LUND UNIVERSITY

Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2006

Molnár, Valéria; Paulsson, Göte; Andersson, Greger

2006

Document Version:
Publisher's PDF, also known as Version of record

Link to publication

Citation for published version (APA):
Molnár, V., Paulsson, G., & Andersson, G. (Eds.) (2006). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2006*. (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:
3

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vetenskapssocieteten i Lund

Årsbok 2006

Redaktion Valéria Molnár, Göte Paulsson, Greger Andersson

Formgivning Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

ISBN 91-974863-3-7
ISSN 0349-053X

Produktion Bokpro AB, Bjärnum
Tryck Kristianstads Boktryckeri 2006

Innehåll

Artiklar

Linda Fagerström
När konstnären blev ingenjör 5

Ann Heberlein
Om oförlåtlighet 31

Olle Qvarnström
Från Hampton Roads till Lundagård 42

Henrik Rosenkvist
Fyra vyer av begreppet grammatikalisering 57

Helena Sandberg
Familjen Smågodis, Doglass och Tigerligan 74

Minnesord

Sten Hidal – Gösta Vitestam 97
Carl Martin Roos – Per Nilsson Stjernquist 101

Vetenskapssocieteten i Lund

Matrikel 111

Stadgar 127

Skriftförteckning 131

Artikelförfattare 137

Linda Fagerström

När konstnären blev ingenjör

Kön och konstnärsroll i förändring under svensk högmodernism

I DEN MÅN hon förekommer alls, brukar Randi Fisher i den svenska konsthistorien omtalas som en av de konstnärer som deltog i utställningen *Ung konst* på galleri Färg och form i Stockholm våren 1947. Fisher deltog där tillsammans med målarna Olle Bonniér, Olle Gill, Lage Lindell, Pierre Olofsson, Karl Axel Pehrson, Lennart Rodhe, Armand Rossander, Uno Vallman samt skulptörerna Knut-Erik Lindberg och Liss Eriksson.[1] Konsthistorieskrivningen brukar omnämna dessa konstnärer som ”1947 års *män*” – utan att notera att en kvinna, Fisher, deltog. Utställningen har kommit att betraktas som något av en milstolpe när det gäller modern svensk konst: den svenska konkretismen, menar många, föddes vid detta tillfälle. Konkretistisk konst utgår inte från föremål i sinnevärlden. I den finner man inte heller abstraherade figurer eller landskap, det är alltså inte *abstrakt* konst, utan *konkret* konst, helt skapad i konstnärens idévärld. Här finns färgytor i ofta starka kulörer som samspelar med och bryter av mot varann. Tanken är att konstnären med hjälp av dessa kan skapa ett eget bildrum, där växelverkan mellan yta och djup står i centrum.[2]

Randi Fisher (1920–97) utbildade sig till konstnär i Stockholm under 1930- och 1940-talen. Mellan 1939 och 1944 var hon elev vid Konstakademien i Stockholm och dessförinnan hade hon gått vid Tekniska skolan (nuvarande Konstfack), där hennes mor, Eivor Fisher, var lärare. Modern var ursprungligen textilkonstnär, själv utbildad vid Tekniska skolan. Randi Fishers norske far, Ejnar Fisher, var ingenjör och amatörentomolog. Den äldre systern Else var koreograf, dansare och författare och var 1943–46 gift med Ingmar Bergman. Randi Fisher arbetade med måleri i olja, tempera, gouache och akvarell, och

utförde även flera bokomslag.[3] I skiftande tekniker som emaljmåleri, muralmåleri, textil och glas skapade hon även i stor omfattning offentlig konst på platser över hela landet med viss betoning på Stockholmsområdet. Hon är även representerad i Moderna Museets samlingar.

En viktig lärare och konstnärlig förebild för Fisher och hennes samtida var Sven X-et Erixson. X-et hade 1932 varit med och grundat konstnärsgruppen Färg och form och var sedan 1940-talets början verksam som professor vid Konstakademien i Stockholm. Där hade han bland andra Randi Fisher, Pierre Olofsson, Karl Axel Pehrson och Lennart Rodhe i sina klasser. Färg och formgruppen drev galleriet med samma namn, och Sven Erixson var förstås med att arrangera utställningen *Ung konst* med sina före detta elever. Tidpunkten för utställningen, 1947, var viktig; konstlivet i Sverige hade då just börjat komma på fötter efter att under krigsåren ha varit mycket försvagat.

Det är just under denna period, under krigsåren och den första efterkrigstiden, som Randi Fisher utbildar sig till konstnär och skaffar sig sina första erfarenheter som yrkesarbetande. Hon kom att bli mycket framgångsrik i det svenska konstfältet under 1940-talet och det tidiga 1950-talet.[4] Hennes konstnärliga förebilder, arbetsmetod, ideologi och konstnärliga uttryck var helt i linje med tidens. Sina konstnärliga föredömen fann hon, likt många av de unga på 1940-talet, hos Sven Erixson, i det norska freskmåleriet hos bland andra Edvard Munch och de så kallade freskobröderna samt hos Bauhauskonstnärerna. Randi Fishers arbetssätt var, precis som vid Bauhaus, inspirerat av den medeltida bygghyttans kollektiva insats av både konstnärer och hantverkare – något som även flera av kamraterna och kollegorna anammade. Hon var politiskt engagerad och förde in sin socialistiska övertygelse också i yrkesutövandet; hon deltog i sammanhang – utställningar, offentliga uppdrag, fredsarbete – där konsten fick möjlighet att nå en ny publik. Till stilen var hon influerad av morisk och arabisk konst såväl som Paul Klee och De stijl-konstnärerna. Randi Fisher arbetade figurativt och nonfigurativt och så småningom både abstrakt och konkretistiskt i de många offentliga uppdrag hon hade.

På grund av sin könstillhörighet var Fisher unik i fältet – ofta ensam kvinna vid samlingsutställningar eller kollektiva insatser med offentliga arbeten. Trots att hon under flera decennier sällan omnämnts i svensk konsthistorieskrivning, var hon mycket framgångsrik i sin samtids ögon. Kanske är den framgång hon, som kvinnlig konstnär, ändå hade och den position hon trots allt skaffade sig möjlig endast i ett samhälle som det svenska krigstidspräglade, där det som brukar kallas *genuskontraktet* är under omförhandling?

Genuskontraktet under omförhandling i det svenska 1940-talet

Genuskontraktet är vad historikern Yvonne Hirdman beskrivit som ”den sociala norm som vid olika tidpunkter existerade vad gäller kön: plats, sysslor, egenskaper”.[5] Detta kontrakt omförhandlas i olika sammanhang och vid skiftande tidpunkter, exempelvis i samband med förändrade samhällsvillkor. Ett sådant tillfälle är naturligtvis krigssituationen. Under andra världskriget lämnade stora mängder av den manliga befolkningen – i de krigförande länderna såväl som i dess grannländer – arbetsmarknaden för att ägna sig åt militära uppgifter. För att uppehålla produktionen tog kvinnor, som innan kriget inte yrkesarbetat, plats i industrin och vid företagen. När det visade sig att kvinnor hade kapacitet att arbeta utanför hemmet i lika hög grad som män, sattes den etablerade föreställningen om lämplig fördelning mellan män och kvinnor i arbetsliv/offentlig sfär och hushållsarbete/privat sfär i gungning.[6] Den omkastning av ordningen som nöden påtvingade medförde helt enkelt att den traditionella uppfattningen om mäns och kvinnors förmåga och funktion i arbetsliv och familjeliv blev möjlig att utmana och ifrågasätta.[7] När kriget var över, var flera av de återvändande männen dessutom fysiskt såväl som psykiskt skadade och handikappade för livet – många återvände naturligtvis inte alls.[8] Av bägge anledningarna kvarstod i viss mån den brist på arbetsföra män som varit akut under själva kriget. Krigets effekter på arbetsmarknad och familjeliv var givetvis starkast i de länder som verkligen deltog i kriget, de europeiska såväl som USA.[9] Kriget och dess konsekvenser var emellertid högst märkbara även i flera av de icke krigförande länderna: i Sverige, exempelvis, var åtskilliga män inkallade som värnpliktiga och deras frånvaro på arbetsmarknaden och i familjerna var förstås påtaglig. Också konstnärer och konstliv präglades av den extraordinära situationen. För Randi Fisher och kamraterna vid Konstakademien var kriget ständigt närvarande, bland annat genom att man i Akademiens byggnader lät inreda allmänna skyddsrum.[10] Bland Fishers kollegor var Karl Axel Pehrson såväl som Lennart Rodhe värnpliktiga under utbildningstiden. Under krigsåren blev Liljevalchs konsthall militärförläggning, Nationalmuseum tömdes på konstverk – om än till förmån för uppskattade tillfälliga utställningar. För både kvinnor och män förde alltså krigsåren och 1940-talet med sig utmaningar av personlig såväl som strukturell karaktär. Uppfattningen om kvinnors och mäns funktion och uppgift i samhället var under omförhandling. Hur detta blev märkbart även för konstnärerna och i konstens sfär diskuteras i det följande.

En ny konstnärsgeneration presenteras

Både konstnärernas egen och omgivningens syn på könstillhörighet och möjligheten för eventuella utmaningar av denna tillhörighet tog sig visuella uttryck. Från konstnärernas sida skedde detta främst genom klädsel och handlingar, medan omgivningens uppfattning blir tydlig bland annat i hur konstnärerna representerades i bild: exempelvis genom teckningar och fotografier. Ytterligare något framträder här: det nya konstnärsidealet, *konstnärsingenjören*, synliggörs och signaleras visuellt på samma vis och på samma områden.

Randi Fisher och kollegorna stod för ett helt nytt slags konstnärsideal, som skilde sig från tidigare decenniers. Skillnaden fanns inte enbart i de konstnärliga uttrycken (deras konst skilde sig tydligt från 1930-talets koloristiska och ofta romantiserade människo- och landskapsskildringar), utan också i synen på konstens och konstnärens funktion i samhället. Detta nya ideal underströk konstnärerna inte enbart i handling utan även i den egna framtoningen i offentligheten, bland annat i sin klädsel. Konstnärerna fungerade på så vis själva som tydliga markörer för detta nya som också kunde skönjas i deras konstverk.

Det tidigaste exemplet på en fotografisk presentation av konstnärerna i konkretist-generationen är de bilder som 1952 publicerades i ett nummer av tidskriften *Röster i radio* samt i *Det unga måleriet. Radions Konsthandbok 2.*[11] Bägge publikationerna utgavs av Radiotjänst, som i det förra fallet ville skapa uppmärksamhet inför ett radioprogram i serien *Det unga måleriet* där de unga konstnärerna skulle medverka. Syftet med serien var, att ”presentera problem och strävanden inom den svenska konsten av idag”.[12] *Det unga måleriet. Radions Konsthandbok 2* var helt enkelt en ambitiös handbok att använda inför, under och efter lyssnandet på detta och andra konstprogram som radion sände. (Man får erinra sig om att televisionen ännu inte gjort sitt intåg i de svenska hemmen 1952, då radion alltså ännu var ensamt etermedium i Sverige.)

Fotografierna återanvändes 1956 då handbokens författare, Karl Axel Arvidsson, tillsammans med Bengt Segerstedt presenterade och porträtterade ett antal konstnärer i boken *Svenskt måleri 1900–1950*.[13] På så sätt kom bilderna att bli än mer spridda än genom de ovan nämnda och mer tillfälliga publikationerna *Röster i radio* och *Det unga måleriet. Radions Konsthandbok 2*. Varje konstnär ägnas i *Svenskt måleri 1900–1950* en sida som rymmer ett stort porträttfotografi och ett längre stycke text.

På vilket sätt tonar då konstnärerna fram i dessa samtida porträtt? Pierre Olofsson, exempelvis, är fotograferad i sin ateljé. Stående lutar han sig över ett

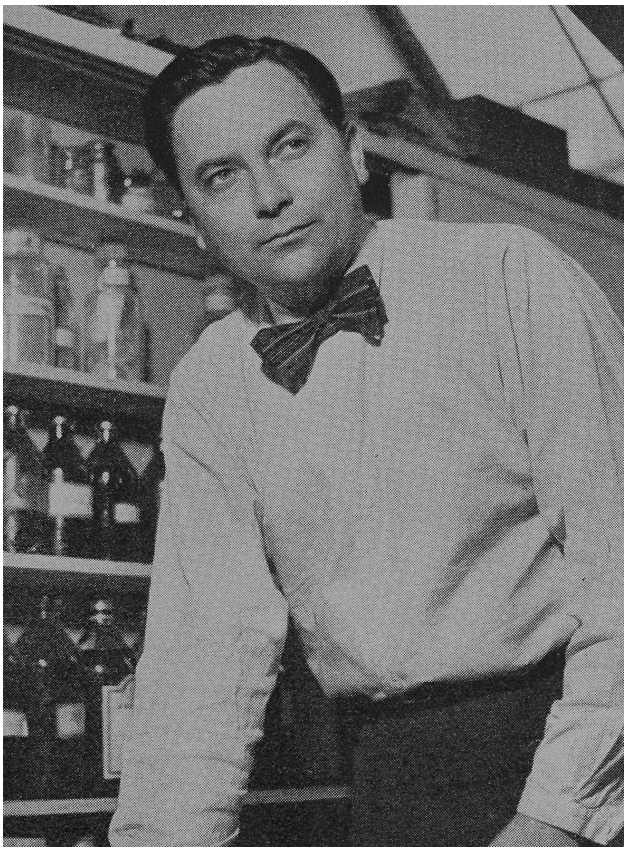

Pierre Olofsson. Foto Bertil Danielsson 1952.

bord med en palettkniv i handen. Med koncentrerad blick iakttar han något utanför fotot, kanske det han just håller på att avbilda. I bakgrunden skymtar långa rader av etikettmärkta färg- och kemikalieburkar. Konstnären bär mörka byxor, vit skjorta och fluga. Olofssons klädsel signalerar något långt bortom den excentriske bohem som vi är vana att möta i Salvador Dalís eller Vincent van Goghs gestalt.

Fotografiet av Lennart Rodhe är kanske taget i en ateljésituation, kanske inte. Han är placerad framför ett av sina mest kända verk, *Snurran* från 1948, som syns i bakgrunden.[14] Konstnären är klädd i mörka byxor, tröja och en vit skjorta vars kragsnibbar syns i halsen. Aktiv och stående stöder han sig med ena handen mot något. Den andra handen vilar bestämt på höften och blick-

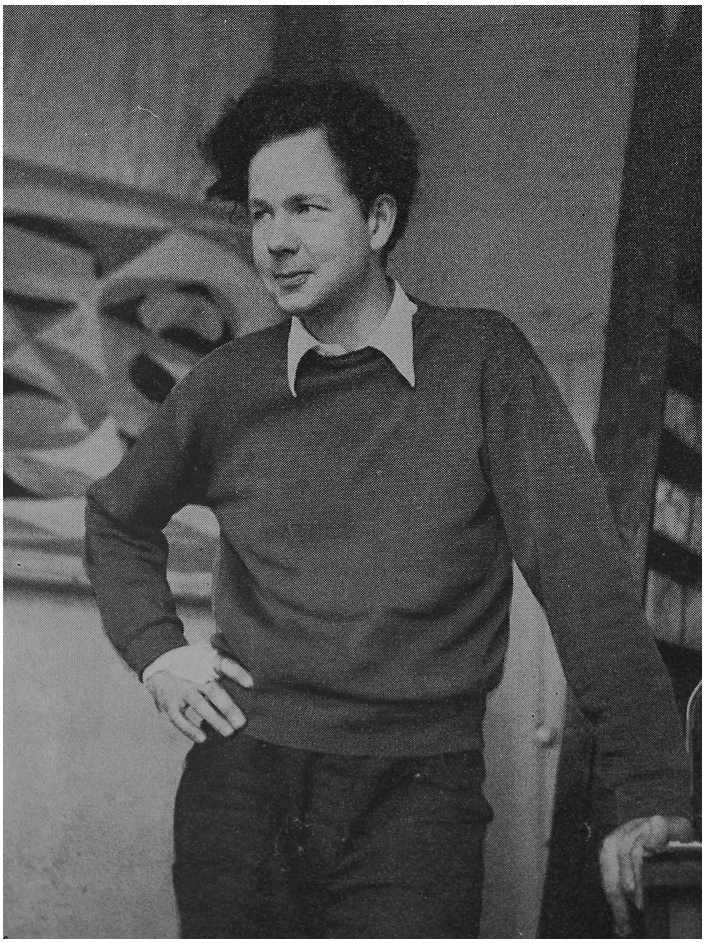

Lennart Rodhe. Foto Bertil Danielsson 1952.

en är riktad ut ur bild. Han står i kontrapost, avslappnad och poserar framför sin målning.

Uno Vallman sitter ned, till skillnad från de tidigare nämnda konstnärerna. Ändå framstår han inte som passiv; benen är brett isär och med högerhanden tar han spjärn mot knät som om han är på språng eller på väg att resa sig upp. Han är iklädd kritstrecksrandig kostym, skjorta med manschettknappar och slips. Koncentrerat betraktar han något utanför fotografiet. Även Uno Vallman poserar, som Lennart Rodhe, framför ett konstverk. Utan den inramningen hade man med ledning av klädseln misstagit honom för en tjänsteman eller

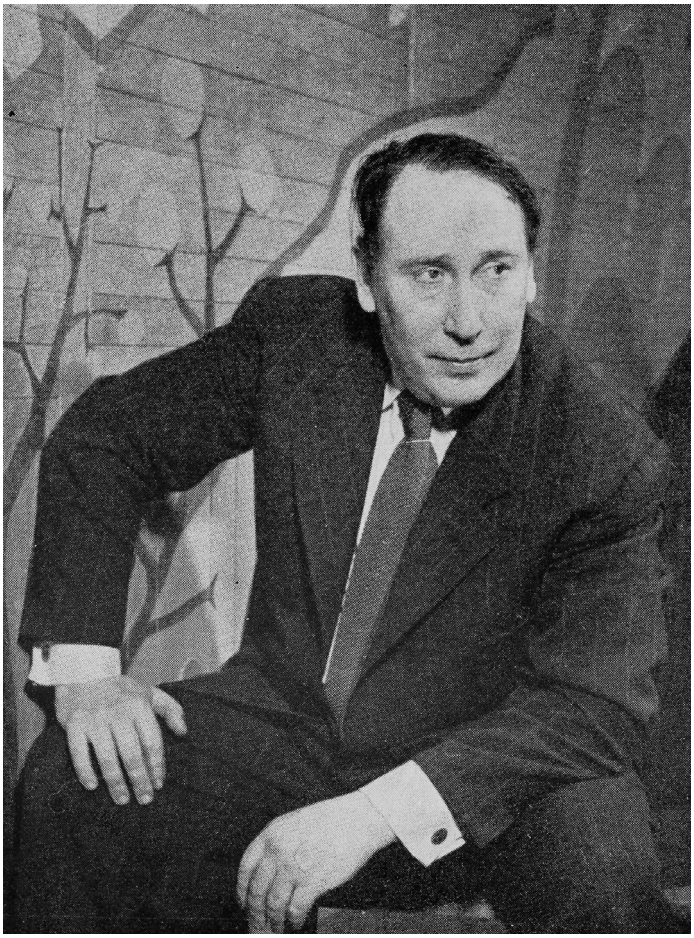

Uno Vallman. Foto Bertil Danielsson 1952.

kanske chef. Det är intressant att just Vallman är den ende som i porträttserien är riktigt uppklädd i hel kostym och manschettknappar. Han var känd som en genuin arbetarklasskille och gick knappast klädd på detta vis till vardags – inte ens utanför ateljén. Det är tydligt att han poserar som konstnärsingenjör; en muralmålare stolt framför symbolen för yrket, sitt verk, samtidigt beredd att ta plats vid ett konferensbord för att tillsammans med andra män i kostym – politiker, arkitekter och ingenjörer – diskutera nya konstnärliga uppdrag.

Att bilderna knappast framställer verkliga arbetssituationer understryks då man jämför dem med fotografier av Lennart Rodhe då han arbetade med ett

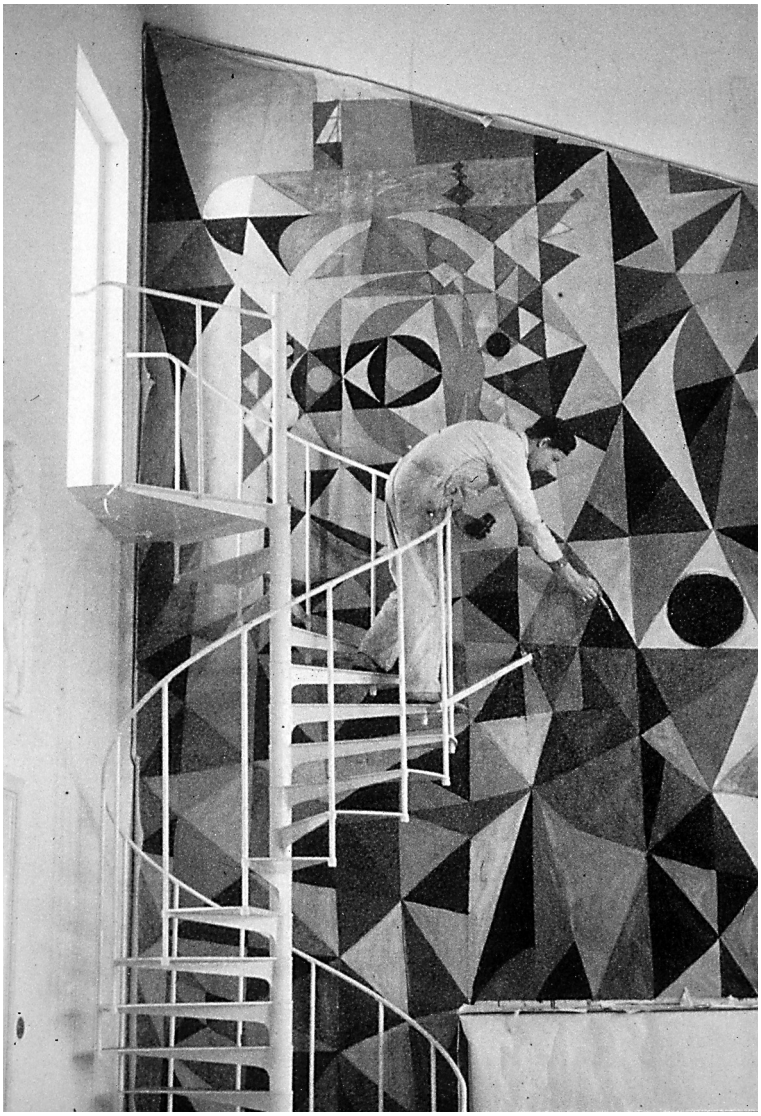

Lennart Rodhe i mössa och målaroverall, Ängby läroverk. Foto Sune Sundahl.

av sina viktigaste offentliga uppdrag, muralmålningen i Ängby läroverk 1948–53. Här framträder konstnären verkligen under arbete, iklädd praktisk målaroverall och mössa på huvudet för att skydda håret från färgstänk.

Samhällsengagerad konkretist – inte bohemisk artist

Vad kan porträtten säga om konstnärerna? Jag menar att bilderna är indikatorer på den förändring som skedde i övergången mellan 1940-tal och 1950-tal, då genuskontraktet gick från att vara under tillfällig omförhandling till att återupprättas. Yvonne Hirdman har beskrivit genuskontraktets skiftande karaktär under 1900-talet i termer av husmoderskontraktet (1930–60), jämlikhetskontraktet (1961–75) och jämställdhetskontraktet (1976–).[15] Hon menar alltså, att trots den strukturella flexibilitet som krigsåren medgav, var denna period betraktad i ett längre perspektiv, ändå en del av husmoderskontraktet. Hirdman har dock konstaterat att ”genuskontraktet som det designats under 1930- och 1940-tal fungerade […] dåligt under 1950- och 1960-tal”.[16] Nyligen har historikern Johanna Overud djupstuderat genuskontraktets villkor i Sverige under krigsåren, och lanserat begreppet *beredskapskontraktet* för att understryka periodens särskilda karaktär.[17] Enligt henne verkar husmoderskontraktet ha fått ”sin reviderade form redan vid planerna på kvinnors insteg i manligt kodade miljöer och uppgifter som den krigsviktiga industrin erbjöd. Här skapades en alternativ genusrelation, lika alternativ som beredskapssituationen i övrigt.”[18] Den öppenhet som alltså trots allt uppstod var i första hand samhällelig, men fick påtagliga konsekvenser också i konsten och för konstnärsrollen – detta blev tydligt inte minst i den Stockholmskrets av unga konstnärer som diskuteras här. Krigs- och efterkrigsårens av nöden påtvingade uppblandning av mäns och kvinnors ansvarsområden transformerades under det påföljande 1950-talet till sin motsats. Strävan efter att återvända till en könsbaserad ansvarsfördelning, såsom före kriget, var stark. Johanna Overud menar att de förskjutningar som uppstod i och med beredskapskontraktet fick konsekvenser under efterkrigstiden som medförde att den andra halvan av perioden för husmoderskontraktet (1945–60) trots allt får betraktas äga en annorlunda prägel än den första (1930–39).[19] Denna prägel tog sig uttryck i en mer eller mindre ideologiskt färgad önskan om att återgå till och återuppliva den ”gamla goda tiden” innan krigets fasor bröt ut – en tid då män var män och kvinnor kvinnor; ett slags konsolidering av könsstereotyperna.

Det är denna strävan man kan finna spår av i fotografierna. Konstnärerna poserar där som tydligt maskulina, med kostym, skjorta, manschettknappar

och fluga, utan spår av femininitet. För dem var dock syftet kanske inte i första hand att markera avstånd från kvinnlighet utan snarare att distansera sig från den klichéartade bilden av den moderna konstnären; outsidern, bohemen och artisten. Som bland andra Peter Cornell noterat, var bohemens ”fattigdom och livsstil […] från början betingad av en materiell nödvändighet men utvecklades snart till en roll med kodifierade attribut och uniform klädsel”.[20] I Sverige kan man exempelvis tänka på den äldre modernistgeneration som Isaac Grünewald representerar. Han uppträdde åtminstone inledningsvis i sitt konstnärskap som bohem, under en period då föreställningen om konstnären som bohemisk artist var stark. Han möttes till och med av misstro då han vid ett tillfälle hade klätt upp sig i kostym. Den danske konstsamlaren och mecenaten Christian Tetzen-Lund sade då: ”Ni är bra klädd, till och med soignerad. Ni har klocka, som till på köpet går precis. Ni kan inte vara en riktig konstnär!”[21] Senare i karriären, när ekonomin tillät, förvandlade sig Grünewald till dandy. Sedd både ur den aspekten och den tidigare, bohemiskt präglade rollen, var han sannolikt viktig i egenskap av representant för det äldre konstnärsideal som de unga konkretisterna ville kontrastera mot. För dem företrädde han också rent personligen föräldragenerationen. Han var professor på Konstakademien då många av dem var elever där, och Olle Bonniér hade dessutom honom som lärare vid Grünewalds egen målarskola.

Till skillnad från Grünewald valde de unga att inte framstå som outsiders i samhället, tvärtom. Den nya tidens konstnärer var samhällsengagerade konstnärsingenjörer, och porträtten i fotografierna kan läsas som tydliga markörer för denna nya konstnärsroll. Författaren och den dåtida journalisten Sven Aurén diskuterade i sin bok *Livet i Stockholm* från 1942 under rubriken ”I Konststockholm” föreställningar om konstnärer, eller

> de där patentföreställningarna, som folk har ifråga om konstnärer. Eller hade. Ty konstnären själv har ju sett till, att *han mer och mer liknar de borgare*, som han själv tidigare så föraktade. Inte ens den bredskyggiga hatten finns längre kvar som symboliskt inslag i hans klädedräkt. Och än mindre några speciellt lysande hattfärger. Hör man sig för i den gamla hattbutiken Bodeckers vid Fredsgatan, så får man veta, att *numera skall konstnären ha borgerligt korrekta hattar*. Svunnen är den tid, då Albert Engström prompt fordrade en viss, skarp nyans av tegelrött eller Isaac Grünewald inte kunde få brättena nog svajiga. *Nu se herrar konstnärer ut som de direktörer, vilka de hoppas skola köpa deras tavlor.*[22]

Lika medvetet som Isaac Grünewald poserade i vidbrättade hattar och färgglada kostymer, uppträder konkretisterna i de här aktuella porträttfotografierna.

”Konkret sensation i konsthallen”, foto i Göteborgs-Posten *1949. Uno Vallman, Olle Bonniér, Karl Axel Pehrson, Pierre Olofsson och Arne Jones. Konstnärerna framtonar genom sin klädsel som typiska konstnärsingenjörer.* Foto Kamerareportage.

Grünewald såväl som Rodhe, Olofsson, Vallman och de andra unga konstnärerna var yrkesträ nade i god kunskap om visuella uttryck. De var förstås mycket medvetna om hur de tog sig ut på bild. Särskilt viktiga var antagligen tillfällena då porträtt togs av en dagstidningsfotograf eller inför en bok.

Konstnärerna skilde sig, som nämnts, från äldre generationer såtillvida att de inbjöd till interaktion med samhället och dess representanter. De ville betraktas som och vara – och blev det ganska snabbt också – samhällsengage-

rade ansvarsaxlande män i linje med det nya mansideal som 1950-talet bar med sig. De var män som sammanträdde med andra män i kostym för att förhandla om offentliga konstuppdrag, projektering av nybyggnationer, stadsplanering, färgsättning i industritillverkning och annat.

Konstnärsingenjören i text och bild

Konstnärer som ville leva upp till ett sådant ideal anammade ingenjörspräglade arbetsmetoder och samarbetade med andra konstskapare – konsthantverkare såväl som arkitekter. Denna strävan hade också ideologiska övertoner. Åtskilliga konstnärer var mer eller mindre uttalat politiskt engagerade med socialistiska förtecken – åtminstone gällde detta många av dem som, likt Randi Fisher, hade Sven Erixson som professor vid Konstakademien. Att använda sina konstnärliga färdigheter så att de kom samhället till nytta och glädje ansågs eftersträvansvärt. Så har till exempel Lennart Rodhe kallat sitt arbete under efterkrigsåren just ”samhällstjänst”.[23] Konkretisterna framhöll ofta likheten i yrkesmetoder mellan till exempel arkitekten och konstnären. De hävdade ett gränsöverskridande arbetssätt konstarterna emellan; ingenjörens, arkitektens och konstnärens samarbete, sida vid sida.

Utvecklingen av en ideal konstnärsroll som snarare lutar åt den socialt engagerade ingenjören än den enslige, inåtvände artisten blev alltmer tydlig. Peter Cornell, som noterat detta skifte, menar att just

> Lennart Rodhes många arbeten för offentliga rum är typiska för denna antiromantiska och antibohemiska hållning, där konstnären närmar sig ingenjören och arkitekten och tar uppdrag som utgår från människans vardagsliv – det kan, som i Rodhes fall, gälla skolan Nya Elementar i Ängby, personalmatsalen på ASTRA i Södertälje eller posten i Östersund.[24]

En antibohemisk självsyn fanns även hos Randi Fisher, som 1950 gick så långt som att beskriva sig själv som en arbetare bland andra arbetare. Hon fick under det sena 1940-talet tillsammans med en grupp kollegor, bland andra Karl Axel Pehrson och Pierre Olofsson, i uppdrag att skapa terazzogolv i ett nybyggt hyreshus i Stockholmsförorten Västertorp. Det var, menade hon

> stimulerande och lärorikt att få vara på en stor arbetsplats och tillsammans med andra arbetare, att bli en av de många som är sysselsatta med att göra en människoboning så bra och trivsam som möjligt – var och en med sin detalj.[25]

”Konstnärinnor”. Teckning av Ulla-Monica Lundström i Palettskrap *1943. Randi Fisher är den enda av de kvinnliga eleverna i Målarskolan på Konstakademien som avbildas i långbyxor.*

De ungas åsikter fick gehör och den konstnärsroll de propagerade för blev accepterad i det dåtida konstfältet – det vill säga, för att framgångsrikt röra sig i fältet var denna konstnärsroll ett måste. Inte på länge skulle dess motsats, det bohemiska konstnärsidealet, återaktualiseras i svenska sammanhang. Kunde då Randi Fisher som kvinna inkarnera den analytiska, strikta ingenjören i kostym – den roll som konstnärskollegorna visar upp exempelvis i *Svenskt måleri 1900–1950*?

Det står klart att hon försökte. Till skillnad från de flesta andra kvinnor i Stockholm vid den här tiden, var hon alltid klädd i långbyxor – ”Hon klädde sig väldigt neutralt, och väldigt grått. Inte några starka färger, som jag minns. Och med byxor.”[26] Klädseln gick i mörka, anspråkslösa färger och material – ”Hon klädde sig lite pojk-flicksaktigt och diskret, inga påfallande färger. Mycket grått, vadmalstyg. Synas men inte märkas.”[27]

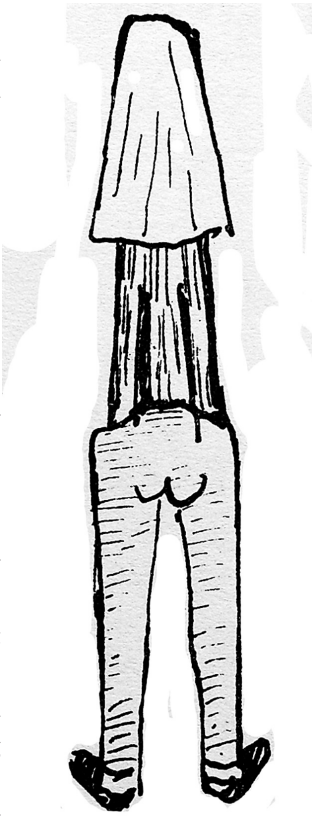

Randi Fisher. Teckning ur Palettskrap *1942.*

En källa till kunskap om konstnärernas visuella framtoning utgörs av Konstakademiens elevtidning *Palettskrap.* Denna årligen återkommande publikation blandade skämtteckningar av lärare och elever i scener från det gångna året med korta kåserier och porträttbilder. Fishers klädstil har där fångats i några teckningar gjorda av kamrater från tiden på Konstakademien. I teckningen ”Konstnärinnor” från 1943 års *Palettskrap* blir det tydligt att Fisher redan då skiljer sig från de kvinnliga kamraterna genom sitt medvetna utseende: kläderna, byxor och enkel tröja, understryker en nästan androgyn kroppsbyggnad, skorna är praktiska och saknar klack, hon bär varken hatt eller handväska. Hon har inte heller hårband, hårspänne eller moderiktig frisyr (som de andra).

Även i 1942 års nummer av *Palettskrap* finns Fisher avbildad iklädd byxor. Det karaktäristiska långa, jämna håret faller över ryggen på en enfärgad tröja, händerna är nedstoppade i byxfickorna och skorna platta och enkla utan klackar. En teckning av Elsa Munktell i samma *Palettskrap* visar hur Isaac Grünewald vid en fest på Konstakademien dansar med Fisher – som har byxor på sig.

”Skumraskfigurer skymtade på Mejans vårmaskerad”. Randi Fisher och Isaac Grünewald dansar. Teckning av Elsa Munktell i Palettskrap *1942.*

Redan 1941 tecknade en annan kvinnlig akademikamrat av Randi Fisher. Det var Inki Olsson, som under en modellteckningslektion släppte fokus på modellen för att istället rikta uppmärksamheten mot den tecknande Fisher. Vi ser henne i teckningen halvliggande med ryggen mot betraktaren, och, som det verkar, djupt koncentrerad. Den strama och enkla klädseln syns tydligt. Byxor var i Sverige 1941 ett mycket ovanligt klädesplagg bland svenska kvinnor i allmänhet, även om kvinnliga konstnärer och författare, som Anna Lena Lindberg och Barbro Werkmäster noterat, ofta klädde sig i manskläder under 1900-talets början – ”den kvinnliga bohemen lade sig till med manskläder och mansvanor. Hon klädde sig i skjorta, kavaj, byxkjol, fluga eller slips och herrhatt.”[28] Maria Carlgren har med Siri Derkerts exempel tydligt visat vilken betydelse klädedräkten hade för kvinnliga såväl som manliga konstnärer under den här perioden – både som arena för konstskapande och som identitetssignalerande

”Randi”. Teckning som föreställer Fisher under teckningslektion på Konstakademien.
Blyertsteckning av Inki Olsson 1941.

attribut.[29] Carlgren menar att ”den manliga klädseln för det tidiga 1900-talets kvinnliga konstnärer var just ett tecken på, eller en strävan efter emancipation och en önskan för de kvinnor som sökte sig till konsten att tydliggöra sin frihet visavi den borgerliga kvinnorollen”.[30] Ett berömt exempel är den tyska sångerskan Marlene Dietrich som under 1930-talet ofta bar byxor såväl som herrkostym – en vana som ansågs så provokativ att hon portförbjöds på ett hotell i London och medförde att hon knappt accepterades i Frankrike.[31]

Genuskontraktet återupprättas i det svenska 1950-talet

Låt oss återvända till porträttfotografierna från 1952. Det finns bland dem även en bild av Randi Fisher. Också denna är tagen i ateljén, men till skillnad från de andra som står upp, sitter hon ned bakom ett bord, iklädd mörk tröja och ett förkläde. I högra handen håller hon en pensel. Den vänstra, på vars ringfinger en vigselring tydligt framträder, ligger vilande på bordet. Håret är stru-

Randi Fisher. Foto Bertil Danielsson 1952.

ket bakom öronen och blicken riktad nedåt, på teckningen på bordet framför henne. Detta *skulle* kunna vara en faktisk bild av en konstnär i arbete snarare än en bild av mer tydligt poserande karaktär: Fishers kläder är exempelvis sådana praktiskt enkla man med fördel bär i ateljén. I vilken grad fotografiet egentligen är arrangerat är dock omöjligt att avgöra. Däremot kan man säga att fotografiet visar en kvinna som kanske, om man så vill, ”klädsamt blygt” slår ned blicken. De manliga kollegorna med blicken bestämt riktad mot betraktaren eller koncentrerat ut ur bild ger en känsla av övertygelse och framåtblickande. Intrycket av Fisher blir mer introvert. Hennes vigselring, och därmed även status som hustru, redovisas. Vidare kan vi notera att hon passivt sitter ned, till skillnad från majoriteten av de manliga kollegorna i samma porträttserie, som

står upp. Den samhällsengagerade konstnärsingenjören Randi Fisher känns i fotografiet egentligen ganska långt borta. Hon skildras annorlunda än de andra. Bilden ger oss kanske en indikation om den nya ordningen i samhället såväl som i konstvärlden: kvinnlig könstillhörighet ska inte kombineras med yrkesarbete.

Efter kvinnornas ibland konkreta och ibland mer symboliska tillfällighetsvistelse i den offentliga sfären under 1940-talet återställdes alltså, som här tidigare nämnts, ”ordningen” under 1950-talet. Arbetsmarknaden såväl som hela den offentliga sfären betonades åter som maskulin och den privata sfären som feminin. Annika Forssén och Gunilla Carlstedt beskriver hur kvinnor i Sverige efter krigsslutet

> utestängdes […] i stor utsträckning från många lönearbeten, till förmån för de återvändande männen. Debatten om kvinnors plats i samhället fick därmed förnyad kraft. Somliga hävdade, åter, att gifta kvinnor – särskilt om de hade barn – uteslutande skulle ägna sig åt hemmets arbetsuppgifter. Kvinnorna skulle skonas från dubbelarbete och barnens behov prioriteras. Inom den framväxande psykologiska vetenskapen betonades också betydelsen av en tidig morbarnrelation. Detta bidrog ytterligare till en idealisering av hemmafrutillvaron.[32]

Det är mot bakgrund av den situationen vi bör betrakta fotografierna av konstnärerna. Det är också med kunskap om en sådan samhällssituation vi bör förstå konsthistorieskrivningens svaga intresse för Randi Fisher: den första konsthistorieöversikt över svensk modernism i vilken Fisher och hennes samtida diskuteras grundligt – Rolf Söderbergs *Den svenska konsten under 1900-talet* från 1955 – skrevs just under detta skede och kom att bli enormt stilbildande för efterföljande publikationer i samma genre.[33] *Den svenska konsten under 1900-talet* uppvisar, när det gäller Randi Fisher, tecken på författarens osäkerhet inför en människa som är *både* kvinna och konstnär. Genom att i sina resonemang sammanknyta henne med konstnären och maken Olle Gill understryker Rolf Söderberg för säkerhets skull Fishers könstillhörighet och påminner läsaren om hennes dubbla funktion som konstnär *och* hustru.

I recensioner av *Ung konst*-utställningen 1947 beskrev många konstkritiker flera av konstnärerna som lekfulla, spontana och naiva.[34] Rolf Söderberg valde 1955 dock att endast karaktärisera Fishers konst på detta vis. Då markerade han henne, kvinnan i gruppen, som annorlunda jämfört med de andra. De, som under 1950-talet ofta karaktäriseras som Arvidsson och Segerstedt gör i sin beskrivning av Lennart Rodhes konstnärskap i *Svenskt måleri 1900–1950:*

> I tyska skolor föddes Lennart Rodhes intresse för färgernas problematik och där grundlades kanske också hans förmåga att klarlägga estetiska sammanhang i formuleringar som betytt åtskilligt både som incitament och rättesnöre för kamraterna och för konkretismens ställning utåt. Efter akademitiden kom hans viktiga roll som inspiratör och det var då främst formens problem som stod i förgrunden och känslans eliminerande. Han har sedan dess, även i dekorativa uppgifter, med envis kraft skapat konkreta kompositioner, där formerna och färgerna är sig själva nog.[35]

Rodhe beskrivs här egentligen som den ideala konstnärsingenjören: intresserad av ”färgernas problematik” men samtidigt med ”förmåga att klarlägga sammanhang”. Vidare arbetar han även med ”formens problem” och ”*känslans eliminerande*”. Allt detta står i direkt motsättning till de egenskaper Randi Fishers konst och konstnärskap (av bland annat Rolf Söderberg) påstås präglas av: känslor, fantasi, spontanitet.

Det sätt på vilket Fishers särställning som kvinna understrukits av bland andra just Söderberg, kulminerade 1956 i samband med den separatutställning hon då hade på galleri Färg och form i Stockholm. Då framstod, exempelvis i Harry Källmarks recension i *Dagen*, hennes könstillhörighet som viktigare än konsten: ”konstnärinnan Randi Fisher är mästarinna i färg och redovisar utsökt utformade dukar, präglade av fantasi och känslighet, geometriskt ensriktade och mönsterpräglade. Ett typiskt feminint måleri, utan virilitet.”[36] Eller, hos Carl Molin i *Arbetaren*, vars resonemang följde samma linje:

> I allt – eller åtminstone i nästan allt – hon gör känner man en utstrålning av hennes personlighet. En spiritualitet som jag inte känner någon motsvarighet till i vår unga konst. En stilla humor som arbetar med oändligt förfinade medel men som stoppar alla stora gester […] På något sätt känns Randi Fishers utställning så oändligt ren. […] den underström av ömhet som går genom allt hon gör. [---] Det måste ha varit denna känslighet Dagny Bohlin tog fasta på […][37]

Året efter, 1957, hade en kamrat från Konstakademien och kollega till Fisher utställning på samma galleri. Det var Margit Ljung, som var gift med Pierre Olofsson. Som en parallell vill jag här bara snabbt citera Martin Strömbergs recension av utställningen i *StockholmsTidningen,* där han menade att Ljung ”öppet och omedelbart demonstrerar […] sin kvinnliga livsbejakelse och glädje över att få skildra och beskydda hemmets värld”.[38] Strömberg lyckas här med konststycket att konstruera ett slags hemmafru-konstnär och dessutom uttrycka sin entusiasm över detta fenomen.[39] Den starka önskan om att återvända till den ”gamla goda tiden” innan kriget, att konsolidera könsstereoty-

perna och på bred front marknadsföra hemmafrun finns under 1950-talet i konsten såväl som i resten av samhället.

Hustru utan egen kontur

En del kvinnor som, likt Randi Fisher, har ingått eller förekommit i en krets av manliga kollegor har kunnat dra fördel av sin position. De skaffar sig, som Anna Lena Lindberg och Barbro Werkmäster noterat, på så vis ”ofta konstnärlig stimulans av sina manliga kamrater, särskilt den hon står nära, och kommer med där något nytt händer. Tack vare sin position i en mansgrupp får hon del av den uppmärksamhet som visas män.”[40] Detta resonemang stämmer i mångt och mycket in på Fisher. För henne verkar det dock inte ha uppvägt de nackdelar som positionen också medförde. Lindberg och Werkmäster skriver, att som hustru ”till en konstnär och med i hans krets undermineras hennes möjligheter att få en egen kontur. [---] Även om hon signerar sina arbeten med sitt eget namn, som t.ex. Sigrid Hjertén gjorde, blir hon fru Grünewald (madame Delaunay, Frau Modersohn).”[41]

Det är möjligtvis en sådan hållning gentemot kvinnliga konstnärer under 1950-talet som också resulterat i den märkliga notis om Randi Fisher i ett konstnärslexikon från 1960, som lyder ”RANDI Christine G., f. Fischer *[sic!],* föregåendes maka, målarinna, tecknare, grafiker, f. i Melbourne, Australien, 1920, stud. vid akademien, har utfört konturlösa figursaker m.m. – Repr. i N.M.”[42] Fisher beskrivs i *första hand* som maka och *inte* konstnär. ”Föregåendes maka” syftar på att hon var gift med den förra personen i lexikonet, som är Olle Gill. Hon står alltså noterad under makens efternamn Gill och *inte* Fisher, som var det namn hon använde livet igenom och med få undantag signerade alla verk med.[43] Vidare uppges hon ha ägnat sig åt ”konturlösa figursaker” vilket förstås är en stark nedvärdering av hennes konst.

Ändå är det den ovan nämnde Rolf Söderberg, som stått för den kanske mest underliga och fördomsfulla skildringen av en dåtida konstnär och hans fru(ar). Det gäller Arne Jones, vars äktenskap med konstnären Margit Jones så sent som 1991 beskrivs av Söderberg som

> fullt av schismer. Arnes starka alkoholberoende var naturligtvis en huvudorsak. Margit försökte hejda det, eller åtminstone begränsa det. Men tjat och moralkakor var inte den rätta medicinen. Hon begick också kardinalfelet att i vredesmod hälla ut flaskor i slasken.[44]

(Det saknas reflektioner om det ”kardinalfel” – själva *alkoholintaget* – som var schismernas upphov.) När Margit Jones slutligen lämnade Jones, gifte han om sig med sin sekreterare Maria Edvardsson. Hon var dessvärre, menar Söderberg, *alltför tolerant* visavi drickandet. Resultatet: mästaren blev improduktiv.

> Margit hade varit en stridbar men öppen och kontaktvänlig partner. [---] Margit hade också försökt hindra honom från att dricka. Maria hade en annan attityd. Mästarens integritet var huvudsak. När vännerna kom var dörren stängd. Maria sade att Arne höll på att arbeta och inte fick störas. Efter några sådana stopp uteblev vännerna. Marias omtanke var hedervärd men Arne mådde inte bra av den nya isoleringen. Maria var också alltför tolerant visavi drickandet. Hon ville inte påverka. Följden blev långa sjukdomsperioder och improduktivitet.[45]

Maka och mor – inte konstnär

Slutligen vill jag återvända till det tidigare nämnda numret av *Röster i radio* under den vecka i november 1952 då konstnärerna Randi Fisher, Olle Bonniér och Olle Gill presenterades.[46]

På fotografiet möter Olle Bonniér frimodigt betraktarens blick iklädd kavaj, tröja och en scarf runt halsen. Olle Gill, som är fotograferad i profil, blickar koncentrerat med allvarlig min nedåt. Klädseln är skjorta med ficka och krage. Båda konstnärerna är urklippta som silhuettbilder och effekten blir att de framträder som monoliter utan sammanhang och omgivande bakgrund. Bilderna av både Olle Bonniér och Olle Gill förmedlar intrycket av seriösa yrkesutövare avporträtterade för offentligheten. Fotografiet på Randi Fisher betonar emellertid i första hand hennes roll som *mor* snarare än rollen som yrkesutövande konstnär. I hennes knä vid bordet i ateljén sitter nämligen dottern Katarina och ritar med mammas pensel. Fisher blickar tålmodigt ned mot dotterns hand och söker kanske hindra burken med tuschfärg att falla omkull. Scenen är privat och fotografiet skulle kunna vara hämtat ur familjealbumet. På fotot håller alltså konstnären inte ens själv i penseln – det arbetet sköts av barnet. Trots att Olle Gill är lika mycket förälder till dottern som Randi Fisher är det svårt att tänka sig honom fotograferad med dottern lekande i ateljén.

Genom att skildra Fisher i en privat situation tillsammans med sitt barn understryker man hennes könstillhörighet och hemmahörande i den privata familjesfären och inte den offentliga yrkesvärlden. Fisher är dessutom inte, som de båda andra konstnärerna, urklippt som silhuettfigur. Fotografiet är fyrkantigt och skildrar även bakgrunden vilket har effekten att hon inkorporeras i ett

Randi Fisher med dotter

Resande med en okänd god mulåsna
på en väg där allt finns att se
att få med i vagnen
förvandlat.
Ibland stjälper vi.
Hjälpen är Det stora Gemensamma,
som finns överallt,
det som kan ge glädje och
mening åt varje arbete.

Randi Fisher

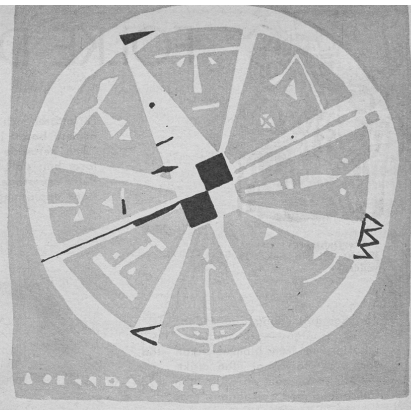

DET UNGA MÅLERIET

I höstens konstserie presenteras den här veckan Olle Bonniér, Olle Gill och Randi Fisher. Liksom tidigare har vi bett de representerade konstnärerna om ett originalarbete och ett uttalande. Mera om dem kommer på onsdag kl. 20.25.

Jag har störst respekt för en målare som vågar misslyckas. Att säga ut vad man har på hjärtat har föga med estetik att göra. Men att därför tro att känslobölande är det enda mänskliga i konsten är negativt. Människan förutsättes ju även besitta ett visst mått intellekt. Svårigheten är enligt vad jag kan förstå att få största möjliga mänskliga spännvidd i konsten: att inom ett klart kompositionstänkande ge rum åt en obegränsad rörelsefrihet för intuitionen.
Att måla är att omforma materia till ande. Att omforma ande till materia. Andens insignium är fantasi. Fantasins insignium är ande. Måleriet är nånting djävulskt gäckande och ogripbart.

Olle Bonniér

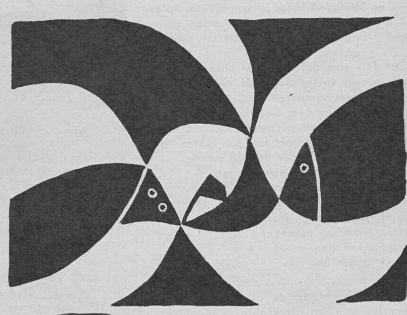

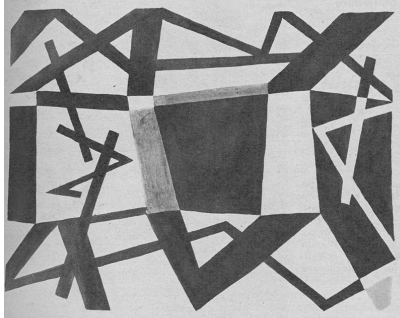

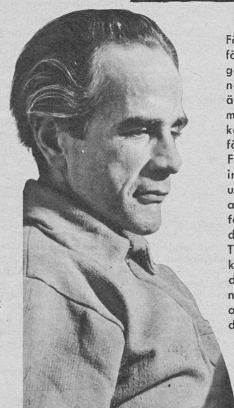

Förmodligen är det så att alla förtydligande uttalanden som görs om de extrema riktningarna i dagens bildkonst har till ändamål att bryta udden av motståndet och göra det radikala tillgängligt och åtkomligt för var och en.
Frågan är väl då bara om man inte i hastigheten också bryter udden av själva det nya genom att hela tiden springa före med förklaringar och tillrättalägganden.
Ty utan att vara särskilt radikal kan man väl ändå känna att detta innefattar på något vis nödvändigheten att vara ensam och medvetandet att än är tiden inte riktigt inne.

Olle Gill

Ur Röster i radio *den 5 november 1952.*

sammanhang både i själva fotografiet och genom att fotografiet formmässigt smälter in i tidningssidans övriga layout. Fisher presenteras på fotografiet i en privat situation som betonar hennes modersroll och påminner om konsthistoriska madonnabilder med jungfrun och barnet. Trots sin tillfällighetskaraktär har bilder som denna fått stor betydelse, eftersom den tid och det samhälle vars värderingar den speglar sammanföll med den första historieskrivningen, Rolf Söderbergs, om svensk efterkrigskonst.

Vid tidpunkten för den omhuldade *Ung konst*-utställningen, 1947, var samhället dock annorlunda. Som jag visat ovan, var den strukturella flexibilitet som gällde synen på män och kvinnor i det svenska 1940-talssamhället tydlig även bland konstnärerna. Beredskapstidens påtvingade uppluckring av könspräglade förväntningar på individen medförde större handlingsutrymme för kvinnliga såväl som för manliga konstnärer. Randi Fisher beskrevs exempelvis 1947 som ”dristig” och kollegan på *Ung konst*-utställningen, Lage Lindell, ”naivistiskt lekfull”.[47] Ändå har 1950-talets strikta könsdikotomiska ideologi blivit tongivande i konsthistorieskrivningen, inte minst på grund av Rolf Söderbergs *Den svenska konsten under 1900-talet* som tillkom 1955 i den efterkrigstidspräglade diskurs jag ovan kort sökt skissera. Så kom 1950-talets föreställningar om konst, om konstnärsroll såväl som kvinnors och mäns funktion i samhället att snabbt cementeras i den mängd publikationer som snart följde och som idag utgör den svenska konsthistorien.

Noter

1 Olle Bonniér (1925–), Olle Gill (1908–1996), Lage Lindell (1920–1980), Pierre Olofsson (1921–1996), Karl Axel Pehrson (1921–2005), Lennart Rodhe (1916–2005), Armand Rossander (1914–1976), Uno Vallman (1913–2004), Knut-Erik Lindberg (1921–1988), Liss Eriksson (1919–2000).

2 Ursprunget till den svenska konkretismen finns i Otto G. Carlsunds konkreta konst, eller ”Art Concret” som han lanserade på 1930-talet. Dåtiden hörsammade dock inte hans idéer och först efter kriget verkar tiden ha varit mogen i Sverige för den här sortens konst, som då kom att kallas konkretistisk.

3 Många bokomslag gjordes för Bonniers, bland annat nio stycken för Maria Wines diktsamlingar. Även sju romaner av Ulla Isaksson bär omslag av Fisher.

4 Se vidare Linda Fagerström, *Randi Fisher – svensk modernist* (diss.) Lund 2005.

5 Yvonne Hirdman, ”Om genuskontrakt”, i *Häften för kritiska studier* 2000:2, s. 30.

6 Yvonne Hirdmans välbekanta beskrivning av genussystemet bygger på två grundläggande förutsättningar. Den första är *dikotomi*: isärhållandet, att manligt och kvinnligt inte bör blandas, den andra är *hierarki*: mannen är norm och utgör ”det allmängiltiga”. Se vidare Yvonne Hirdman, ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3, s. 49–63.

7 Se vidare Yvonne Hirdman, ”Konsten att vara kvinna. Stilleben, Sverige 1950”, i Birgit Sawyer & Anita Göransson (red.), *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle* Göteborg 1987, s. 292–307.

8 Se vidare Maureen G. Shanahan, ”Vad gör en man till man? Hur det maskulina skapas”, i Anna Lena Lindberg (red.) *Den maskulina mystiken. Konst, kön och modernitet* Lund 2002, s. 137–68 för en diskussion om dessa samhällseffekter efter det första världskriget.

9 Angående situationen i USA, se bl.a. Michael Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History* New York (1996) 1997 s. 223 ff. eller Susan Faludi, *Stiffed. The Betrayal of the Modern Man* London 1999, s. 3–101 på svenska *Ställd. Förräderiet mot mannen* Stockholm 2000.

10 Erik Lindberg, ”Sekreterarens berättelse om Kungl. Akademiens verksamhet sedan högtidsdagen 1939. Avgiven till högtidsdagen 1940”, i *Meddelanden från Kungl. Akademien för de fria konsterna 1940* Stockholm 1940, s. 35.

11 ”Det unga måleriet” *Röster i radio* 5 november 1952 samt Karl Axel Arvidsson, *Det unga måleriet. Radions konsthandbok 2* Stockholm 1952.

12 Radiotjänst, ”Förord”, i Karl Axel Arvidsson, *Det unga måleriet. Radions konsthandbok 2* Stockholm 1952, s. 5.

13 Karl Axel Arvidsson & Bengt Segerstedt, *Svenskt måleri 1900–1950* Stockholm 1956.

14 Verket finns idag på Moderna Museet. Det inköptes ursprungligen av Moderna Museets vänner för att sedan skänkas av dem till museet då det öppnade 1958.

15 Hirdman 2000.

16 Yvonne Hirdman, ”Genussystemet”, i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport* (SOU 1990:44), s. 88.

17 Johanna Overud, *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget* Stockholm (diss.) 2005.

18 Overud 2005, s. 220.

19 Overud 2005, s. 219–25.

20 Peter Cornell, ”Rollhäfte. Konstnärsrollen i fokus”, i *Utopi och verklighet. Svensk modernism 1900–1960* (Moderna Museets utställningskatalog nr 297) Stockholm 2000, s. 29.

21 J-P Hodin, *Isaac Grünewald* Stockholm 1949, s. 97.
22 Sven Aurén, *Livet i Stockholm. Människor i närbild* Stockholm 1942, s. 224. Mina kursiveringar. Den omnämnda hattbutiken Bodeckers hade alltså adress Fredsgatan – samma som Konstakademien.
23 Lars-Göran Oredsson, *Rumsbildning. Om Lennart Rodhes arbete med Paket i långa banor i Östersunds posthus* (lic. Lund) Åhus 1991, s. 27. Samhällsengagemanget hade för de flesta konstnärer även konkret politiskt-ideologiska aspekter. Många av dem var engagerade i vänsterföreningen Clarté, andra i den fredsrörelse som efter kriget växte sig stark. Detta medförde förstås att det blev naturligt att låta sina politiska ideal genomsyra konstnärsrollen och det konstnärliga utövandet.
24 Peter Cornell 2000, s. 33.
25 Randi Fisher, ”Konst i hyreshus” *Konstrevy* 1950: 3, s. 165.
26 Bandinspelad intervju med Ulla Isaksson, 24 oktober 1998, i författarens ägo.
27 Bandinspelad intervju med Egil Malmsten 23 januari 2001, i författarens ägo.
28 Anna Lena Lindberg & Barbro Werkmäster, ”Kvinnor i svenskt avantgarde 1910–1940”, i Lea Vergine, *Andra hälften av avantgardet 1910–1940. Kvinnliga målare och skulptörer inom de tidiga avantgardistiska rörelserna* Stockholm 1981, s. 295.
29 Maria Carlgren, *Marginaliserad modernism. Siri Derkert som klädskapare och modeteckningen som estetiskt objekt* Magisteruppsats i konstvetenskap, Institutionen för konst- och musikvetenskap, Lunds universitet, ht 1999.
30 Carlgren 1999, s. 25.
31 Mona Skagerfors, *Ytans magi. Crossdressing och annat* Stockholm 1996, s. 95–96.
32 Annika Forssén & Gunilla Carlstedt, *Varsågod och var stark. Om kvinnors liv, arbete och hälsa under 1900-talet* Lund 2003, s. 20.
33 Rolf Söderberg, *Den svenska konsten under 1900-talet. Måleri, skulptur och grafik från sekelskiftet till 60-talet* Stockholm 1955. Senare upplagor 1961 och 1970.
34 För omfattande redovisning av detta, se Fagerström 2005, s. 75–85.
35 Arvidsson & Segerstedt 1956, s. 70.
36 Harry Källmark, ”Konsthistoriskt tvärsnitt” *Dagen* 12 april 1956.
37 Carl Molin, ”Kandinsky – banbrytaren. Konstkrönika” *Dagstidningen Arbetaren* 22 mars 1956. Dagny Bohlin var Fishers lärare vid Tekniska skolan 1937–39 och uppmuntrade henne att söka sig vidare till Konstakademien.
38 Martin Strömberg, recension av Margit Ljungs utställning på galleri Färg och form *StockholmsTidningen* 4 oktober 1957.
39 Margit Ljung-Olofsson är en av många kvinnor som tvingats prioritera makens konstnärskap framför det egna. Antagligen var glädjen ”över att få skildra och beskydda hemmets värld” ambivalent. Intervju, Margit Ljung-Olofsson 28 april 1997. Nedtecknad, i författarens ägo.
40 Lindberg & Werkmäster 1981, s. 291.
41 Ibidem.
42 *Svenska konstnärer. Biografisk handbok* Malmö 1960, s. 123. Randi Fishers efternamn är här felstavat, precis som i åtskilliga samtida recensioner, flera konsthistorieöversikter och dessutom av uppdragsgivaren Bonniers, på flera av de böcker hon gjort omslag för.
43 Jag har under åtta års forskning stött på ytterst få verk som är signerade Randi Fisher-Gill.
44 Rolf Söderberg, *Arne Jones* (SAK publikation 100) Stockholm 1991, s. 89.
45 Söderberg 1991, s. 139.

46 ”Det unga måleriet” *Röster i radio* 5 november 1952 s. 7.
47 Av Emmy Melin i en recension av utställningen *Ung konst* med rubriken ”25 år efter Isaksons död” *Arbetaren* 26 april 1947. Dessa epitet skulle knappast använts om en kvinna respektive man under 1950-talet – snarare tvärtom: en dristig man och naivistisk lekfull kvinna.

Ann Heberlein

Om oförlåtlighet[1]

Prolog

SABINE DARDENNE VAR tolv år gammal och på väg till skolan, den där morgonen i maj 1996 då hon blev kidnappad av Marc Dutroux. I 80 dagar hölls hon i fångenskap i paret Dutroux källare där hon utsattes för ständiga övergrepp. Mirakulöst nog överlevde Sabine och den 13 augusti 1996 befriades hon av den belgiska polisen. Åtta år senare mötte hon sin plågoande och dennes hustru och medbrottsling i rättssalen. Hustrun vände sig plötsligt mot Sabine:

> ”Fröken Dardenne, jag skulle vilja be er om förlåtelse …”
> Blodet stelnade i mina ådror.
> ”Ni som visste var jag befann mig, vem jag var hos och vad jag fick stå ut med? Detta beteende från en mors sida är vidrigt och någon ursäkt från er godtar jag inte!”
> ”Jag ångrar att jag inte angav Dutroux då han kidnappat Julie och Melissa. Jag ber er inte om förlåtelse eftersom det som skett är oförlåtligt. Jag kan inte föreställa mig det som ni gått igenom, lika litet som jag kan föreställa mig mina egna barn i bur. Jag erkänner min skuld.”
> ”Tyvärr, jag kan inte förlåta.”[2]

Förlåtelse – dygd eller last?

En god människa förväntas vara förlåtande, inte bitter, hatisk och hämndlysten. Ofta beskrivs förlåtelsen som en viktig dygd, eller som uttryck för en dygd.[3] Robert C. Roberts menar att det finns en dygd förknippad med förlåtelse – ”forgivingness”. Den som är i besittning av denna dygd reagerar inte med vrede eller bitterhet då hon blivit illa behandlad: Eftersom den dygdiga människans mål är goda relationer med andra söker hon inte hämnd utan för-

låtelse och försoning.[4] Förlåtelse förknippas, inte minst i en kristen tradition, med positiva fenomen och egenskaper som kärlek, nåd, barmhärtighet och självkontroll. Exempelvis skriver teologen Carl-Reinhold Bråkenhielm att ”En människa förlåter i den utsträckning hon älskar”.[5] Utan tvekan är förlåtelse ett fenomen som värderas högt, båda innanför och utanför den kristna traditionen.

Emellertid har förlåtelsens värde även kritiserats. Joram Graf Haber menar att förlåtelse i vissa situationer snarast är att betraktas som en last: Förlåtelse kan under vissa omständigheter vara destruktiv för den förlåtandes självrespekt.[6] Den som kritiserat förlåtelsens värde ihärdigast är utan tvekan Jeffrie G. Murphy. Han ifrågasätter uppfattningen av förlåtelse som moralisk dygd, och hävdar att förlåtelse kan komma i konflikt med andra värden, som individens självrespekt eller respekt för samhällets gemensamma moral. Murphy instämmer i påståendet att förlåtelse har ett högt moraliskt värde, men menar att det föreligger värden som i en konfliktsituation bortmanövrerar förlåtelsens betydelse. Under vissa omständigheter kan det vara olämpligt, t.o.m. moraliskt oförsvarligt att förlåta. Det finns, enligt Murphy, sådant som är oförlåtligt. [7]

Vad innebär påståendet att något – eller någon – är ”oförlåtligt”? Först vill jag slå fast att förlåtelse avser personer snarare än handlingar. Ett vanligt argument mot påståendet att individer är oförlåtliga är att vi bör skilja mellan ”synd och syndare”, vi måste skilja på människor och handlingar. Så skriver exempelvis Holmgren att ”handlingar må vara oförlåtliga, men aldrig människor”.[8] Min utgångspunkt är att det inte är möjligt att separera den handlande från handlingen eftersom individens handlingar reflekterar den handlandes karaktär. En man som våldtar är en våldtäktsman, någon som utför ett rån är en rånare osv. Handlingar manifesterar således individen, individens handlingar uttrycker hennes värderingar och ideal. Hannah Arendt skriver att ”en människa skapar sig själv och sin karaktär genom sina handlingar”.[9] Människan uppenbarar således vem hon är genom sina handlingar.

Påståendet att förlåtelse avser människor och inte handlingar leder naturligtvis till slutsatsen att det är individer som är oförlåtliga, snarare än handlingar. Kan det då finnas rimliga skäl att vägra att förlåta? Är det, som Haber och Murphy indikerar, ibland omoraliskt att förlåta? Föreliggande text kretsar kring frågan om oförlåtlighet och det omoraliska i att förlåta vissa typer av kränkningar – och därmed den som utfört kränkningen. Förlåtelse är ett fenomen med logiska, emotionella och moraliska dimensioner: Alltså kan frågan om förlåtelsens rimlighet och möjlighet ställas på (minst) tre sätt. Är det logiskt rimligt att förlåta? Är det känslomässigt möjligt att förlåta? Är det moraliskt

riktigt att förlåta? Mitt intresse avser främst förlåtelsens moraliska dimension: Är förlåtelse ett moraliskt rättfärdigat alternativ för en människa som blivit skadad och kränkt? Min hypotes är att det, givet vissa omständigheter, kan vara rättfärdigat att inte förlåta – kanske t.o.m. det bästa alternativet med avseende på offrets självrespekt och förövarens möjlighet till ansvarstagande.

Vad är förlåtelse?

Det går en tydlig skiljelinje mellan uppfattningen av förlåtelse som en gåva, och uppfattningen av förlåtelse som ett fenomen det är möjligt att argumentera för eller emot. Skiljelinjen finns påtagligt mellan kontinental filosofi i en fenomenologisk tradition, med Derrida, Ricoeur och Lögstrup som exempel och den angloamerikanska filosofin i en mer analytisk tradition.[10] Jag placerar mig tydligt i den senare och tar min utgångspunkt i Joseph Butlers texter angående förlåtelsens innebörd. Butler definierar förlåtelse som ”the foreswearing of resentment directed toward another who has done one moral injury or harm”.[11]

Utifrån Butlers uppfattning argumenterar exempelvis Murphy, Haber, Govier och Richards för att förlåtelse innebär att komma över bitterhet och andra negativa känslor som offret hyser för den som felat.

Emellertid är övervinnandet av bitterhet endast det första ledet i att förlåta. Butler skriver:

> To be affected towards the injurious person in the same way as any good men, uninterested in the case, would be if they had the same just sense, which we suppose the injured person to have, of the fault, after there will remain real goodwill towards the offender.[12]

Alltså innebär förlåtelse, förutom att bekämpa bitterhet, även att betrakta den förlåtne med välvillighet. Förlåtelse leder så att säga till en förnyad moralisk gemenskap med den förlåtne. Här finner vi paralleller till bibliska utsagor om förlåtelsens karaktär och de metaforer som Bibeln använder för att beskriva förlåtelse. I gamla testamentet används tre olika ord; *kipper, nasa, salach.* Kipper har betydelsen ”att täcka”, nasa betyder ”att lyfta upp, bära iväg” och salach betyder troligen ”att släppa”. I nya testamentet används det grekiska ordet *aphiemi,* vilket kan betyda ”att sända iväg, att befria” och ”att förlåta”.[13] Det är alltså tydligt att den bibliska uppfattningen av förlåtelse innebär en riktning – förlåtelsen täcker över, bär iväg skulden, förlåtelse befriar den skyldiga genom att sända iväg skulden.

Att komma över bitterhet, hämndgirighet och andra negativa känslor som uppkommit som konsekvens av en kränkning är en inre process, ett moraliskt arbete hos den kränkta. Emellertid menar jag, med stöd i bibliska utsagor, att förlåtelse även bör få yttre konsekvenser i form av att den förlåtande bekräftar den förlåtne som en människa, att offret ändrar sitt tidigare negativa moraliska omdöme av förövaren till ett mera fördelaktigt. Att se förövaren i ett nytt, mer fördelaktigt ljus, att acceptera honom som en person bör vara en rimlig och logisk konsekvens av att inte längre känna vrede och bitterhet. För att kunna göra detta krävs dock, menar jag, att den felande ger den förlåtande anledning att tro att han eller hon förtjänar ett bättre omdöme, att han eller hon är ”moraliskt rehabiliterad”.

Förlåtelse – ett relationellt fenomen

Teologen Vincent Brümmer definierar förlåtelse som ”den kränktas villighet att återigen identifiera sig med den som kränkt henne”.[14] Således är förlåtelse ett relationellt och intimt fenomen – något som sker mellan två subjekt, två personer i en personlig relation. Brümmer menar att mänskliga relationer kan systematiseras i tre grundläggande former: Manipulativa, kontraktsbaserade och vänskapsbaserade. I samtliga relationer är makt närvarande, men relationerna skiljer sig åt med avseende på maktbalansen mellan individerna i relationen.[15] Den första typen, den manipulativa relationen, är enligt Brümmer en opersonlig relation, medan de två andra är personliga relationer.[16]

En manipulativ relation präglas av en tydlig obalans i makt mellan parterna. A har tagit kontroll över B. Relationen är asymmetrisk eftersom endast A, förtryckaren, är en självständig agent, medan B, den förtryckte, blivit ett objekt för förtryckarens manipulativa makt. Endast A har makt att etablera, upprätthålla och avsluta relationen. I viss mån har B upphört att vara en person, eftersom han eller hon betraktas som ett objekt för exploatering, eller möjligtvis ett objekt för omsorg, skriver Brümmer.[17] Därför är förlåtelse, enligt Brümmer, inte möjligt i en manipulativ relation, då förlåtelse kräver två personer med möjlighet att agera.[18]

Förlåtelsen hör hemma i personliga relationer – men för att den kränkta skall vara villig att återigen identifiera sig med den felande krävs att han eller hon tar avstånd från sin felaktiga handling. Ånger är nödvändigt, men inte tillräckligt. Brümmer menar att den som gjort fel, som kränkt en annan människa, aktivt måste ta avstånd från kränkningen, uppvisa ånger och insikt, samt försäkra att han eller hon inte kommer att upprepa det förkastliga beteendet.[19]

Kränkningar

Det är tydligt att behovet av förlåtelse hänger samman med ondska, kränkningar och felaktiga handlingar. Kränkningen är så att säga förlåtelsens upphov. Den typiska ”förlåtelsesituationen” har några karakteristiska kännetecken: Två personer, en person och en grupp eller två grupper av personer är involverade. Upprinnelsen till situationen är en händelse som av den ena personen uppfattas som en kränkning. Denna kränkning ger upphov till negativa känslor hos den kränkta, och övervinnandet av dessa känslor ingår i förlåtelseprocessen.[20]

Vad är då en kränkning? Kränkningar kan betraktas som en form av symbolisk kommunikation: Budskapet som en kränkning sänder är att offret för kränkningen har ett lägre värde: ”jag räknas, men inte du”, ”jag kan använda dig för mina syften”. Avsiktliga kränkningar förolämpar oss och utförs i syfte att förödmjuka och skada oss.[21] Murphy skriver:

> Even a dog notices the difference between being tripped over accidentally and being kicked intentionally.[22]

Murphy utgår ifrån att den handlandes intention är avgörande för om en skada uppfattas som en moralisk oförrätt eller inte. Jean Hampton delar i stort hans uppfattning men betonar att det som verkligen stör oss med att bli illa behandlade är att vi upplever att vi inte blir behandlade i enlighet med vårt moraliska värde. En kränkning består enligt Hampton i att inte bli behandlad i enlighet med sitt moraliska värde, och endast moraliska agenter kan värdera varandra. Naturen kan inte behandla oss i enlighet med vårt värde – alltså känner vi oss inte kränkta eller förolämpade då naturen i form av orkaner och översvämningar skadar oss. Alltså kan endast andra moraliska agenter med avsiktliga handlingar beröva oss känslan av vårt värde som människor.[23] Således gör Hampton en åtskillnad mellan det hon betecknar som kränkningar, dvs. avsiktliga handlingar med syfte att skada, och ”olyckor”.

Jerome Neu delar inte Hamptons uppfattning – han ifrågasätter om alla olyckor är möjliga att avfärda som ”ickekränkningar”. Frånvaron av intention eller avsikt är självfallet det som kännetecknar en olyckshändelse: Det är skillnad på att tappa ett glas i golvet och att kasta det ifrån sig, även om resultatet är detsamma. Neus poäng är att alla olyckor inte är harmlösa: ”Not every accident could not be helped”.[24] Han anser att en del olyckshändelser är möjliga att betrakta som moraliska kränkningar eftersom människor är ansvariga för slarv och bristande ansvar. En individ är således ansvarig för de val han eller hon gör som leder fram till vad som kan betraktas som en olyckshändelse.[25]

Också Marilyn McCord Adams diskuterar ansvarighet och medvetna, avsiktliga handlingar. Hon menar att många skador tillfogas oss av individer som ”inte vet vad de gör”.[26]

Jag menar att McCord Adams har en viktig poäng när hon resonerar utifrån underlåtelser och okunskap – även för fel begångna som en följd av dessa brister bär vi ansvar. I en vidareutveckling av hennes resonemang menar jag att många kränkningar utförs som en konsekvens av övertygelser, principer och ideologier snarare än med avsikt att skada. Jag menar att det handlande subjektets moraliska status har större betydelse än avsikten: Endast andra individer med moraliskt värde kan bedöma mitt moraliska värde, endast agenter som vi uppfattar vara moraliskt ansvariga kan tilldela och frånta andra individer värde. Frågan är inte vad som var den handlandes avsikt med handlingen, utan snarare om den handlande borde och kunde vetat bättre: Är den handlande en individ som vi kan förvänta oss moraliskt ansvarstagande av, är han eller hon ett etiskt subjekt? Om svaret är positivt menar jag att en handling som orsakar moralisk skada är att betrakta som en kränkning oavsett den handlandes intention.

Joel Feinberg definierar ”harm” som en handling vilken hindrar den utsattas intressen och därmed kränker hennes rättigheter.[27] Larry May instämmer i att individer lider skada då deras intressen och möjligheter är begränsade, men påpekar att dessa intressen och möjligheter bör ha någon form av generell legitimitet: det kan inte vara upp till den enskilda individens preferenser att avgöra huruvida han eller hon blivit utsatt för en kränkning. Alla intressen är helt enkelt inte lika viktiga; det finns triviala intressen och preferenser och det finns sådana som är av en mer grundläggande karaktär.[28]

Alltså är en kränkning att förstå som en inskränkning av en individs möjlighet att leva ett acceptabelt liv. Ett acceptabelt liv är ett liv fritt från onödigt fysiskt och psykiskt lidande. Handlingar behöver inte vara avsiktliga för att betecknas som kränkningar – det är dock avgörande att den eller de individer som orsakar kränkningen är att betrakta som moraliskt ansvariga agenter.

Bitterhet och självrespekt

Kränkningar påverkar individens uppfattning av det egna värdet och ger även upphov till en mängd negativa känslor som bitterhet och hämndgirighet. Den omedelbara reaktionen på begreppen ”bitterhet” och ”hämndgirighet” är vanligtvis att dessa attityder är av ondo och bör bekämpas. Jag hävdar emellertid att hämndgirighet, men framför allt bitterhet, har ett moraliskt värde då de är

ett uttryck för individens självrespekt. Jag betraktar bitterhet som en moralisk känsla eftersom bitterheten är en respons som uttrycker klander inför en person och dennes handling. Bitterhet är mer än en instinktiv känsla – den är snarast en idéburen respons, ett uttryck för individens internaliserade värden och normer. Exempelvis John Rawls utreder skillnaden mellan moraliska och naturliga känslor och menar att moraliska känslor som bitterhet uppstår då individen upplever att det hon internaliserat som rätt och gott inte efterlevs.[29]

P. F. Strawson menar att bitterhet tillhör de ”reagerande attityderna”: Den som brister i bitterhet då han eller hon behandlats illa, och inte reagerar med bitterhet i en kränkande situation tycks inte ta sig själv och sina rättigheter på särskilt stort allvar.[30] Robert Solomon definierar bitterhet som ”the passion of justice denied”. Bitterhet är, enligt Solomon, en respons på orättvisor mot jaget.[31] Lynne McFall argumenterar för att bitterhet är en känsla som innefattar hopp, och som under vissa omständigheter är berättigad:

> If you're not bitter, you are either (1) cynical or (2) you haven't been paying attention. And it is better to be bitter, which includes hope, than cynical, which does not. (There is also the options of extreme good fortune and saintly unconcern with one's mean fate. But since both are, for humans, rare, the real choice is between bitterness and cynicism).[32]

McFall ansluter sig således till Strawsons uppfattning att den som aldrig upplever bitterhet inte tycks ta sig själv på tillräckligt stort allvar. Bitterhet är, enligt McFall, ett gensvar på ett lidande av en särskild sort, dvs. då våra viktiga förhoppningar går om intet. En person som inte hyser några förhoppningar kan således inte bli bitter. Människor har en mängd förhoppningar, triviala och av grundläggande natur. Om våra triviala förhoppningar – exempelvis att ölet skall ha rätt temperatur – inte uppfylls, blir vi vanligtvis inte bittra utan snarare irriterade. Det är således i relation till viktiga förhoppningar som känslor av bitterhet uppkommer. Det räcker dock inte att förhoppningen är viktig för att bitterhet skall vara berättigad, den ouppfyllda förhoppningen bör även vara rimlig och legitim. Det existerar en mängd legitima förväntningar och förhoppningar människor emellan som vi utgår ifrån att vi skall få uppfyllda. Exempelvis förväntar vi oss att den människa vi lever med inte skall misshandla oss, vi förväntar oss att vi skall ha tak över huvudet, att vår partner håller sitt löfte om trohet. När dessa förhoppningar inte infrias är bitterhet en legitim och rimlig respons som dessutom ger uttryck för individens hopp: ”Jag är värd bättre än så här. Jag hoppas på mer av livet.”[33]

Alltså tycks det finnas goda skäl att uppleva bitterhet då man blivit orättvist

och omoraliskt behandlad. Bitterhet kan betraktas som en sund, naturlig och moraliskt rättmätig reaktion då man blivit utsatt för en kränkning. Joram Graf Haber går så långt i sin lovsång till bitterhetens ära att han betecknar bitterhet som en dygd:

> […] resentment can be a virtue and forgiveness a vice; that (all things being equal) one should resent those who have wronged us and not forgive without a good reason.[34]

Förlåtelse är, enligt Haber, en moraliskt rättfärdigad respons på en kränkning endast då den är förenlig med individens självrespekt. För att förlåtelse skall vara förenlig med individens självrespekt krävs att förövaren tydligt tar avstånd från sin felaktiga handling, uppvisar ånger och lovar bot och bättring. Om inte detta sker befarar Haber att förlåtelsen får destruktiva konsekvenser för den som förlåter.[35]

Margaret Holmgren har ett annat synsätt än Haber. Också hon betonar vikten av att förlåtelse skall vara förenlig med den förlåtandes självrespekt, men menar att individens självrespekt snarast kräver att hon förlåter: En individ som verkligen respekterar sig själv bör förlåta eftersom förlåtelse leder till ett bättre och lyckligare liv för henne själv:

> In order to fully respect ourselves we must work towards developing the most appropriate attitudes we are capable of.[36]

Även om jag menar att det är möjligt att, med utgångspunkt i den tidigare diskussionen angående bitterhet som ett uttryck för självrespekt, ifrågasätta Holmgrens resonemang menar jag att det finns skäl att bearbeta och övervinna bitterhet, även den legitima och rättmätiga bitterheten. Bitterhet har nämligen också en mängd negativa konsekvenser, både för den person som hyser den och för den individ som bitterheten är riktad mot. En förbittrad person kan bli isolerad och egocentrisk, upptagen av tankar på hämnd och hindrad i sin utveckling och i sina relationer. Solomon beskriver en förbittrad människa som ”negativ i förhållande till allting, glädjer sig enbart åt andras lidande och motgångar, extremt misstänksam, i ständig försvarsställning, oförmögen till intimitet och närhet …”[37]

Förlåtelse och bitterhet

Är då förlåtelse det enda sättet att befrias från bitterhet, hämndgirighet och offerskap? Jag menar att det finns ett helt spektra av attityder mellan förlåtelse och bitterhet, och att oviljan – eller oförmågan – att förlåta inte är det enda sättet att övervinna sin bitterhet. Bitterhet är, liksom förlåtelse, en relationell attityd, dvs. bitterheten har en riktning mot någon. Strawson menar att bitterhet tillhör de involverande attityderna. De involverande attityderna uttrycker en uppfattning om den de riktas mot och implicerar relation.[38] Motsatsen till involverande attityder är objektiva attityder: Då man intar en objektiv attityd till den andre innebär det att denne betraktas som ett föremål, ett objekt, snarare än som en person, ett subjekt att befinna sig i relation till. Strawson skriver:

> If your attitude towards someone is wholly objective, then though you might fight him, you cannot quarrel with him, and though you may talk to him, even negotiate with him, you cannot reason with him.[39]

De involverande attityderna inbjuder till dialog, medan den objektiva attityden är utestängande. Jag menar att den objektiva attityden kan vara ett alternativ till förlåtelse vid svåra kränkningar. Den objektiva attityden kan beskrivas som likgiltighet – inte inför kränkningen, men inför den som kränkt. Den som hyser bitterhet och drömmer om hämnd är i en mening gisslan hos den som kränkt henne – förövaren och förövarens handling styr henne, hennes självuppfattning och liv. Att inta den objektiva attityden är att släppa taget. Förlåtelse är, menar jag, en gåva som skall ges till människor som vet att hantera den som den skatt den är, varsamt och med vördnad.

Epilog: Sabine och förlåtelsen

Sabine Dardenne vägrar att förlåta – hon varken kan eller vill förlåta mannen som kidnappade och våldtog henne, inte heller vill hon förlåta mannens hustru som kände till vad som försiggick i källaren utan att ingripa. Marc Dutroux dömdes till livstids fängelse, hans hustru Michèle Martin till trettio år i fängelse. Och Sabine? Hon skriver att hon väljer livet: ”Jag ser ljust på framtiden, men ändå: Jag kommer aldrig att kunna förtränga det förfärliga.”[40]

Noter

1 Följande resonemang är baserat på min doktorsavhandling med titeln *Kränkningar och förlåtelse*, Thales 2005.
2 Dardenne 2005, 177–178.
3 Holmgren 1993, 340.
4 Roberts 1999, 289–300.
5 Bråkenhielm 1987, 65–66.
6 Haber 1998, 142.
7 Murphy 2003, 3–5.
8 Govier 1999, 66.
9 Arendt 1998, 238.
10 Se Derrida 2003, Lögstrup 1994, Ricoeur, 2000.
11 Butler 1914, 120.
12 Butler, 1726.
13 Hampton 1988, 37.
14 Brümmer 1993, 187.
15 Brümmer 1993, 156.
16 Brümmer 1993, 157.
17 Brümmer 1993, 158.
18 Brümmer 1993, 172.
19 Brümmer 1993, 187.
20 Jfr Lang 1994, 105–106 och Holmgren 1993, 341–342.
21 Murphy 1988, 25.
22 Murphy 1988, 25.
23 Hampton 1998, 43–44.
24 Neu 2002, 23.
25 Neu 2002, 23.
26 McCord Adams 1991, 293.
27 Feinberg 1984, 54.
28 May 1998, 62–63.
29 Rawls 1971, 481.
30 Strawson 1962, 200.
31 Solomon 1990, 261–270.
32 McFall 1991, 146.
33 McFall 1991, 147.
34 Haber 1998, 142.
35 Haber 1998, 147.
36 Holmgren 1993, 350.
37 Solomon 1993, 292–293.
38 Strawson 1962, 195.

Litteratur

Adams McCord, Marilyn, ”Forgiveness: A Christian Model”, *Faith and Philosophy 8*, 1991.
Arendt, Hannah, *Människans villkor. Vita activ,* Göteborg: Daidalos, (1958) 1998.
Brümmer, Vincent, *The Model of Love,* New York: Cambridge University Press, 1993.
Bråkenhielm, Carl-Reinhold, *Förlåtelse. En filosofisk och teologisk analys,* Stockholm: Proprius Förlag, 1987.
Butler, Joseph, *Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel and a Dissertation upon the Nature of Virtue,* London: G. Bells & Sons ltd., (1726) 1914.
Card, Claudia, *Feminist Ethics,* Lawrence: University Press of Canada, 1991.
Dardenne, Sabine, *Jag väljer livet,* Stockholm: Prisma, 2005.
Derrida, Jacques, *On Cosmopolitanism and Forgiveness,* London, New York: Routledge, 2003.
Feinberg, Joel, *Harm to Others,* Oxford: Oxford University Press, 1984.
Govier, Trudy, ”Forgiveness and the Unforgivable”, *American Philosophical Quarterly,* 36, 1999.
Haber, Joram Graf, ”Forgiveness and Feminism”, i Haber&Halfon (red.) *Essays on the work of Virginia Held. Norms and Values,* Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 1998.
Haber & Halfon (red.) *Essays on the work of Virginia Held. Norms and Values,* Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 1998.
Hampton, Jean & Murphy, Jeffrie G., *Forgiveness and Mercy,* Cambridge New York: Cambridge University Press, 1998.
Heberlein, Ann, *Kränkningar och förlåtelse,* Stockholm: Thales, 2005.
Holmgren, Margaret, ”Forgiveness and the Intrinsic Value of Persons”, *American Philosophical Quarterly*, 30. 1993.
Lamb, Sharon & Murphy, Jeffrie G. (red.), *Before Forgiving. Cautionary views of forgiving in psychotherapy,* Oxford New York: Oxford University Press 2002.
Lang, Berel, ”Forgiveness”, *American Philosophical Quarterly,* 31, 1994.
Lögstrup, K. E.: *Det etiska kravet,* Göteborg: Daidalos, (1956) 1992.
May, Larry, *Masculinity & Morality,* Ithaca London: Cornell University Press, 1998.
McFall, Lynne, ”What’s wrong with Bitterness?”, i Card, Claudia, *Feminist Ethics,* Lawrence: University Press of Canada, 1991.
Murphy, Jeffrie G. & Hampton, Jean, *Forgiveness and Mercy,* Cambridge New York: Cambridge University Press, 1998.
Murphy, Jeffrie G., *Getting Even. Forgiveness and its Limits,* Oxford New York: Oxford University Press, 2003.
Neu, Jerome, ”To Understand All is to Forgive All – Or is it?”, i Lamb, Sharon & Murphy, Jeffrie G. (red.), *Before Forgiving. Cautionary views of forgiving in psychotherapy,* Oxford New York: Oxford University Press 2002.
Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University, 1999.
Ricoeur, Paul, *La Mémoire, l’Histoire, l’Oubli,* Paris: Seuil, 2000.
Roberts, Robert C., ”Forgivingness”, *American Philosophical Quarterly,* 32, 1995.
Solomon, Robert, *A Passion for Justice: Emotions and the Origins of the Social Contract,* New York: Addison-Wesley, 1990.
Solomon, Robert, *The Passions: Emotions and the Meaning of Life,* Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1993.
Strawson, P. F., ”Freedom and Resentment”, i *Proceedings of the British Academy*, 1962.

Olle Qvarnström

Från Hampton Roads till Lundagård

Forskning om indiska religioner vid Lunds universitet 1880–2005

MINA DAMER OCH herrar! Året är 1862. Utanför Virginias kust vid Hampton Roads utspelar sig en solig söndag i mars ett i krigshistorien välkänt sjöslag som kom att ha en avgörande betydelse för utgången av det amerikanska inbördeskriget.

På post vid fortet Rip Raps vid Jamesflodens mynning befinner sig en ung värmländsk löjtnant, 22 år gammal, som besjälad av kampen mot slaveriet har tagit värvning i nordstatsarmén. Hans namn är Hjalmar Edgren. I drastiska och målande ordalag har han till eftervärlden förmedlat minnet av denna historiska händelse.

Slaget stod mellan pansarskeppet Monitor, konstruerat av den svenske ingenjören John Ericsson, och sydstaternas ombyggda örlogsfregatt Merrimac. Under lördagens drabbning hade nordstaterna tillfogats ett förödande nederlag. Läget för nordstaterna såg hopplöst ut när den till synes oövervinnliga dödsmaskinen Merrimac gick till attack den andra dagens morgon.

Men under natten har nordstaternas vapenexperiment, hittills oprövat i strid, anlänt. Monitor sticker knappt upp ovanför vattenytan och ser ut som en dvärg jämfört med Merrimac. Monitor bjuder dock oväntat hårt motstånd och sjöslaget böljar fram och tillbaka under fem timmar för att avslutas med att ett sönderbombat Merrimac retirerar i stridsodugligt skick. Slaget var avgjort –

Föreläsning hållen vid Centrum för Teologi och Religionsvetenskap i samband med professorsinstallationen den 21 oktober 2005.

och Sydstaternas sjöherravälde därmed brutet.

Det har sagts att det var ”kanonerna i det roterande järntornet vid Hampton Roads som sönderslet fjättrarna på fyra miljoner slavar”, och Hjalmar Edgren konkluderar: ”Det var […] djupare mänskliga intressen […] som under denna kamp vägdes på krigets darrande skålar.”

Hjalmar Edgren.

När Hjalmar Edgren, efter avslutad tjänstgöring i nordstatsarmén och efter språkstudier i Amerika och på kontinenten, utsågs till docent i indologi vid Lunds universitet 1880 var han den förste innehavaren av en tjänst som omfattade forskning på indiska religioner.

Edgren var devot lärjunge till den tidens kanske främste indolog och lingvist i Amerika, William Dwight Whitney, verksam vid Yale, det dåtida centret för amerikansk indologi och det första universitetet i Amerika där man bedrev indologiska studier.

Edgrens vetenskapliga alster bär vittnesbörd om hans rika intresse för Indien, dess språk och litteratur. Bland hans översättningar återfinns Nalasagan, ur det indiska nationaleposet *Mahābhārata*, och tre verk av den kanske mest uppburne sanskritpoeten, Kālidāsa, däribland det under 1800-talet högt prisade skådespelet Śākuntalā.

Edgren var också författare till den hitintills enda sanskritgrammatiken avfattad på svenska. Typerna var gjutna i Lund på Berlings tryckeri och boken är fortfarande kurslitteratur i Lund.

När Lunds universitet beslutade att inrätta en docentur i indologi med Edgren som innehavare, var detta ett uttryck för en sedan i begynnelsen av 1800-talet väletablerad akademisk tradition i Europa och Amerika kring Indiens olika språk, kulturer och religioner. Edgren var inte den förste svensk och inte heller den förste lundensare som ägnat sig åt Indien.

Otto Fredrik Tullberg, professor i orientaliska språk i Uppsala, var den första person i Sverige som på allvar bedrev studier i sanskrit, och som också införde detta ämne i den akademiska undervisningen. I Lund hade professorn i

österländska språk, Esaias Tegner d.y., redan ett decennium före Edgrens ankomst till fäderneslandet under vissa perioder undervisat i sanskrit och därtill hörande realia.

Hjalmar Edgren kom endast att stanna i Lund i fyra år. Därefter tjänstgjorde han vid olika lärosäten i Amerika innan han avslutade sin brokiga bana som Göteborgs högskolas 1:e rektor.

Med Edgrens tjänst, fick den indologiska och jämförande indoeuropeiska språkforskningen fotfäste i Lund. Vid slutet av 1800-talet behövde därmed lundensiska studenter inte längre färdas med tåg och ångbåt till Köpenhamn eller vidare ut i Europa, vilket hade varit brukligt sedan 1600-talet för att få tillgång till större bibliotek och internationellt meriterade forskare. Nu kunde man förkovra sig i Lund.

Detta förhindrade dock inte studenter, när seklet var ungt, att ta båten till kontinenten för att på så sätt förena nytta med nöje. Dryckenskap och utsvävningar kunde emellertid ibland föra med sig de mest bisarra konsekvenser, så att man hamnade alldeles fel i geografin, eller annorlunda uttryckt: man bedrev indolologiska studier utan empirisk grund. Åke Ohlmarks återger följande historia:

> Och otaliga var de historier som i långa studentgenerationer berättades om överfarten från Trelleborg ombord på gamla ”Konung Gustaf V”. Turnémedlemmarna vaknar till mitt i natten i sin hytt, där de inslumrat huller om buller. En ska ut och kunskapa för att man ska få klarhet om var man befinner sig någonstans. Han kommer tillbaka, tankfull: ”Vi är i Indien.” – ”Vaffan, i Indien?” – ”Ja, se själv! Där står Toilette jenseits des Ganges, och Ganges ligger väl för fadren i Indien.

Till lundensiska studenters bildning bidrog även universitetsbibliotekets ständigt utökade samlingar av jesuitiska och protestantiska missionsrapporter, europeisk reselitteratur och indologisk facklitteratur.

Vissa av dessa samlingar hade nått Lund på de mest underliga vägar.

År 1645 plundrades jesuitbiblioteket i Nikolsberg i dagens Tjeckien av svenskarna. Krigsbytet anlände till Stockholm och drottning Kristinas hov 1647, där det togs emot av inspektorn för Kungliga biblioteket, Edmund Gripenhielm. På grund av rikets dåliga finanser var Gripenhielms befattning oavlönad, men som ersättning fick han tillåtelse att berika sitt eget bibliotek med så många dubletter han ville ur de samlingar vilka hopats i det kungliga biblioteket, framför allt genom krigsbyten.

När Gripenhielmska biblioteket med dess 6 000 volymer skänktes till Lunds

universitetsbibliotek 1684 av Karl XI ”till ungdomens vid Academia Carolina i Lund förkovring och nytta” fick det fattiga lundabiblioteket dess genom tiderna största donation liksom dess äldsta bok om indiska religioner: *Pater Casper Epistolae Indicae.*

Denna bok publicerades 1563 av den belgiske jesuiten Gaspar Barzaeus och innehåller 19 brev från Indien och Ceylon avsedda för ordensbröderna i Coimbra i Portugal.

Hur stort intresset var i Lund för denna bok på slutet av 1600-talet och början av 1700-talet är svårt att säga, men ifall någon av de ca 200 studenter som var inskrivna vid Lunds universitet önskade låna denna dyrgrip, fick han snällt infinna sig på Universitetsbiblioteket, antingen onsdagar eller lördagar mellan 13 och 16, och mot pant utkvittera boken, som under inga omständigheter fick lämna Lunds stadsgräns.

> avartiyā śuna āntrāṇi pece na deveṣu vivide marḍitāram /
> apaśyaṃ jāyām amahīyamānām adhā me śyeno madhu ā jabhāra //.
>
> Af nöd jag kokte hundars innanmäte, bland gudar fann jag ingen mig bevågen, min egen maka såg jag djupt förnedrad; då bragte falken mig den ljufva drycken.

Så här kan det ha ljudit bland Lundagårds kronor när den blivande innehavaren av den första professuren i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkforskning vid Lunds universitet under 1898–1920, Nils Flensburg, gav sin provföreläsning över ämnet *Legenden om Indras födelse och barndom*.

Citatet är hämtat från Rigveda, den äldsta indiska religionsurkunden, och kom senare att användas i hinduiska lagböcker, däribland Manusmṛti, för att ge legitimitet åt avvikelser från stränga vegetariska dietföreskrifter, t.ex. under hungersnöd.

Rigveda var intressant både för indologer och komparativister. Under en tid då forskningen fortfarande var ovetande om hettiska och linear B, ansågs denna hymnsamlings språk, vedisk sanskrit eller vediska, vara det äldsta bevarade indo-europeiska språket.

Rigveda kom emellertid inte bara att inleda Nils Flensburgs professorsgärning, utan han kom även under sin fortsatta forskningsverksamhet att återkomma till denna text. Hans monografi *Guden Pūṣan i Rigveda* var ett viktigt religionshistoriskt bidrag till kunskapen om vedisk mytologi.

Flensburg var inte bara en sanskritiskt lärd person, utan blev även känd för sina pompösa tillfällighetsdikter i tidens oskarianska anda.

Invigningen av Lund–Bjerreds järnväg den 26 augusti 1901 är en av de många lokala begivenheter som fått äran att i tidstypisk poesi besjungas av denne diktare. Många av Flensburgs poetiska alster tonsattes också av studentsångaranföraren Alfred Berg. Ordensbroder, gillesbroder, AF-ordförande – kort sagt, denne biskopsson var en samhällets stöttepelare.

De lundensiska sanskritisternas skara var vid denna tid, precis som nu, relativt blygsam, ibland förelåg till och med risk för mässfall vid föreläsningarna.

En person som emellertid förtjänar ett hedersomnämnande är Hilding Andersson, rektor vid Katedralskolan och docent i grekiska.

Hilding Andersson har producerat eminenta översättningar av skönlitteratur på sanskrit till svenska, däribland Bhāsas förtjusande komedi, Den lilla lervagnen, *Mricchakaṭikā.*

Men det fanns även andra trogna studenter. En av dessa var Claës Oldin, senare lärare på Strömbergs skola. Ur Akademiska Föreningens hävder berättas det att Flensburg efter sin avskedsföreläsning hade samlat en trogen skara anhängare i runda rummet i AF:s då nya festvåning. Sedan ordinarie tal avverkats, knackade festföremålet i glaset och sade:

”Mja, mja, min kere Claës Oldin. Jag måste väl rikta ett serskilt tack till dej, för du har varit mej trogen och räddat många föreläsningar. Jag får säja till dej som suggan sa, när hon bara fick en gris: det var då för väl att jag fick dej, så slapp jag grisa förgäves.”

Vid återbesättandet av Flensburgs professur skedde en förskjutning av professurens ämnesområde mot lingvistik och bort från det breda kulturhistoriska och filologiska intresse som odlats av Edgren och Flensburg, och som bland annat innefattat studiet av indiska religioner.

Efter Nils Flensburg tillträdde Herbert Petterson professuren, 1923–1927, följd efter ett lång interregnum av Nils Holmer, 1950–1969, under vilken rubriceringen av ämnet ändrades till jämförande språkforskning, särskilt indoeuropeisk. År 1969 övergick professuren till allmän språkvetenskap.

En framstående Lundaindolog som torde vara mest känd som nordist och redaktör för *Svenska Akademiens Ordbok* (1920–1940) var Ebbe Tuneld. Efter studier på kontinenten för några av indologins förgrundgestalter, såsom Sylvain Lévi i Paris, disputerade Tuneld 1915 med docentbetyg på en avhandling med ett för denna tid högintressant religionshistoriskt tema: utforskningen av den buddhistiska kanon i dess olika versioner på de olika buddhistiska kulturspråken.

En faktor som kan ha bidragit till Tunelds forskningsinriktning var uppfattningen om Ceylon som hemmet för den mest ursprungliga buddhismen, i

motsättning till buddhismen i Kina, Japan och Tibet, vilken liksom katolicismen ansågs genomsyrad av ritualism, övertro, och helgondyrkan.

Tuneld trivdes inte i katedern, men han var högt skattad som handledare och mentor och prisad för sin storsinthet och sitt ämabla väsen.

I sin biografi över Tuneld i Svenska Akademiens minnesteckningar nämner Fredrik Böök en incident som illusterar detta.

Under en studievistelse utomlands nåddes Tuneld av ett desperat telegram från en lundensisk studiekamrat som vistades svårt sjuk under falskt namn i en medelhavshamn, upp över öronen skuldsatt efter att ha spelat bort sina sista sekiner på hasardspel. Tuneld infann sig omedelbart. Han ställde upp ekonomiskt och personligt och såg till att den olycklige fick sjukhusvård. Eftersom Fredrik Böök i sin minnesteckning inte nämner den unge äventyraren vid namn bör det kanske i detta sammanhang tilläggas att det rör sig om den efter ett famöst studentväxelbedrägeri landsflyktige och av Interpol efterlyste författaren Frank Heller.

Den inhemska indiska språkvetenskapen behandlades av Hannes Sköld, docent i slaviska språk och senare i jämförande indo-europeisk språkvetenskap (1926).

Sköld – som för övrigt var den ende sökande till professuren efter Herbert Petterson (1927), men som av universitetspolitiska skäl ej ansågs behörig – författade bland annat en studie över Yāska och dennes verk *Nirukta*.

Nirukta översätts ofta med etymologi, något oegentligt eftersom etymologi, i modern lingvistisk mening, förutsätter en språkhistorisk uppfattning som inte fanns i det äldre Indien.

Nirukta består av en samling traditionella ordförklaringar i kombination med ett rikt mytmaterial och är därför en viktig källa till den vediska mytologin.

Nirukta var en av de sex hjälpvetenskaper eller *vedāṅga*-s, vilka brahminerna studerade för att på ett korrekt sätt överföra den vediska uppenbarelsen samt utföra de föreskrivna ritualerna, men ordförklaringar kom även att flitigt användas i den senare religiösa debatten.

Ett välkänt exempel är jainernas användning av den hinduiska förklaringen av sanskritordet för kött, māṃsa.

För att befästa läran om ickevåld eller ahiṃsā, och samtidigt varna dem som ej efterlevde denna etiska grundprincip, spelade jainistiska författare på detta ords två stavelser, mām – mig och sa – han.

> māṃ sa bhakṣayitāmutra yasya māṃsam ihādmy aham /
> etan māṃsasya māṃsatve niruktaṃ manur abravīt //.

> Mig han – māṃ sa – kommer att äta i den andra världen, vars kött – māṃsa – jag äter i denna världen. Detta är enligt Manu den riktiga betydelsen av ordet kött, māṃsa.

För att sammanfatta:

> Den vars kött jag jag äter i detta liv, *han* kommer att äta upp *mig* i nästa liv.

En framstående indolog och buddholog som var verksam som docent i indologi i Lund (1921–1935), innan han 1936 blev professor i Uppsala, var Helmer Smith.

Diplomaten och orientalisten Gunnar Jarring har berättat från sin studietid i Lund om en man som var bosatt i huset mitt emot honom på Nygatan. Mannen ifråga tycktes ägna större delen av dygnets timmar åt vad som såg ut att vara patiens.

Vad som förbryllade Jarring var emellertid den kvinna som regelbundet trädde in i rummet för att samla ihop kortlapparna vilka sedan förvarades i ett angränsande rum.

Jarring blev så småningom presenterad för mannen på andra sidan gatan och fick då veta att vad som såg ut som patienskort i själva verket var excerptlappar avsedda för den av Helmer Smith och Dines Andersen grundlagda *A Critical Pāli Dictionary.* Arbetet med denna internationellt högt värderade pāli-engelska ordbok förlades till Köpenhamn och ordboken är fortfarande under utgivning av De Danska Videnskapernes Selskap.

Smith var följaktligen en mycket framstående kännare av pāli-språket och ederade bland annat *Saddanīti*, den mest omfattande av alla pāli-grammatikor, författad på 1100-talet i Burma (av Aggavaṃsa). Detta arbete har gjort Smith nästintill odödlig inom den indologiska forskningen.

En annan indolog (och religionshistoriker) som 1950 blev professor i Uppsala, Stig Wikander, var även han verksam i Lund som docent i iranska språk.

Under denna tid skrev han en artikel som gjorde honom vida berömd. Artikeln är publicerad i *Religion och Bibel*, Nathan Söderblomsällskapets årsbok, och visar med hjälp av material huvudsakligen från Pāṇḍava-sagan i *Mahābhārata* hur mytologi kan omvandlas till historeskrivning.

År 1913 etablerades den första professuren i religionshistoria – eller teologisk encyklopedi och teologiska prenotioner – vid Lunds universitet.

Med denna professur kom de breda religions- och kulturhistoriska studier av bland annat indiska religioner, som tidigare delvis odlats av filologer inom

ramen för indologi och sanskrit samt jämförande indoeuropeisk språkforskning, i viss utsträckning att finna ytterligare en hemvist inom den religionshistoriska disciplinen.

Den första avhandlingen i religionshistoria med denna inriktning var författad av Sten Rodhe, och bestod av en filologisk undersökning av uppfattningar kring befrielse och frälsning i vedisk religion.

Avhandlingen, som hade titeln *Deliver us from Evil*, publicerades 1946 i Skrifter utgivna av Svenska sällskapet för missionsforskning.

Rodhe odlade tidigt även ett intresse för religionsdialog och kan därför ses som en föregångare till den teologiska forskningsinriktning som senare odlats inom missionsvetenskapen, där man studerar dialogen mellan kristna och buddhister och kristna och hinduer.

Rodhe var även intresserad av meditation, särskilt zenmeditation, vilken han kom i kontakt med via Hans Hof, präst och professor i religionsfilosofi vid Uppsala universitet och grundare av Rättviks meditationscentrum. Hof introducerade zenmeditationen inom Svenska kyrkan och därmed kom med tiden även Liberiet i Lund att härbärgera kristna lundensare sittande på zafu-kuddar i meditationspose.

Ett årtionde efter publikationen av Rodhes studie, disputerade Carl Gustav Diehl och blev docent på en avhandling om folkliga ritualer bland hinduer i Sydindien. Påföljande år – 1956–1959 – verkade han som lärare vid Teologiska institutionen i Lund, innan han kallades tillbaka till Indien, där han tjänstgjorde som biskop av Tranquebar, platsen för den första evangelisk-lutherska missionen i Indien.

Om ritualstudier baserade på gedigna fältstudier tog sin början i Lund med Carl Gustav Diehl, kom studiet av västerländsk buddhism att initieras av en person som varje morgon när han kom till arbetet skanderade för sina kolleger ”Arbetet väntar, kristna kamrater, riskfyllt och äventyrsskönt!”: Jan Ergardt.

I sin postdoktorala gärning kom Ergardt att intressera sig för personlighetsbegreppet inom buddhismen. Som mentor fungerade buddhistkännaren och psykologen Rune E. A. Johansson, författare bland annat till en bok om buddhismens psykologi på svenska.

Buddhismstudiet fortsatte med Ergardts elev, Åke Boquist, men nu var det kunskapsteorin inom den idealistiska skolan Yogācāra som var föremål för en strukturalistisk analys.

Upptäckten av ett stort antal palmbladsmanuskript i olika klosterbibliotek i Tibet föranledde dagens festföremål att utifrån en av dessa handskrifter studera verket *Madhyamakahṛdayakārikā* av den buddhistiske filosofen Bhāvaviveka.

I det åttonde kapitlet av detta huvudsakligen doxografiska verk, vars autokommentar endast överlevt i tibetansk språkdräkt, möter vi en ytterst viktig diskussion mellan två betydelsefulla indiska idéströmningar: madhyamaka och vedānta. Texten belyser därmed några av de centrala berörings- och skiljepunkterna mellan hinduisk teologi och buddhistisk filosofi.

Ett sådant filologiskt textstudium kännetecknar även forskarassistenten Martin Ganstens forskningsbidrag. Klassisk hinduisk filosofi och teologi samt hinduiska divinationssystem, inklusive *jyotiṣa* eller astrologi och *vastuśāstra* eller geomanti, står i centrum för denne kollega och vän.

Forskning på indiska religioner i Lund har dragit stor nytta av den kringkunskap som den omfattande historiska, sociologiska, konstvetenskapliga, och statsvetenskapliga forskningen på Sydasien bidragit med.

Sammantaget resulterade denna forskningsinsats i etableringen av SASNET, Nätverket för Sydasienstudier i Sverige. Detta kom att förläggas till Lunds universitet mycket tack vare Staffan Lindberg, professor i sociologi med gedigna och omfattande kunskaper om det indiska samhället, samt Lars Eklund, journalist och även han stor Indienkännare.

Vi kan därmed konstatera att studiet av skilda indiska religioner och kulturer har bedrivits vid Lunds universitet sedan slutet av 1800-talet inom ramen för ämnena indologi och jämförande indoeuropeisk språkforskning, och sedan 1920-talet inom ämnet religionshistoria. Dessutom har ett antal granndiscipliner tillhandahållit nödvändiga kulturhistoriska och sociologiska kringkunskaper.

Oerhört mycket har hänt sedan Hjalmar Edgren kom till Lund på 1880-talet. Vid den tidpunkten uppgick befolkningen i vad som då var Indien till cirka 300 miljoner. Indiska religioner var huvudsakligen lokaliserade till Asien, och undantaget ett mindre antal invandrare – främst kineser och japaner bosatta i Kalifornien – praktiserades inte indisk religion i väst, vare sig av människor från asiatiska länder eller av européer och amerikaner. Indologisk forskning hade också delvis kommit att bli en viktigare kunskapskälla än de upplysningar om indisk religion som tidigare förmedlats via missionärsbrev och reselitteratur.

Nu när jag, fem mansåldrar senare, fått förtroendet att forska och undervisa på indiska religioner, uppgår Indiens befolkning till över en miljard. Indiska religioner är spridda över i stort sett hela världen, och omfattande asiatiska diasporakommuniteter har etablerats i Europa och Amerika. Därtill har ett stort antal västerlänningar tillägnat sig indisk religiös praxis i någon form, främst som ett resultat av den mission som sedan 1960-talet bedrivits av japanska roshis, singalesiska bhikkhus, tibetanska lamor och hinduiska gurus. Indiska idéström-

ningar har även fått en bredare och mer djupgående förankring både hos individ och samhälle. Ekonomiskt och politiskt är Indien en stormakt.

Kort sagt, studiet av indiska religioner är oundgängligt inte bara för förståelsen av Asiens historia och nutid, utan i högsta grad relevant för förståelsen av vår västerländska samtid.

Och här står jag – mer eller mindre mållös och försöker staka ut en riktning för denna näst intill oöverskådliga forskningsuppgift – men låt mig göra ett försök.

Det nyligen inrättade forskarämnet, indiska religioner, skiljer sig inte från den allmänna religionshistorien med avseende på metodik och teoretiska ramar, eller när det gäller betoningen av en kombination mellan fältforskning och textstudier.

Ämnet omfattar studiet av hinduism, buddhism, jainism och sikhism, i alla tidsskeden av dess utbredning i och utanför Indien. Inom ämnet studeras dessa religioner och deras relationer till kulturella och sociala förhållanden.

Studiet av indiska religioner karaktäriseras generellt av en stor och ovanlig bredd med avseende på forskningsinriktning, religionsområden, perioder och metodik. Två huvudsakliga inriktningar kan emellertid urskiljas: en antropologisk och en textorienterad.

Den antropologiskt inriktade forskningen på indiska religioner omfattar samtida religiös praxis avseende ritualer, rituell textanvändning, symbolbruk, tolkningar av normativa trosföreställningar, folklig tro och sedvänja inom följande områden:

För det första bland sikher, jainer, buddhister och hinduer i Syd- och Sydostasien, för det andra bland diasporakommuniteter i Europa och Amerika, och för det tredje bland västerländska utövare.

Forskning på samtida religiös praxis i Syd- och Sydostasien innefattar bland annat studier av sikhers och zenbuddhisters nutida religiösa liv.

Medan det finns ett flertal stereotyper och samhällsbilder av sikherna som anspelar på deras militanta tradition och separatismen under 1900-talet, har vi högst begränsad kunskap om vad det innebär att vara religiös sikh eller vad som utförs innanför sikhiska gurdwārās och församlingar i exempelvis Varāṇasi eller Amritsar.

På samma sätt har den rika vetenskapliga och populära litteraturen om den japanska zenbuddhismen företrädesvis varit historiskt och filosofiskt orienterad, och inte sällan idealiserande och västerländskt psykologiserande. Vår kunskap om hur präster, munkar och lekmän lever är därmed i behov av fördjupning.

Ett annat angeläget forskningsområde är studiet av diasporakommunite-

ternas sociala och religiösa liv, deras relation till värdlandet och globala nätverk. Vi bör vara medvetna om att sedan början av 1900-talet är dessa buddhister, sikher, jainer och hinduer en del av det västerländska samhället.

Ett flertal västerlänningar har tillägnat sig någon form av indisk religiös praktik, först och främst meditation. Forskning på vad detta innebär är vitalt. Meditationen har blivit allmängods och kommit att införlivas i religiösa och profana sammanhang utan direkt koppling till sin ursprungliga religiösa och sociala kontext. Till exempel så har den typiske buddhisten i väst kulturkristen bakgrund, är lekman och uppfattar meditation som den viktigaste buddhistiska praktiken. Lite tillspetsat kan man hävda att buddhismen i Europa och USA först och främst är en meditationstradition och nästan uteslutande ett lekmannafenomen, där den direkta personliga upplevelsen står i centrum.

Den antropologiskt inriktade forskningen har i stor utsträckning vunnit burspråk i Lund, inte minst bland yngre forskare och doktorander.

Detta sammanhänger med en reaktion mot tidigare forsknings alltför stora upptagenhet med historiskt-filologiska textstudier av äldre tiders systematiska teologi och filosofi.

Man har hävdat att denna forskning utgått från en liberal protestantisk religionsuppfattning där normsystem och lärosatser betraktats som religionens fundament. Religionsstudiet bör, enligt detta synsätt, i större utsträckning än tidigare ägnas samtida religiös praxis och ritualstudier. Religionshistorikerns och religionsantropologens primära uppgift är att studera religiöst liv, indirekt via texter och direkt via antropologiskt fältarbete.

Inom denna antropologiska forskning finns ett stort intresse för olika typer av kulturteori, inte minst ritualteori.

I detta sammanhang skulle jag vilja läsa några rader ur en kulturartikel med titeln ”Vad är sanning?” publicerad i oktobernumret av den tidning som är tongivande inom den svenska månatliga veckopressen – nämligen *Grönköpings Veckoblad*:

> Det viktigaste är inte vad som verkligen inträffat utan snarare berättelserna om vad som inträffat, om det nu verkligen gjort det. […] Nu är det så enligt rådande postmodernistisk filosofi att det överhuvudtaget icke finns några fakta och långt mindre någon sanning eller verklighet. […] Vad som finns är olika texter och berättelser, vilka vi får försöka tolka och förhålla oss till. […] Jag har full förståelse för att det nu sagda kan väcka förvirring hos vissa läsare som icke har följt med i filosofins utveckling mot allt högre rymder. Som ett tröstens ord vill jag samtidigt åpeka att det är ganska bekvämt att inte behöva hålla reda å en massa besvärliga fakta, statistiska uppgifter och dylikt, när man uttalar sig.

Givetvis ansluter jag mig inte till denna parodi i Grönköpings Veckoblad, men, skämt åsido, vi bör idka teorikritik. Vi bör inte okritiskt anamma teorier utan att först studera den idéhistoriska och empiriska grund på vilka dessa teorier vilar.

På samma sätt som forskaren kritiskt måste granska och värdera primärkällor och sekundärlitteratur, på samma sätt måste forskaren ha en kritisk inställning till sina teoretiska auktoriteter, även om det är frågan om högt uppburna namn som Said, Foucault och Bourdieu.

Vidare bör vi i möjligaste mån ta ställning till fakticitetsfrågan. Att hoppa över källstudier och 150 års indologisk och religionshistorisk forskning, och i konstruktivismens anda exempelvis påstå att buddhismens rationella element beror på orientalisters konstruktion, utan att självständigt försöka besvara frågan genom att analysera tillgängliga primära och sekundära källor – detta blir djupt missvisande.

Den textorienterade forskningen på indiska religioner ägnas dels receptionen av indiska idéströmningar och religiös praxis i västerlandet, dels det filologiska studiet av indisk bildningstradition.

Först några ord om receptionshistorien. Från att indiska idéströmningar i olika former inverkat på västerlandets tänkande, från den europeiska kolonisationen av Asien på 1500-talet, över romantiken och teosofin, fram till andra världskrigets utbrott, kom receptionen att ändra karaktär från intellektuell konstruktion till praktiserad religion, och indiska religioner kom att spridas via våra dagars nyreligiösa rörelser och new age, samt genom invandring och missionsverksamhet.

Det textorienterade receptionsstudiet omfattar dessa båda faser av det gradvisa införlivandet av indiskt tankegods och religiös praxis och ger oss viktiga lärdoms- och kulturhistoriska inblickar. Dessutom bidrar dylika receptionsstudier till en mer allsidig förståelse av det mångkulturella samhället samt de mekanismer genom vilka en främmande religion omtolkas och integreras i ett nytt kulturellt sammanhang.

Ett exempel på det mångkulturella samhället är att thailändsk buddhism satt sitt avtryck i det nutida Sverige. Härom kan dagens jämtar vittna. I Utanede har en thailändsk paviljong uppförts som ett minnesmärke över kung Chulalongkorns besök i Sverige 1897.

I samband med detta besök inträffade en pikant händelse som jag gärna skulle vilja delge auditoriet, speciellt som vi i år firar 100-årsjubileet av unionsupplösningen mellan Sverige och Norge.

Kung Chulalongkorn av Siam hade färdats med ångbåt till Stockholm bland annat för att närvara vid den storstilade konst- och industriutställningen på

Djurgården. I samband med detta besök fick han även audiens hos Oscar II, som firade 25-årsjubileum som regent. Vid detta tillfälle överlämnade kung Chulalongkorn i gåva till den svenske kungen en av de få existerande vita elefanterna i världen.

Problemet var bara att kungen inte visste hur han skulle kunna återgälda en sådan utomordentligt enastående gåva. Kungen rådfrågade därför sin vän och förtrogne, general Sven Lagerberg. Efter en lång paus föreslog denne: ”Ers majestät, ge honom Norge för fan!”

Nu till den filologiskt inriktade delen av den textorienterade forskningen. Med filologi förstår jag inte enbart textkritik, eller filologi i mer inskränkt mening, utan ett brett upplagt kulturhistoriskt studium baserat på gedigen textforskning.

Den filologiska forskningen inom ämnet Indiska religioner är främst inriktad på indisk bildningstradition. Källmaterialet utgörs primärt av texter på sanskrit, prakrit och tibetanska, tillhörande medeltida filosofiska och teologiska traditioner inom hinduismen, buddhismen och jainismen.

Med hjälp av handskrifter bland annat från klosterbibliotek i Indien, Tibet och Afghanistan studeras dessa traditioner, deras lärosystem och praxis, ömsesidiga påverkan och konflikt.

Källmaterialet är näst intill oöverskådligt. Antalet bevarade sanskritmanuskript uppgår till cirka två miljoner, dvs. många gånger fler än motsvarande textcorpus på latin och grekiska. Av dessa är endast ett fåtal kritiskt ederade, översatta eller religionshistoriskt undersökta.

Låt mig ge några exempel på nytt material:

Kinesiska forskare upptäckte under 1960-talet ett stort antal palmbladsmanuskript i olika klosterbibliotek i Tibet. Fynden, som omfattade cirka 50 000 sidor sanskrittext, gjordes framför allt i Źalu-klostret i gTsangprovinsen nära Gyantse, samt i Dalai Lamas vinter- respektive sommarresidens i Lhasa.

Världens ledande expertis var övertygad om att huvuddelen av dessa texter gått förlorade. Ett svagt hopp hade dock tänts av forskare som Giuseppi Tucci och Rāhula Saṃkṛtyāyana, som besökt Tibet under 1930- och 40-talen och då avfotograferat eller i oljelampans sken skriftligen kopierat några av dessa texter. Textfynden öppnade dörren till verk av buddhistiska författare vars ideologiska inflytande och betydelse för den religionshistoriska utvecklingen i Indien, Tibet, Kina och Japan är av samma dignitet som Platons och Aristoteles filosofiska tänkande för västerländsk kulturtradition.

Ett annat exempel är de rester av ett cirka 1 400 år gammalt bibliotek som nyligen fraktades ut ur Afghanistan på åsnerygg genom Hindukushpasset. Dessa ovärderliga manuskript, som ingick i ett buddhistiskt bibliotek tillhörande

den s.k. Mahāsaṅghika-sekten, har på grund av sin ålder och historiska betydelse benämnts ”buddhismens dödahavsrullar”. Biblioteket blev troligen ödelagt i förbindelse med den muslimska invasionen i Afghanistan på 700-talet, men på grund av kallt och torrt klimat har ett stort antal fragment bevarats i gott skick fram till våra dagar. Fynden gjordes 30 mil norr om Bamiyan, och kommer när de analyserats att starkt bidraga till vår kunskap om buddhismens tidiga idéhistoria och spridning längs Sidenvägen.

Ett annat exempel på textfynd av relevans för det filologiskt inriktade studiet är *Mokṣopāya*. Denna medeltida filosofiskt-teologiska sanskrittext, troligen av kasmiriskt ursprung, har tilldragit sig forskarsamhällets uppmärksamhet på grund av det senaste decenniets nya handskriftsfynd.

Inom en ramberättelse hämtad från det folkkära eposet *Rāmāyana* återger denna text, som kommit att kallas ”världens största lärodikt”, unika myter och legender, som i mer teoretiska utläggningar tjänar till att föra fram dess budskap. *Mokṣopāya* har utövat ett betydande inflytande på den hinduiska tankevärlden och stora partier ur texten återfinns i såväl filosofiska upaniṣadtexter som praktiskt inriktade yogatexter.

De två huvudsakliga forskningsinriktningarna inom indiska religioner – den antropologiska och den textorienterade – utgör inte två vitt skilda världar. Tvärtom bör de betraktas som intimt sammanflätade. Den lärda traditionens genomslag i lokal och folklig praxis är djupgående inom de indiska religionerna.

Dessutom har indiska och västerländska tänkare brottats med liknande problem. Därför är det också angeläget att bedriva forskning kring teologiska och filosofiska temata som inte enbart äger relevans för indisk teologi och filosofi, utan även för västerländsk idé- och kulturhistoria.

Av detta komparativa studium lär vi oss att såväl i indisk tradition som i västvärlden har man ansett att studium av de klassiska texterna kultiverar människan och gör henne mer tolerant, vidsynt och altruistisk. Med andra ord: bildning har också ett egenvärde!

Jag har i denna föreläsning försökt att teckna en någorlunda rättvisande bild av det forskningsämne som jag brinner för och som jag hoppas kunna lämna några väsentliga bidrag till. Den beskrivning som jag lämnat har visserligen sina brister men jag hoppas att den också har vissa förtjänster. Som kung Duṣyanta, hjälten i Kālidāsas berömda drama säger när han övergiven av sin älskade Śakuntalā har försökt teckna hennes porträtt:

yad yat sādhu na citre ’smin kriyate tat tad anyathā /
tathāpi tasyā lāvaṇyam rekhayā kiṃcid anvitam //

Eller i Hjalmar Edgrens översättning från 1875:

Allt som på denna tafla icke bär
Det skönas prägel, det misslyckat är;
Och likväl lemnar hon, så hoppas jag,
En enkel bild af flickans rena drag.

Tack

Jag vill i detta sammanhang rikta ett varmt tack till min vän fil. kand. Sven Ekelin, vars beläsenhet varit en ovärderlig tillgång. För historiska data vill jag även tacka teol. lic. Leif Lindin och fil. dr Jürgen Offermanns.

Litteratur

Böök, Fredrik. *Ebbe Tuneld. Minnesteckning.* Svenska Akademiens minnesteckningar. Stockholm 1960.
Charpentier, Jarl. ”Indologiska studier i Sverige.” *Svenska Orientsällskapets Årsbok* 1924.
Edgren, Hjalmar. ”En af John Ericssons Triumfer.” *Nordisk tidskrift* 1883.
Edgren, Hjalmar. *Schakuntala eller den förlorade ringen. Ett indiskt skådespel af Kalidasa. Från sanskrit översatt och förklaradt.* Stockholm 1875.
Flensburg, Niels. *Rigveda IV:18. Legenden om Indras födelse och barndom.* [Broschyr, Lund 1898.]
Frängsmyr, Tore. ”Teorifanatismen.” *Tvärsnitt* 2004: 2.
Gerle, Eva. *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968.* Stockholm 1984.
Gombrich, Richard. *On Being Sanskritic. A Plea for Civilized Study and the Study of Civilization. An Inaugural Lecture…* Oxford 1978.
Ohlmarks, Åke. *Doktor i Lund. En bok om akademiska intriger.* Vällingby & Nacka 1980.
Olsson, Tord. ”Jan Ergardt in Memoriam.” *Svensk Teologisk Kvartalsskrift* 1993: 69.
Olsson, Tord. ”De rituella fälten i Gwanyebugu.” *Svensk Religionshistorisk Årsskrift* 2000: 9.
Olsson, Tord. ”Religionshistoria.” *Theologicum i Lund. Undervisning och forskning i tusen år.* Malmö 2001.
Tuneld, Ebbe. ”Minnesord över docent Hannes Sköld.” *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1930–1931.* Lund 1931.
Tuneld, Ebbe. ”Minnesord över professor Nils Flensburg.” *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1926–1927.* Lund 1927.
Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1918–.
Svenska män och kvinnor. Stockholm 1942–1955.
”Vad är sanning?” *Grönköpings Veckoblad* (2005): 8. Sign. hr kulturdr. S. Berglund.
Åberg, Alf. *Svenskarna under Stjärnbaneret.* Stockholm 1994.

Henrik Rosenkvist

Fyra vyer av begreppet grammatikalisering

1. Inledning[1]

FÖR NÄRVARANDE FINNS det minst tre olika sätt att se grammatikalisering inom den språkhistoriska forskningen:

- det ursprungliga grammatikaliseringskonceptet (Meillet 1912 och följande arbeten, Kurylowicz 1965 etc.): grammatikalisering är en diakron språkförändringsprocess (icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk)
- grammatikalisering enligt grammatikaliseringsteori (Lehmann 1995, Sweetser 1988, Heine, Claudi & Hünnemeyer 1991, Bybee, Perkins & Pagliuca 1994 etc.): grammatikalisering är en särskild typ av universell, enkelriktad och graduell språkförändring (som alltså har distinkta drag som skiljer den från andra språkförändringsprocesser)
- grammatikalisering som syntaktisk förenkling (Roberts & Roussou 1999, 2003, van Gelderen 2004): grammatikalisering är en typ av syntaktisk reanalys som orsakas av talarnas strävan efter enklare syntaktiska strukturer.

När man studerar komplexa diakrona språkdata så visar det sig emellertid att alla dessa uppfattningar har sina brister, både när det gäller beskrivning och förklaring. I den här artikeln kommer jag först att kritiskt diskutera de ovannämnda synsätten (i avsnitt 2–5) och därefter presenterar jag ett fjärde sätt att betrakta grammatikalisering, ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt synsätt (i avsnitt 6). Det sista avsnittet (7) består av en kort sammanfattning och en kort avslutande diskussion.

Mina exempel hämtar jag uteslutande från Rosenkvist (2004), även om jag

hoppas att resonemangen i denna uppsats är generellt gångbara i språkhistorisk forskning.

2. *Grammatikalisering som empirisk process (och gramE)*

Meillet (1912) introducerade termen *grammaticalization*, men redan långt tidigare hade andra språkhistoriker observerat själva fenomenet (cf Heine et al. 1991:1–23, Lehmann 1995:1–8, Hopper & Traugott 2003:kapitel 2). Såväl Meillet som Kurylowicz (1965) menar att grammatikalisering främst är en process som omvandlar självständiga ord till böjningsaffix:

> Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivative formant to an inflectional. (Kurylowicz 1965:52)

Givón (1979:208f.) sammanfattar den här synen på grammatikalisering i sin välkända illustration av grammatikaliseringscykeln:

> 1. diskurs > syntax > morfologi > morfofonologi > noll

Grammatikalisering ses alltså här som en utveckling i vilken självständiga ord successivt förvandlas till allt mindre språksegment, och till slut försvinner de fullständigt. Detta är fortfarande ett dominerande synsätt inom grammatikaliseringsforskningen (”Grammaticalization begins with concrete, lexical forms and ideally ends in zero […]” Heine & Kuteva 2002:4).

Grammatikalisering, det vill säga förändringar av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk, består emellertid inte alltid av sådana dekategorialiseringar som illustreras i Givóns cykel, eftersom inte enbart klitikor och affix uttrycker grammatisk betydelse och/eller grammatisk funktion. Också adverb, konjunktioner och subjunktioner är grammatiska element – de kan ha icke-lexikal (grammatisk) betydelse såsom adversativitet, konditionalitet och så vidare, och också ur syntaktisk synpunkt är de grammatiska element av betydelse för de hierarkiska relationerna i satsen. Gronemeyer (1997) och Tabor & Traugott (1998) visar på ett övertygande sätt att grammatikalisering ofta innebär ökad syntaktisk räckvidd, och detta diskuteras också av Roberts & Roussou (1999, 2003) och van Gelderen (2004). Förändringar av typen ickegrammatisk > grammatisk > mer grammatisk måste alltså hållas isär från dekategorialisering. Nedan kommer alltså termen *grammatikalisering* att

beteckna själva språkförändringsprocessen, medan *gramE* kommer att användas för den pessimistiska syn på grammatikalisering som uttrycks i Givóns cykel.

2. *Grammatikalisering à la grammatikaliseringsteori (gramT)*

Grammatikaliseringsteori är i grunden ett försök att förklara och beskriva gramE, med utgångspunkt i semantiska och pragmatiska teorier om språkförändring. Några av fundamenten för grammatikaliseringsteori är följande uppfattningar (jag hänvisar till de verk där dessa först presenterades):[2]

- *semantic bleaching* (Sweetser 1988): ord tenderar att förlora lexikal betydelse när de grammatikaliseras.
- *image schema preservation* (Sweetser 1988): underliggande föreställningsscheman förändras inte under grammatikalisering, men beroende på i vilken kognitiv domän som föreställningsschemat används kan ytbetydelsen, alltså den betydelse som är relevant för språkbrukaren, förändras.
- *abstraction* (Heine et al. 1991): de kognitiva domäner som föreställningsscheman kan överföras till i en grammatikaliseringsprocess är ordnade efter abstraktionsgrad: (person > objekt > aktivitet etc.).
- *subjectification* (Traugott 1980, 1982): element som grammatikaliseras kan erhålla nya textuella och interpersonella betydelser från diskurskontexten.
- *source determination* (Bybee et al. 1994): källbetydelsen påverkar betydelsen hos ett grammatikaliserat element genom hela grammatikaliseringsprocessen.
- *semantic retention* (Bybee et al. 1994): det finns rester av källbetydelsen hos ett grammatikaliserat element (den andra sidan av source determination).

Dessa försök att fastställa grammatikaliseringens generella egenskaper vilar alla på det faktum att vissa ord och morfem i världens språk uppvisar liknande betydelsekorrespondenser. Till exempel är det vanligt att interrogativa och konditionala subjunktioner är homonyma (som de svenska *om* och *ifall*, vilka jag återkommer till nedan). Man kan alltså anta att betydelsekorrespondenserna har uppstått genom grammatikalisering samt att de är universella just därför, och följaktligen kan man använda dem inte bara för att förklara grammatikalisering, utan också för att rekonstruera obelagda grammatikaliseringsutvecklingar:

> It is thus possible to recover and reconstruct not simply information about the source lexical constructions of grams, but also the stages along their developmental pathways. (Bybee et al. 1994:18f.)

> Most of the over 400 grammaticalization paths discussed in this book are based on fairly reliable [sic!] reconstruction work. (Heine & Kuteva 2002:6)

Till exempel Newmeyer (1998:kapitel 5) och artiklarna i *Language Sciences* 23 (2001; Newmeyers kapitel ingår i detta nummer) diskuterar en uppsjö av empiriska, metodologiska och teoretiska problem som vidlåder gramT, och här vill jag enbart presentera ytterligare en för gramT besvärande omständighet som studien i Rosenkvist (2004) aktualiserar.

Av de fem studerade konditionala subjunktionerna i Rosenkvist (2004) bryter två (*om* och *ifall*) mot den förväntade betydelseutvecklingen interrogativ > konditional (Hopper & Traugott 2003:186). Språkhistoriska data tyder i stället på att när det gäller *om* och *ifall* utvecklas den interrogativa betydelsen ur den konditionala. Enbart *om* och *ifall* används som både interrogativa och konditionala subjunktioner i nutida svenska, och därmed skulle en gramT-rekonstruktion som exakt motsvarade Heine & Kutevas (2002) tillvägagångssätt och som baserades på betydelserna hos svenska interrogativa/konditionala subjunktioner ge ett fullständigt vilseledande resultat.

Det finns många fallstudier som visar att grammatiska element kan utvecklas på oväntade (och för gramT oförklarliga) sätt;[3] ett antal av dem presenteras av Campbell (2001:127f., 132). Man kan dra slutsatsen att gramT-rekonstruktioner är otillförlitliga i sig – synkroniska data i enskilda språk *kan*, men behöver inte, spegla diakrona utvecklingar (jämför Hopper & Traugott 2003:138f.). Ändå tycks gramT-rekonstruktion alltså vara en godtagbar metod för en del språkhistoriker, som till exempel Heine & Kuteva (2002) och Grygiel (2005). Jag tror att det vilseförande resonemanget som ligger bakom användningen av gramT för rekonstruktioner kan illustreras schematiskt som i figur 1:

Antagandet att grammatikalisering är enkelriktad kan alltså ses som en cirkulär och självförstärkande tankeslinga, som bara kan avbrytas genom ett utomteoretiskt perspektiv på gramT.

Vidare är gramT enbart inriktad på de semantiska och de pragmatiska aspekterna av grammatikalisering, och syntaxen ignoreras nästan fullständigt (med enstaka undantag, som till exempel Tabor & Traugott 1998). Anledningen kan vara den påfallande starka anti-formalism som tycks prägla en del funktionella grammatiker – ett bra exempel är Givón:

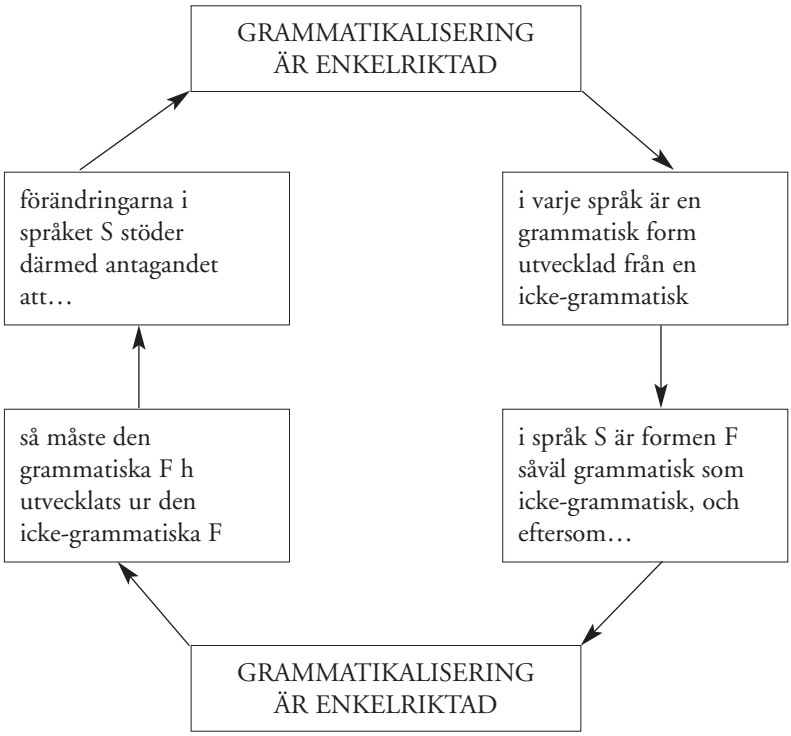

Figur 1. *Det cirkulära resonemanget bakom gramT-rekonstruktioner.*

> […] after first trivializing the notions of theory and explanation, transformational generative linguistics proceeded to trivialize the notion of data beyond all recognition. What followed was an orgy of empirical irresponsibility […] with linguistics as a whole becoming a sad caricature of late medieval scholasticism (Givón 1979:26).

I en senare grundbok om syntax har Givón dock ändrat uppfattning, och har en helt annan hållning gentemot generativ grammatik: ”[…] functions without structures are downright lame” (Givón 2001:xv) och, vidare: ”The research program outlined here pays heed to Chomsky’s exhortation to seek universal principles, while affirming the mental reality of syntactic structures” (2001:xvi). Kanske är den mjukare attityden grundad på insikten att funktionell och formell grammatik inte utesluter varandra, utan ”complement rather than contradict each other in important ways” (van Kemenade 1999:998; se också diskussionen i Newmeyer 1998:kapitel 1).

Detta avnitt kan sammanfattas på följande sätt: om man ser grammatikalisering som en förändringsprocess (icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk) så kan man inte utesluta den syntaktiska aspekten av grammatikalisering. Därav följer att grammatikalisering inte kan förklaras eller förstås tillfredsställande om inte också de syntaktiska aspekterna beaktas; alltså är gramT inte en optimal grammatikaliseringsteori.

4. Grammatikalisering som syntaktisk förenkling (gramS)

De syntaktiska aspekterna på grammatikalisering har aktualiserats på senare tid av framför allt Roberts & Roussou (1999, 2003) och van Gelderen (2004). Dessa författare anlägger ett generativt syntaktiskt synsätt på fenomenet och antar att drivkraften bakom grammatikalisering är strävan efter syntaktisk förenkling; både barn och vuxna kan omedvetet förenkla ambiga syntaktiska strukturer, under språkinlärningen eller i samtalssituationen. Därvidlag ersätts flyttning av led i den syntaktiska strukturen av direkt insättning i den relevanta positionen – *Merge* ersätter *Move*. Både Roberts & Roussou och van Gelderen genomför flera fallstudier och argumenterar övertygande för att de diskuterade grammatikaliseringarna verkligen kan beskrivas som syntaktiska förenklingar. Eftersom de använder ett generativt synsätt är deras studier dock helt inkompatibla med gramT, den dominerande grammatikaliseringsteorin. Detta framhävs av Narrog (2005) i ett referat av van Gelderen (2004):

> The evaluation of the relevance of this book to grammaticalization theory […] will largely depend on the theoretical perspective. To accept the two Economy Principles as "explanations" for grammatical change presupposes firm formalist convictions. Functionalists will see here nothing more than a good description of the linguistic facts in terms of a specific framework and will demand to know the motivations behind these principles (Narrog 2005).

Kritiken kan naturligtvis också riktas åt andra hållet: verk som Heine m.fl. (1991) eller Bybee m.fl. (1994) bidrar inte på något sätt till förståelsen av grammatikaliseringens syntax, och den terminologi som används är fullständigt inkommensurabel med generativ grammatik.

Det generativa perspektivet på grammatikalisering (gramS) erbjuder alltså ett nytt analysredskap, och såväl Roberts & Roussou (2003) som van Gelderen (2004) har funnit att grammatikalisering ur syntaktisk synpunkt kan beskrivas som en utveckling fras > lexikalt huvud > funktionellt huvud.[4] Ett syntaktiskt redskap av den här typen är nödvändigt för detaljerade studier av grammatika-

liseringens alla aspekter. Även om man inte delar den formella grammatikens underliggande antaganden så måste beskrivning föregå förklaring, inom språkvetenskapen som inom andra vetenskaper, och med generativ grammatik kan man åtminstone beskriva grammatikaliseringsutvecklingarna mycket väl.

5. Kort sammanfattning av vad som hittills diskuterats

Ovan har jag gett korta beskrivningar av de teoretiska huvudinriktningarna i den nutida grammatikaliseringsforskningen, med fokus på bristerna i gramT, och jag har också givit en definition av grammatikalisering. I punktform kan resonemanget sammanfattas som nedan:

- grammatikalisering, det vill säga historisk språkförändring av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk, tycks innefatta såväl semantisk och pragmatisk förändring som syntaktisk; i en grammatikalisering kan alla typerna av förändring ingå.
- gramE utesluter förändringar som innebär ökad syntaktisk räckvidd och är uteslutande deskriptiv.
- gramT är baserad på funktionell teori (och gramE) och berör nästan enbart semantiska och pragmatiska aspekter på grammatikalisering.
- gramS är baserad på formell syntaktisk teori och berör nästan enbart de syntaktiska aspekterna på grammatikalisering.

Det är i min mening uppenbart att inget av dessa perspektiv på grammatikalisering kan både beskriva och förklara grammatikalisering på ett tillfredsställande sätt, allra minst det komplexa samspel mellan semantik och syntax som tycks vara typiskt för en grammatikaliseringsutveckling (jag återkommer till detta samspel nedan). För att lösa denna uppgift behövs en teoretisk modell som inkorporerar såväl semantisk/pragmatisk förändring som syntaktisk, och som tillmäter alla typer av förändring lika värde.

I återstoden av denna uppsats presenterar jag ett försök att förena gramT och gramS, och belysande exempel hämtar jag från Rosenkvist (2004).

6. Grammatikalisering som semantiskt/syntaktiskt samspel (gramC)

Rosenkvist (2004) utgör en detaljerad studie av grammatikaliseringen av fem svenska konditionala subjunktioner, och dessutom en kritisk analys av gramT. Också relationerna mellan semantiska och syntaktiska aspekter på grammatikali-

sering diskuteras. För både semantisk och syntaktisk förändring antar jag att själva den utlösande faktorn är analytiska alternativ: förändring kan ske närhelst en alternativ semantisk tolkning eller syntaktisk analys är möjlig. Semantiska omtolkningar är i modellen gradvisa, och utlöses av vaghet/polysemi, medan syntaktiska reanalyser sker abrupt och utlöses av syntaktisk ambiguitet (se Tuggy 1993).

I detta avsnitt diskuteras alltså semantisk och syntaktisk förändring, och källorna till nya betydelser och syntaktiska funktioner som fanns vara av relevans i Rosenkvist (2004) presenteras. I senare delen av avsnitt 6 ligger fokus på semantiskt/syntaktiskt samspel i grammatikalisering; först behandlas dock semantisk, och därefter syntaktisk, förändring.

6.1. Gradvisa semantiska omtolkningar

De historiskt inriktade språkvetare som har studerat semantisk förändring är ense om att sådan förändring inte sker plötsligt, och att polysemi/vaghet är en viktig faktor:

> No historical shift of meaning can take place without an intervening stage of polysemy. If a word once meant A and now means B [...] there was a stage when the word meant both A and B ... (Sweetser 1990:9)

> It is common for meanings that at one stage are united (vague) to become separate over time (occasionally the opposite occurs as well), and the change seems to be gradual rather than abrupt. (Tuggy 1993:278f.).

> Semantic change cannot be studied without drawing on a theory of polysemy because of the nature of change. (Traugott & Dasher 2002:11)

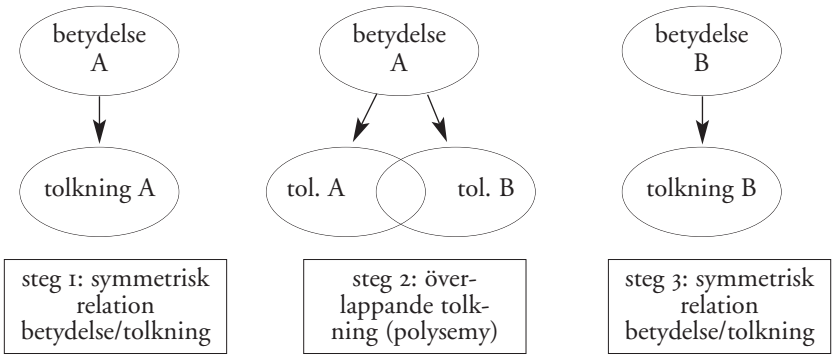

Figur 2. *Semantisk förändring i grammatikalisering.*

Det är möjligt att (mycket schematiskt) illustrera betydelseförändringar som sker i grammatikalisering på följande sätt (jämför Traugott & Dasher 2002:11ff.):[5] [6]

I steg 2 överlappar alltså den gamla och den nya tolkningen av den ursprungliga betydelsen varandra – det är inte enkelt att skilja mellan dem. Ett bra exempel är bisatser inledda av *då*, som inte alltid kan klassificeras som antingen temporala eller kausala (se SAG IV:600ff.). I meningen *Då Adam åt av äpplet blev ormen nöjd* uttrycker bisatsen samtidighet, men också en från kontexten infererad kausalitet, och man kan anta att en sådan *då*-bisats speglar just en situation av den typ som illustreras av steg 2 i figur 2. När *då* har utvecklats från temporal till kausal bisatsinledare har utvecklingen alltså skett gradvis – enligt modellen i figur 2 är gradvisheten faktiskt per definition en nödvändig egenskap hos förändringar som har ett mellanliggande polysemt stadium.

För en diakront orienterad semantiker är uppgiften således huvudsakligen att fastställa källorna för nya tolkningar av äldre betydelser, om man accepterar detta perspektiv på semantisk förändring. I Rosenkvist (2004:200ff.) antogs fyra typer av sådana tolkningskällor:

- diskurs (pragmatiska inferenser, subjektifiering, konversationsimplikaturer). T.ex. *bara* 'enbart' (fokus) > 'bara' (desiderativt) – den desiderativa tolkningen av *bara* uppkommer när *bara* används i desiderativa imperativsatser etc.
- underliggande betydelser (föreställningsscheman, formell semantisk betydelse). T.ex. *om* 'runtom' > topikmarkerande 'om' – föreställningsschemat överförs till en abstrakt, textuell domän, *utan* 'förutom' > 'om inte' – båda betydelserna är manifestationer av samma formella betydelse, men de tolkas olika beroende på den syntaktiska kontexten.
- betydelseöverföring (univerbation, Braunmüller 1978). T.ex. topikmarkerande *om* > konditionalt *om* – *om* erhåller konditional tolkning från den konditionala subjunktionen *æn* genom tvåordssubjunktionen *um æn*.
- paradigmatisk analogi. T.ex. *ifall* konditionalt > interrogativt – den nya konditionala subjunktionen antas vara en absolut synonym till *om*, det mest framträdande elementet i ett smalt paradigm; *om* är ju både interrogativt och konditionalt.

Enbart två av källorna för nya tolkningar är relevanta för gramT: diskurs och föreställningsscheman. Betydelseförändringar vars ursprung kan sökas i dessa källor är alltid tämligen regelbundna, eftersom de nya tolkningar som uppkommer genom pragmatiska inferenser och överföring av föreställnings-

scheman är starkt beroende av ursprungsbetydelsen, och denna typ av betydelseförändring är följaktligen essentiell för gramT (se Bybee m.fl. 1994:12ff.).

Betydelseöverföring och analogi är däremot oregelbundna processer, som kan uppträda i oväntade sammanhang; vid sådana betydelseförändringar krävs det ett öppet sinne och en detaljerad analys av möjliga källkonstruktioner för att man ska kunna fastställa varifrån de nya tolkningarna kommer. Därför är det inte oväntat att betydelseutvecklingen av *om* och *ifall* bryter mot gramT, som jag nämnde ovan. De nya tolkningarna av *om* och *ifall* uppstår ju inte genom pragmatiska inferenser eller genom överföring av föreställningsscheman.

6.2 Icke-gradvisa syntaktiska reanalyser

Reanalys är i princip den enda förändringsmekanismen för diakrona syntaktiker (se Lightfoot 1979, 1999, Roberts 1993, Harris & Campbell 1995, Newmeyer 1998, Roberts & Roussou 2003, van Gelderen 2004). En allmänt erkänd definition av reanalys (senare definitioner tycks vara sprungna ur denna) är Langackers (1977:58). Han menar att reanalys innebär ”change in the structure of an expression or class of expressions that does not involve any immediate or intrinsic modification of the surface manifestation”. Reanalys orsakas av ambiga syntaktiska strukturer:

> To summarize, the conditions necessary for reanalysis to take place are that a subset of the tokens of a particular constructional type must be open to the possibility of multiple structural analyses, where one potential analysis is the old one (applicable to all tokens) and the other potential analysis is the new one (applicable to a subset) (Harris & Campbell 1995:72).

Det finns alltså villkor för både semantisk och syntaktisk förändring. I det första fallet krävs ett polysemt stadium, medan ett ambigt stadium är en nödvändig förutsättning i det senare fallet. Polysemi och ambiguitet skiljer sig emellertid från varandra på ett intressant sätt: polysemi innebär att två (eller flera) tolkningar uppträder samtidigt och överlappar varandra. Syntaktisk ambiguitet innebär å andra sidan inte överlappande analytiska alternativ, utan de möjliga analyserna utesluter i stället varandra (de är alltså privativa). En sats som *Visiting relatives can be dangerous* (jfr Harris & Campbell 1995:70) kan analyseras på två sätt:

2. a. [Visiting relatives]$_{subject}$ can be dangerous.

b. [Visiting [relatives$_{object}$]] $_{subject}$ can be dangerous.

Den ambiga satsen måste analyseras på ett av dessa två sätt. Antingen fungerar *visiting* attributivt (som i 2 a) eller verbalt (som i 2 b). Det är omöjligt att konstruera en mellanliggande, ”vag” syntaktisk struktur. De analytiska alternativ som föreligger i en ambig sats överlappar alltså inte varandra, och en syntaktisk förändring som sker via en ambig konstruktion kan således inte ske gradvis – den måste ske abrupt.[7] Nedan visas en schematisk bild av hur syntaktisk förändring av denna typ fungerar:

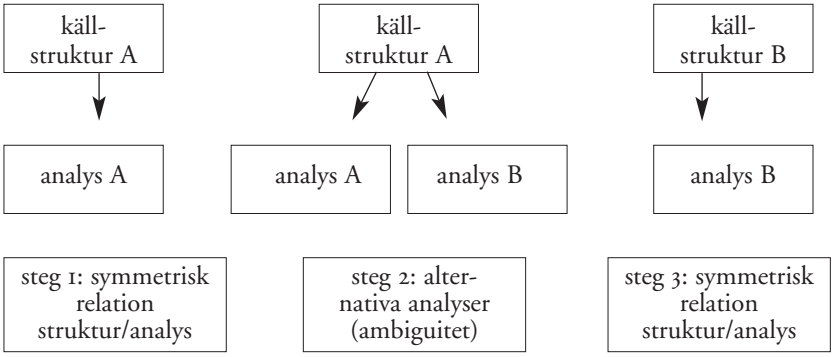

Figur 3. *Syntaktisk förändring i grammatikalisering.*

Likheterna mellan förändringar som utlöses av ambiguitet och förändringar som utlöses av polysemi är alltså med detta schematiska synsätt slående. Den avgörande skillnaden är det mellanliggande stadiet, som antingen består av diskreta eller av icke-diskreta analytiska alternativ. En diakront orienterad syntaktiker måste således söka efter kontexter som kan orsaka alternativa analyser av givna källstrukturer.

I Rosenkvist (2004) blev det inte nödvändigt att anta mer än två mekanismer för att förklara de syntaktiska förändringarna:

- reanalys av ambiga strukturer (tre typer: kategoriell, hierarkisk och segmentell reanalys, jfr Harris & Campbell 1995:kapitel 4, Newmeyer 1998:241ff.). T.ex. *hvar* adverb > subjunktion, *bara* adjektiv > adverb.[8]
- paradigmatisk analogi. T.ex. *utan* satsintern konjunktion > subjunktion/konjunktion – en satsintern konjunktion är ett mycket atypiskt element (den enda i bruk i svenska är *utom*) och därför blir den lätt reanalyserad.

För alla de antagna reanalyserna utom en (Rosenkvist 2004:219) var ett syntaktiskt ambigt stadium en förutsättning för förändringen. Det enda undantaget var renalysen av *utan* (som nämns ovan), som antagligen utlöstes av talarnas omedvetna strävan efter att undvika ett sådant paradigmatiskt undantag som en satsintern konjunktion.

6.3 Semantiskt/syntaktiskt samspel

Den syn på grammatikalisering som jag utvecklar här, gramC, innebär att en semantiskt orienterad språkhistoriker måste söka efter omständigheter som kan ge upphov till polysemi i sökandet efter förklaringar till observerade semantiska förändringar. En syntaktiker måste å andra sidan försöka finna de kontexter som gav upphov till syntaktisk ambiguitet. Emellertid tycks det vara så, att polysemi kan uppstå på grund av en syntaktisk förändring och, vice versa, ambiguitet kan uppstå genom en semantisk förändring. Alltså måste en semantiker ibland anlägga ett syntaktiskt synsätt för att kunna ge en adekvat förklaring, och en syntaktiker ett semantiskt. Detta är i min mening ett gott argument för ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv på grammatikalisering.

Ett exempel på den förstnämnda typen av förändring (en syntaktisk reanalys som orsakar polysemi) är en av betydelseförändringarna av *bara* (Rosenkvist 2005:228f.):

3. 'enbart' > desiderativt 'bara'

Det visas i Rosenkvist (2004:kapitel 8, 2005) att *bara* i detta fall blir polysemt på grund av en reanalys från VP-adverb till satsadverb, en reanalys som i mycket påminner om reanalysen av det engelska *anyway* (Tabor & Traugott 1998:259). Som satsadverb, men inte som VP-adverb, var *bara* mottagligt för betydelser som förekommer i satser, och desiderativitet uttrycks ju typiskt med desiderativa utrop eller imperativer. Genom pragmatisk inferens blev *bara* i sådana desiderativa satser tolkat som desiderativt. Därför är förklaringen till polysemin som orsakade betydelseförändringen syntaktisk i sin natur – det var reanalysen från VP-adverb till satsadverb som gav upphov till kontexten vari *bara* kunde omtolkas. Betydelsen hos *bara* var naturligtvis också en viktig förutsättning, men vad jag vill framhålla här är att den syntaktiska reanalysen var en nödvändig faktor för den senare omtolkningen.

Ett exempel på en syntaktisk reanalys som orsakas av en semantisk omtolkning är följande förändring av *i fall* (Rosenkvist 2004:162ff.):

4. [PP P i [DP fall]] > [PP P ifall]

I fornsvenska hade substantivet *fall* ursprungligen den konkreta betydelsen 'fall' (*Stenmark bröt armen i ett otäckt fall*), men genom en metonymisk process i vilken det oförutsägbara slutresultat som uppstår vid ett fall sattes i fokus uppstod den abstrakta betydelsen (*Watson berättade om ett intressant fall*).[9] Först när denna semantiska förändring hade skett blev frasen *i fall* ambig i vissa kontexter, vilket gjorde det möjligt att genomföra reanalysen i 4. Därför är betydelseförändringen av *fall* en viktig faktor om man vill förklara omständigheterna som ledde till denna reanalys.

Ovan har jag argumenterat för att grammatikalisering är en språkförändringsprocess med både semantiska och syntaktiska aspekter. I det här avsnittet har jag visat att dessa två typer av förändring interagerar med varandra och, vidare, att en semantisk/syntaktisk analysmodell är nödvändig för såväl semantiker som syntaktiker, om man vill nå en djupare förståelse av orsakerna till semantiska omtolkningar och syntaktiska reanalyser.

7. Sammanfattning och slutsatser

I den här uppsatsen har jag hävdat att det är möjligt att studera grammatikalisering (diakrona språkförändringar av typen icke-grammatisk > grammatisk > mer grammatisk) ur ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv, och att därmed begagna sig av lärdomar och erfarenheter från både gramT och gramS. Även om de grundläggande antagandena inom funktionell och formell språkvetenskap är inkompatibla, så kompletterar de förändringsprinciper som formulerats inom de olika teorierna varandra på ett deskriptivt plan. Ett kombinerat synsätt, gramC, ger också möjlighet till djupare förståelse av historisk språkförändring.

En annan följd av det kombinerade perspektivet är att man kan sluta sig till att grammatikalisering sker både gradvis och abrupt; semantiska omtolkningar är gradvisa, medan syntaktiska reanalyser inte är det.[10] En grammatikaliseringsutveckling där både typerna av förändring ingår kan illustreras som i figur 4.

Vad gäller frågan om vad som orsakar grammatikalisering (*the actualization problem*), så utesluter gramC varken semantiskt eller syntaktiskt drivna förändringar.[11] Det kombinerade perspektivet innebär dessutom att enstaka förändringssteg kan observeras genom en hel grammatikaliseringsutveckling, vilket gör det möjligt att beakta det intrikata samspelet mellan semantik och syntax.

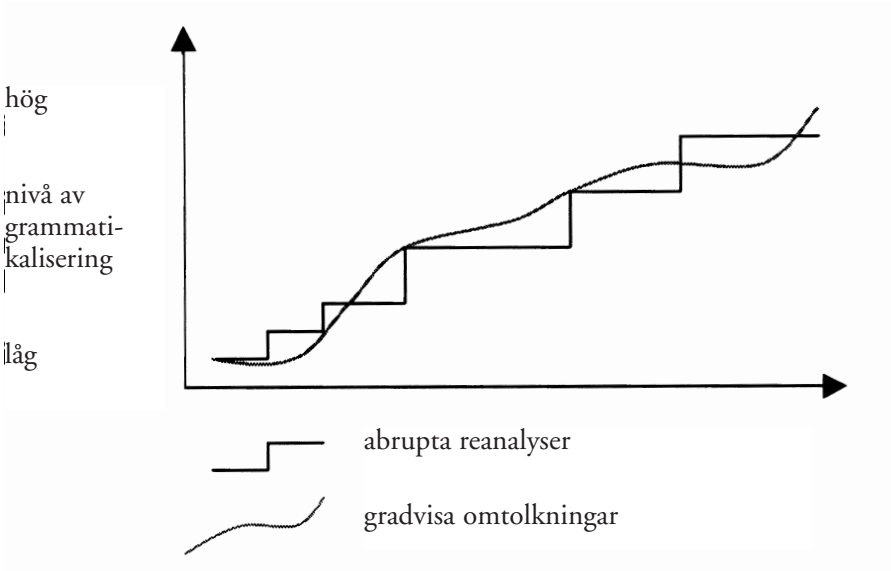

Figur 4. *Gradvis och icke-gradvis förändring i grammatikalisering.*

GramC måste dock främst ses som en beskrivningsmodell; de förklaringar som är gångbara inom gramT är inte kompatibla med gramS-förklaringar, vilket har nämnts ovan, och därför vilar gramC på en osäker teoretisk grund. Man ska emellertid inte underskatta värdet av en bra metod för beskrivning eftersom beskrivning måste föregå förklaring, inom språkvetenskapen såväl som inom andra vetenskaper. Kanske kan gramC-beskrivningar i längden ge upphov till nya förklaringsmodeller som är acceptabla för både funktionalister och formalister.

En slutkommentar: Det är uppenbart att grammatikalisering inte innefattar några unika typer av förändring, och det är därför osannolikt att grammatikalisering är en distinkt typ av språkförändring (se Campbell 2001:133f.) – grammatikalisering är snarare ett helt empiriskt fenomen av intresse för alla diakront orienterade lingvister.

Noter

1 Jag vill tacka Lena Ekberg och Cecilia Falk för värdefulla kommentarer rörande tidigare versioner av den här uppsatsen. Kvarstående brister beror emellertid enbart på mina egna tillkortakommanden. Dessutom vill jag framföra mitt varma tack till Vetenskapssocieteten i Lund, för det Kockska priset och för möjligheten att bidraga till denna årsskrift.

2 Heine & Reh (1984:kapitel 1) inventerar olika processer som kan ingå i grammatikalisering; semantiska förändringar faller inom kategorin ”functional processes”.

3 Lightfoot (1999) jämför grammatisk förändring med kaotiska processer som till exempel vädret, och hävdar att ”Grammatical change is highly contingent – chaotic in the technical sense. Linguists can offer satisfying explanations of changes in some instances, but there is no reason to expect to find a predictive theory of change, offering long-term, linear predictions.” (1999:259).

4 En annan typ av grammatikalisering som inte kräver flyttning är så kallad lateral grammatikalisering (Simpson & Wu 2002, Wu 2004, van Gelderen 2005). Termen präglades av Wu (2000:252; publicerad som Wu 2004) och den betecknar förändringar som: [DP [D]] > [TP [T]]. Förändringen påminner starkt om kategoriell reanalys (Harris & Campbell 1995:63, Rosenkvist 2004:32ff.); Harris & Campbell ger exempel som: [VP [V]] > [PP [P]].

5 Här följer jag Comrie (1986), som skiljer mellan stabila betydelser och kontextberoende tolkningar: ”[…] I distinguish strictly between the meaning of a construction and its interpretation, claiming that many aspects of interpretation that are traditionally assigned to the semantics of a construction are in fact conversational implicatures (in the Gricean sense) that are not part of the meaning of the sentence […]” (Comrie 1986:77).

6 Detta är självklart en grov förenkling av en generellt sett mycket komplex typ av förändring, vari flera betydelser och tolkningar kan interagera på oväntade sätt.

7 Hopper & Traugott (2003:51) diskuterar reanalysen [back [of the barn]] > [back of [the barn]] och hävdar att den ”probably did not happen in one step, but rather is the outcome of a set of smaller changes”. Det är oklart vilka dessa *smaller changes* kan tänkas vara, och det är tveksamt huruvida några sådana mellanliggande syntaktiska strukturer alls är möjliga.

8 Den första reanalysen är ett typiskt exempel på *Spec-to-head* (van Gelderen 2004:kapitel 4), medan den andra är en kategoriell reanalys, eller så kallad lateral grammatikalisering (Simpson & Wu 2002:198ff., van Gelderen 2005).

9 Det latinska *casus* kommer av *cadere* ’att falla’ and grekiskt *ptôsis* (med betydelsen ’abstrakt fall’ och ’kasus’) kommer av verbet *piptô* (’att falla’) (se Robins 1994:31ff., 55ff.).

10 Frågan om gradvis/abrupt förändring är naturligtvis tätt knuten till debatten om huruvida språkliga kategorier är distinkt avgränsade eller ej (se Newmeyer 1998:kapitel 4).

11 Gronemeyer (1997) utgår från ett kombinerat semantiskt/syntaktiskt perspektiv på grammatikalisering i sin studie av *get*, men når ändå slutsatsen att grammatikalisering enbart drivs av syntax: ”This study provides evidence for the syntax leading the grammaticalization process, rather than the semantics, although the two proceed largely in parallel” (1997:2).

Litteratur

Braunmüller, K. 1978. "Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages." *Nordic Journal of Linguistics* 1, 99–120.

Bybee, J; Perkins, R. & Pagliuca, W. 1994. *The evolution of grammar*. The U. of Chicago Press, Chicago/London.

Campbell, L. 2001. "What's wrong with grammaticalization?" *Language Sciences* 23, 113–161.

van Gelderen, E. 2004. *Grammaticalization as Economy*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

van Gelderen, E. 2005. "Lateral Grammaticalization or Late Merge?" Föredrag vid ICHL XVII, Madison.

Givón, T. 1979. *On understanding grammar*. Academic Press, New York/San Francisco/London.

Givón, T. 2001. *Syntax. An Introduction*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Gronemeyer, C. 1997. "On deriving complex polysemy: the grammaticalization of *get*." *English Language and Linguistics* 3.1:1–39.

Grygiel, M. 2005. Construction and reconstruction of meaning – a data driven approach. Talk held at ICHL XVII, Madison.

Haspelmath, M. 1998. "Does grammaticalization need reanalysis?" *Studies in Language* 22, 49–85.

Heine, B. & Reh, M. 1984. *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Heine, B., Claudi, U. & Hünnemeyer, F. 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. The U. of Chicago Press, Chicago/London.

Heine, B. & Kuteva, T. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization.* CUP, Cambridge.

Hopper, P. & Traugott, E. 1993. *Grammaticalization*. CUP, Cambridge.

Hopper, P. & Traugott, E. 2003. *Grammaticalization*. 2nd edition. CUP, Cambridge.

van Kemenade, A. 1999. "Functional categories, morphosyntactic change, grammaticalization." *Linguistics* 37, 997–1010.

Kurylowicz, J. 1965. "The evolution of grammatical categories." *Diogenes* 51:55–71.

Langacker, R. 1977. "Syntactic reanalysis." *Mechanisms of syntactic change*, 57–139. Ed. C. Li. Austin, U. of Texas Press.

Lehmann, C. 1995. *Thoughts on grammaticalization*. Lincom Europa, München/Newcastle.

Lightfoot, D. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. CUP, Cambridge.

Lightfoot, D. 1999. *The Development of Language*. Blackwells, Malden, MA.

Meillet, A. 1912. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris.

Narrog, H. 2005. Review of van Gelderen (2004) on Linguist List: http://www.ling.ed.ac.uk/linguist/issues/16/16-1218.html

Robert, I. 1993. *Verbs and Diachronic Syntax: a Comparative History of English and French*. Kluwer, Dordrecht.

Roberts, I. & Roussou, A. 1999. "A formal approach to 'grammaticalization'." *Linguistics* 37, 1011–1042.

Roberts, I. & Roussou, A. 2003. *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*. CUP, Cambridge.

Robins, R. 1994. *A short history of linguistics*. Longman, London/New York.

Rosenkvist, H. 2004. *The Emergence of Conditional Subordinators in Swedish – a Study in Grammaticalization*. The Dep. of Scandinavian Languages, Lund University.

Rosenkvist, H. 2005. Modern Swedish *bara* – from adjective to conditional subordinator. *Historical Linguistics 2003. Selected papers from the 16:th ICHL, Copenhagen 11–15 August 2003* (CILT 257). Ed. M. Fortescue, E. Skafte Jensen, J. E. Mogensen & L. Schøsler. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Simpson, A. & Wu, Z. 2002. From D to T – determiner incorporation and the creation of tense. *Journal of East Asian Linguistics* 11, 169–209.

Sweetser, E. 1988. Grammaticalization and semantic bleaching. *Berkeley Linguistic Society* 14:389–405.

Sweetser, E. 1990. *From etymology to pragmatics*. CUP, Cambridge etc. Tabor, W. & Traugott, E. 1998. Structural scope expansion and grammaticalization. *The limits of grammaticalization*, 229–272. Ed. A. Ramat & P. Hopper. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Traugott, E. 1980. Meaning-change in the development of grammatical markers. *Language Sciences* 2, 44–61.

Traugott, E. 1982. From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization. *Perspectives on Historical Linguistics*, 245–271. Ed. W. Lehmann & Y. Malkel. John Benjamins, Amsterdam.

Traugott, E. 1989. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65, 289–307.

Traugott, E. 1995. Subjectification in grammaticalization. *Subjectivity and subjectivisation*, 31–54. Ed. Stein, D & Wright, S. CUP, Cambridge.

Traugott, E. & Dasher, R. 2002. *Regularity in semantic change*. CUP, Cambridge. Tuggy, D. 1993. Ambiguity, polysemy and vagueness. *Cognitive Linguistics* 4–3, 273–290.

Helena Sandberg

Familjen Smågodis, Doglass och Tigerligan

Kommersiella matbudskap riktade till barn

> Vi har idag i Sverige cirka 2,5 miljoner överviktiga, det vill säga personer med ett BMI över 25, och vår fortsatta hälsoutveckling kan bäst beskrivas som en oljetanker utan kapten.[1]

OVANSTÅENDE CITAT UTGJORDE upptakten till min avhandling *Medier & fetma: en analys av vikt* (Sandberg, 2004), i vilken mediernas rapportering om övervikt och fetma analyseras och problematiseras. Frågor som ställdes i avhandlingen fokuserade bland annat på aktörerna (vem uttalade sig i frågan), de perspektiv och teman som lyftes fram i rapporteringen (vad sades om denna hälsoproblematik) samt tonen och retoriska figurer i framställningen (på vilket sätt presenterades olika ståndpunkter). Studien bestod av en kvantitativ innehållsanalys av ca 2000 tidningsartiklar (hämtade från *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet*, *Helsingborgs Dagblad* samt *Västerbotten-kuriren*) under en femårsperiod, 1997–2001, samt en kvalitativ närläsning av cirka 500 av dessa artiklar.

En av slutsatserna i avhandlingen var att övervikt under den studerade perioden var ett undervärderat samhällsproblem (Sandberg, 2004). Det är förvånande, skriver jag i slutkapitlet, att ämnet inte får mer utrymme i nyhetsrapporteringen med tanke på problemets reella omfattning, mätt t.ex. i antalet individer vars liv och hälsa står på spel. En annan central slutsats i avhandlingen var att övervikt och fetma många gånger framställs som ett kvinnoproblem i rapporteringen. Förvisso söker många kvinnor hjälp för sin övervikt, men det har visat sig att det är männen som dör i dess komplikationer. Den officiella

statistiken gör dessutom tydligt att i vårt land är andelen överviktiga män betydligt högre än andelen överviktiga kvinnor. En möjlig konsekvens av den återhållsamma rapporteringen och dess karaktär är att problematiken inte tas på allvar. Den får därmed inte en seriös behandling, varken av makthavare, journalistkåren eller allmänheten.

I uppföljande men mindre omfattande analyser har jag kunnat konstatera att ämnet har klättrat på såväl medieagendan som den politiska dagordningen efter det att datainsamlingen för min avhandling slutade, år 2001. Antalet dagstidningsartiklar har ökat och alarmeringsnivån i dessa har skärpts. Idag är det framför allt utvecklingen av fetma hos barn som lyfts fram i den offentliga debatten som särskilt alarmerande.

Barn för, liksom vuxna, ett alltmer stillasittande liv. Matvanorna bland barn försämrades också under hela 1990-talet. Andelen 11–15-åringar som dricker läsk varje dag har fördubblats och andelen som sällan eller aldrig äter frukt har ökat, skrev barnombudsmannen Lena Nyberg i DN-debatt[2] i samband med en undersökning av barn och ungdomars levnadsförhållanden (Nordström, 2001). I detta sammanhang diskuterades också de försämrade matvanornas betydelse för den tilltagande fetman bland barn. Det saknas dock fortfarande nationella representativa data om barns vikt och längd och det är svårt att presentera säkra statistiska uppgifter för hur fetmautvecklingen bland barn ser ut. Olika studier visar att 15–25 procent av barnen i 8–10-årsåldern är överviktiga, varav 1–5 procent är feta. Förekomsten av övervikt och fetma har således ökat sedan 1980-talet mellan 2 och 5 gånger, vilket stämmer väl med den internationella utvecklingen (Jansson & Danielsson, 2003; Livsmedelsverket, 2005). En återkommande europeisk konsumentundersökning, *Global Food, Diet and Well-being Monitor* (GfK, 2006) visar emellertid att medborgarna själva inte ser fetma som ett hot mot den personliga hälsan. I samma studie konstateras dessutom att europeiska mödrar rangordnar varken ”att vara överviktig” eller ”fetma” som särskilt viktiga frågor i samband med de egna barnens hälsa.

I november 2003 utfärdade regeringen ett uppdrag till Livsmedelsverket och Statens Folkhälsoinstitut. Uppdraget bestod i att ta fram ett underlag till en handlingsplan för goda matvanor och en ökad fysisk aktivitet. Arbetet resulterade i ett stort antal mål, strategier och 79 konkreta insatser för att det ska bli lättare för svenska folket att äta bättre och röra sig mer och på sikt bromsa den ”fetmaepidemi” som medicinarna varnar för. Planen rymmer bland annat ett förslag om att införa en begränsning av marknadsföring av mat riktad till barn. Den rymmer också ett förslag om att Sverige på EU-nivå ska verka för att tevereklam för mat riktad till barn förbjuds samt ett förslag

om att marknadsföringen av mat i Sverige behöver bevakas (Livsmedelsverket, 2005).

Detta utgör bakgrunden till det forskningsprojekt som initierades 2005 och som jag och min kollega Gunilla Jarlbro, professor vid Enheten för Medie- och kommunikationsvetenskap vid Lunds universitet, arbetar med sedan januari 2006. Projektet heter ”Marknadsföring av livsmedel – barn, reklam och ohälsosam mat”. Syftet med föreliggande text är att presentera projektet samt delar av resultaten från två av projektets nyligen avslutade delstudier.

Projektets syfte och design

Det har länge funnits en omfattande internationell forskning om barn och reklam, inte minst barn och tevereklam. Merparten av forskningen har skett i USA och i Kanada (Tufte, 2006), men vi ser allt fler europeiska och nordiska studier som handlar om reklam och barn (se t.ex. Jörgensen, 1992; Bjurström, 1994; Jarlbro, 2001). Barn och reklamforskningen i Sverige har dock länge, med internationella mått mätt, varit ringa. När det gäller forskning om livsmedelsreklam specifikt är den ännu mer begränsad. Det finns exempel på internationella studier som behandlar barn och livsmedelsreklam i teve (t.ex. Haggart, Harris & Tugend, 1996; Dibb, Gordon, Powell & Tull, 2001), men det finns ännu inga publicerade svenska studier som fokuserar på livsmedelsreklam, än mindre livsmedelsreklam och barn.

Projektet ”Marknadsföring av livsmedel – barn, reklam och ohälsosam mat” är således unikt och har karaktären av pilotprojekt på området. Projektet är finansierat av Nordiska Ministerrådet samt svenska Konsumentverket. Projektet ägs av Sveriges Konsumentråd och vår roll i projektet är att på uppdrag av Sveriges Konsumentråd genomföra den vetenskapliga analysen av den livsmedelsreklam som samlas in. Målgruppen för reklamen i studien är barn och unga konsumenter upp till och med tolv års ålder.

Åldersgränsen är vald med hänsyn till den lagstiftning vi har i Sverige sedan 1991, och som gäller förbud mot tevereklam riktad mot barn.[3] Lagen utgår i sin tur från vad nordiska reklamforskare ansett vara den ålder då barn till fullo kan förstå innebörden av reklam samt särskilja den från annat medieinnehåll (Tufte, 1999). Åsikterna om denna åldersgräns varierar bland reklamforskare. Ståndpunkterna tycks bero på om forskningen är finansierad med offentliga eller privata medel. Jarlbro (2001) konstaterar i sin forskningsöversikt att olika forskningsresultat refereras beroende på vilken linje som försvaras; det vill säga om man förespråkar respektive opponerar sig mot reklamförbud på teve

för barn. Att idag hävda att reklam är en harmlös företeelse eller att den inte påverkar oss i så stor utsträckning, vilket vissa röster gör gällande, ter sig också motsägelsefullt. Inte minst med tanke på att det årligen investeras drygt 50 miljarder kronor i reklam bara i Sverige (IRM, 2006). Även om denna siffra inte säger något om reklamens faktiska effekter vittnar siffran om den stora tilltro som marknaden eller snarare annonsörerna har till reklamens verkan. Det framstår dessutom som högst osannolikt att sådana summor skulle investeras om det inte gav en avkastning i form av ökade försäljningssiffror. I projektet ”Marknadsföring av livsmedel – barn, mat och ohälsosam mat” har det inte varit möjligt att studera reklamens verkningar, utan projektet har i förstone varit inriktat på att kartlägga det faktiska innehållet i reklamen. Projektets syfte har inte desto mindre varit flerfaldigt.

Det första syftet med projektet är, som redan påtalats, att kartlägga den livsmedelsreklam som barn i målgruppen möter eller exponeras för i hemmet. Här finns stora kunskapsluckor att fylla. Hur ser reklamen ut och vilken sorts mat görs det reklam för i olika reklamkanaler? Hur stor andel av maten i reklamen kan betraktas som ohälsosam? Är reklamen tydlig och skild från övrigt medieinnehåll? Vem och vad möter den unge konsumenten i reklamen och hur skapas varumärkeslojalitet? Detta är exempel på några av de frågor vi vill ha svar på i projektet. Ett andra syfte är att ta fram en mätmetod som ska kunna användas i framtida komparativa reklamstudier i Norden. Ett tredje syfte med projektet är att generera kunskap som kan ligga till grund för eventuella åtgärder på området.

De medier och kanaler som granskas i projektet är följande:

- Adresserad och oadresserad direktreklam
- Ett 60-tal serietidningar
- Olika sorters webbplatser på Internet
- Tevereklam (TV3, TV4, Kanal 5, Cartoon Network)

De delstudier som presenteras här är kartläggningen av direktreklamen samt internetstudien.

Urval och datainsamlingsmetod

Datainsamlingsperioden inföll under en vecka i november 2005. Under perioden 16/11–22/11 samlades allt reklammaterial in. För insamlingen av direktreklam anlitades åtta hushåll spridda på olika orter i Sverige (Bromma, Göteborg,

Hägersten, Lund, Stockholm, Umeå) och i olika boendeformer (radhus, villa, lägenhet). Kriterierna för att ingå i studien var att hushållet skulle inkludera barn under 13 år samt att all reklam som kom i brevlådan under insamlingsperioden skulle dateras och skickas till uppdragsgivaren enligt de anvisningar som gavs. Datainsamlingen av direktreklamen gav inte upphov till några problem. Däremot medförde internetundersökningen flera frågor och utmaningar i termer av urval och hantering av material.

En svårighet vid undersökningar av Internet är att det inte finns en känd totalpopulation. Det totala antalet tillgängliga sidor är oräkneliga och går inte att överblicka. En totalundersökning är således omöjlig. En urvalsundersökning framstår därmed som det enda tänkbara alternativet, men även urvalsundersökningar på Internet är problematiska. Urvalsundersökningar syftar till att genom att undersöka delar av ett fenomen uttala sig om helheten. För att kunna göra ett urval eller stickprov på Internet krävs dock en förteckning som anger vilka enheter (internetsidor) som ingår i den totala internetpopulationen, och någon förteckning står inte att finna i detta fall. Att urvalsförfarandet görs på ett bra sätt är samtidigt en förutsättning för att kunna rättfärdiga och argumentera för resultatens giltighet utöver de undersökta fallen. Hur har detta då hanterats inom ramen för projektet?

Det som gjorts kan närmast liknas vid ett ändamålsenligt urval, vilket kan betraktas som en form av strategiskt urval utan krav på representativitet (Hartman, 2004). Utgångspunkten för urvalet har varit att inkludera dels internetsidor som är direkt relaterade till livsmedel, dels internetsidor som vi vet att barn de facto besöker, men som inte nödvändigtvis har en direkt koppling till mat. Steg två blir därefter att undersöka huruvida livsmedelsreklam över huvud taget förekommer på dessa internetsidor och hur den i så fall ter sig. Urvalsförfarandet får trots allt till följd att resultaten av delstudien inte kan generaliseras till Internet som helhet, utan måste behandlas med försiktighet. Resultaten av undersökningen säger oss inget om förekomsten av och egenskaper hos matreklam på Internet i stort, inte heller kan vi uttala oss med säkerhet om all internetreklam riktad till barn. Däremot ger denna första explorativa internetstudie oss en uppfattning om vissa givna delar av den värld många av våra barn möter på Internet. Undersökningens resultat kan alltså i huvudsak hänföras till de sajter som ingått i undersökningen, men kan ligga till grund för hypoteser för fortsatt forskning och tendenser värda att undersöka vidare.

Valet av livsmedelsrelaterade internetsidor gjordes av representanter för Sveriges Konsumentråd. Sammanlagt har 56 livsmedelsrelaterade sajter valts ut. De valda webbplatserna inkluderade stora livsmedelsproducenter (t.ex. Kraft Food,

Procordia Food), kända produkters varumärken (t.ex. Fazer, Kellogg's, Scan, GB glace), restauranger (t.ex. Pizza Hut, Sibylla, McDonald's) samt handeln (t.ex. Ica, Coop, Hemköp). Urvalet av populära internetsidor hos barn har gjorts med hjälp av undersökningsföretaget Nielsen NetRating. Nielsen NetRating arbetar med undersökningar i hushåll och har inprogrammerat en mjukvara hos sin konsumentpanel som registrerar de sidor internetanvändaren besöker. Bland dessa hushåll finns även barn som har målsmans tillstånd att medverka i undersökningar.

Sammanlagt har 476 599 personer i Sverige ingått i panelen. De har besökt i genomsnitt 2 313 webbplatser och ur dessa mest frekvent besökta platser har sedan 37 sajter för barn och unga plockats ut. Webbplatserna har därefter besökts under datainsamlingsveckan i november 2005. Webbplatserna kan mycket väl ha ändrats därefter. Mediets föränderlighet och obeständighet utgör tveklöst ett försvårande faktum då man vill kartlägga dess innehåll. Vid besöken på webbplatserna har dock skärmdumpar sparats ned digitalt och dessa har utgjort analysenhet i undersökningen. Sammanlagt har alltså 93 olika webbplatser studerats, vilket genererat sammanlagt 277 skärmdumpar (sidor) för vidare analys.

All insamlad reklam, dvs. både direktreklamen och internetreklamen, har kodats och analyserats med hjälp av statistikprogrammet SPSS, *Statistical Package for the Social Sciences*.

Drygt 100 kg i brevlådan per år

Antalet hushåll som ingick i den första delstudien (kartläggning av direktreklam) uppgick till åtta. Vi fann inte några signifikanta skillnader (varken avseende ort eller bostadsform) mellan dessa hushåll ifråga om mängden/antalet försändelser av direktreklam som mottogs under den studerade perioden. Troligen var antalet hushåll i studien för få. Vi kan dock konstatera att Stockholmshushållet fick flest reklamförsändelser under insamlingsveckan. Mängden reklam i studien mätt i kilo uppgick till sammanlagt ca 16 kg, vilket innebär att varje hushåll i snitt fick 2 kg direktreklam under den studerade veckan. Stockholmshushållets reklamskörd uppgick dock till hela 2,65 kg.

Merparten av direktreklamen distribuerades koncentrerat under ett fåtal av veckans dagar. Det totala antalet reklam*försändelser* som kom in för analys uppgick till 251 stycken,[4] vilket vid en första anblick kan synas vara en måttlig mängd. Men vid närmare undersökning visar det sig att det är en ansenlig mängd direktreklam de svenska hushållen tar emot. Om den studerade veck-

an motsvarar en genomsnittlig vecka, skulle det innebära att svenska hushåll får ca 31 reklamförsändelser per vecka. *Det motsvarar 1 612 reklamförsändelser per år eller uppskattningsvis 29 016 sidor*[5] *direktreklam per år och hushåll!*

Mer än 90 procent av all reklam som delades ut till hushållen den berörda veckan utgjordes av oadresserad reklam. Den adresserade reklamen bestod under den studerade veckan av försändelser från ICA, TV4:s Lottospel, bilproducenter, en bokklubb för vuxna samt utskick från Rädda Barnen. Vid projektets start trodde vi att vi skulle få in en hel del adresserad direktreklam, ställd till föräldrar, men med barn som tänkt målgrupp och slutkonsument (t.ex. Barbieklubben, Go-boken, Disneyklubben m.fl.). En allmän uppfattning är att denna sorts reklam är allt vanligare i direktreklamen. Undersökningen ger dock inte stöd för ett sådant antagande.

Mat viktigare än människor

En stor del av direktreklamen till hushållen var inte inriktad på en specifik produktkategori, utan en knapp tredjedel av direktreklamen var reklam för flera olika slags produkter. Den största enskilda produktkategorin utgjordes dock av livsmedelsreklam (ca 18 procent) följt av reklam för hemelektronik (datorer, mobiltelefoner, teveapparater, vitvaror m.m. ca 13 procent), heminredning (ca 10 procent) och smycken & skönhetsmedel/kosmetik (6 procent).

Mat utgör ett centralt inslag i reklamen. Mat förekommer nämligen inte bara i livsmedelsreklam utan även i andra reklamförsändelser. Mat används i många sammanhang för att förmedla atmosfär, känslor eller bara locka ögat. Det visade sig att i 65 procent av alla reklamförsändelser förekommer bilder på mat. Vi konstaterar därmed att *mat förekommer oftare i bild än människor i direktreklamen*, då människor ”endast” förekommer i 57 procent av reklamutskicken. Ett förvånande resultat var också det faktum att barn förekommer i bild i 104 av de 251 distribuerade reklamförsändelserna, dvs. i drygt 40 procent av utskicken avbildas barn oavsett vad reklamen handlar om. Detta synes särskilt anmärkningsvärt med tanke på att direktreklamen snarare vänder sig till de vuxna i hushållet än till barnen (vilket dock inte hindrar dem från att ta del av den). En möjlig förklaring till detta resultat kan vara att annonsörerna trots allt försöker locka barnen i hushållet till att ta del av reklamen genom att exponera barn i den. En annan förklaring kan vara att annonsörerna försöker ladda sina produkter med immateriella värden som t.ex. oskuldsfullhet, trygghet, omsorg, lekfullhet och naivitet genom barnassociationerna för att därigenom framstå som mer trovärdiga.

Livsmedelsreklamens utbud

Vad kännetecknar då själva utbudet i livsmedelsreklamen? Livsmedlen framför andra tycks vara de proteinbaserade animalierna t.ex. olika slags kött, fisk, fågel, ägg, även korv, leverpastej och köttpålägg. En fjärdedel av alla livsmedel som det görs reklam för hamnar i denna kategori. Att kött är livsmedlet framför andra blir också tydligt i det att i merparten av alla annonsbilagor för livsmedel har man valt att placera kött (främst rått nöt- eller fläskkött) på första sidan. Köttet har alltid haft en särskild ställning i vår kost och symboliserar status, makt och potens. Men i västerländsk kultur är känslorna och uppfattningarna kring det röda köttet inte alls enkla och självklara utan förknippade med en hel del ambivalens. Samtidigt som det röda köttet är åtråvärt och anses fint kan det vara farligt att få i sig för mycket av det (för en mer utförlig diskussion om köttets och matens symboliska betydelse se t.ex. Mennell, Murcott & Van Otterloo, 1992; Lupton, 1996; Beardsworth & Keil, 1997).

Efter köttkategorin kommer livsmedelskategorin frukt och grönt med ca 16 procent av det totala utbudet. Till denna kategori har alla icke förädlade frukter och grönsaker förts, dvs. både färska, frysta, torkade och konserverade frukter och grönsaker. Det finns dock anledning att tro att kategorin är något större i denna kartläggning än vad den skulle varit under en annan tidpunkt på året.

Bild 1. *Animalier är den största livsmedelskategorin i direktreklamens livsmedelsreklam (foto: F. Miegel).*

Eftersom studien är gjord strax innan jul är andelen torkad frukt (russin, fikon och dadlar) samt olika slags nötter troligen större än vanligt. Det skulle dock vara värdefullt med kompletterande studier under andra perioder av året för att få klarhet i eventuella variationer i livsmedelsreklamen, inte bara när det gäller frukt och grönt utan även de andra livsmedelskategorierna. Mejeriprodukter utgör en tredje stor utbudskategori. Medelvärdet uppgår till tio procent av all livsmedelsreklam. Färdigrätter/halvfabrikat uppgår till ca åtta procent av utbudet, medan bröd endast står för ca fyra procent av reklamutbudet.

Reklamen kontra idealen

Kostråd och näringsrekommendationer varierar över tid, men är också kulturellt bestämda. En idé som utvecklades under 1970-talet för att hjälpa oss att göra rätt val vid våra matinköp men också vid servering av mat var den s.k. tallriksmodellen (Bruce, 2004).

Tallriksmodellen visar hur man kan få bra proportioner i en måltid och modellen illustreras vanligtvis med hjälp av en tallrik. Merparten av tallriken (40 procent) består av frukt och grönt. Ungefär lika stor del av tallriksutrymmet bör utgöras av pasta, ris, potatis och bröd. Den minsta delen fylls slutligen med kött, fisk och ägg (20 procent). Så ser en välavvägd måltid ut.

En fråga vi ställt är hur pass väl reklamutbudet passar in på denna enkla modell. Jämförelsen är inte optimal eftersom livsmedelsreklamen inte är utformad för att passa in på modellen. Inte desto mindre känns jämförelsen relevant att göra för att få en indikation på huruvida reklamen markant avviker från detta slags generella kost-/måltidsrekommendationer.

Om Sveriges konsumenter skulle äta i enlighet med livsmedelsreklamens utbud skulle den nationella genomsnittliga måltiden se ut enligt diagrammet i figur 1. Vi kan enkelt konstatera att andelen animalier (kött, fisk och ägg) är något större i livsmedelsreklamen än den rekommenderade tallriksmodellen och att andelen frukt och grönt är ansenligt mycket mindre i livsmedelsreklamen jämfört med idealmodellen.

För att kartlägga den ohälsosamma maten i reklamen skapades ett adderat index, kallat OHM-index (OHälsosam Mat). Detta index inkluderar mat som är onyttig och rik på tomma kalorier. Ibland går dessa livsmedel också under benämningen utrymmesmat. I undersökningen innebär det följande produktkategorier: läsk, godis, choklad, chips, kakor och bakverk samt söta efterrätter och mellanmål (t.ex. glass, krämer och puddingar).

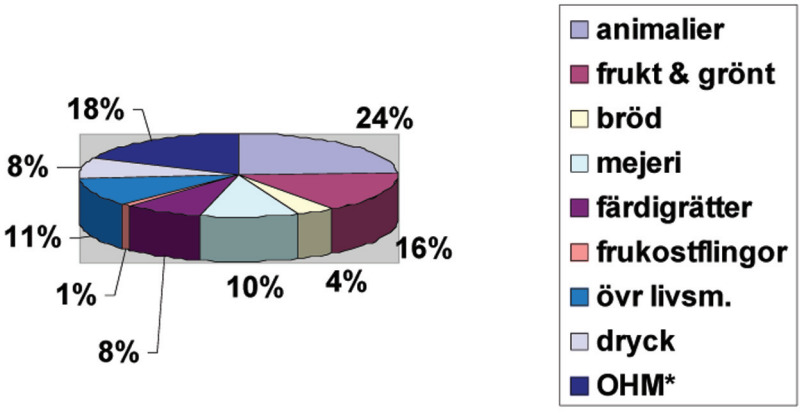

Figur 1. *Livsmedelsreklam (%) i direktreklamen.*
**OHM-index (OHälsosam Mat) anger den sammanlagda andelen onyttig mat av livsmedelsreklamen uttryckt i %. OHM är ett adderat index och inkluderar följande kategorier: godis, choklad, chips, läsk, efterrätter (t.ex. glass, puddingar, krämer) och söta mellanmål, samt kakor och bakverk.*

I diagrammet ovan framgår hur stor andel av livsmedelsreklamen som utgörs av ohälsosam mat (OHM). Det visade sig att i snitt utgörs 18 procent av maten i livsmedelsreklamen av ohälsosam mat. Påpekas bör dock att i detta index har varken mycket söta mejeriprodukter eller flingor, inte heller färdigrätter eller s.k. ”snabbmat” inkluderats, vilket skulle ge ett betydligt högre indexvärde. Skälet därtill är att det hade krävts en analys av deras näringsmässiga innehåll på detaljnivå för att få en korrekt kategorisering av sådana produkter. Likaväl som det finns ”snabbmat” som är ohälsosam eller onyttig finns det ”snabbmat” som är nyttig. Mätningar av detta ligger dock utanför studiens ramar. Det innebär dock att OHM-indexet anger en *miniminivå* för andelen ohälsosamma livsmedel i livsmedelsreklamen, vilket är viktigt att hålla i minnet.

Frågor kring hur varumärkeslojalitet skapas har ställts till det insamlade materialet. Varumärkeslojalitet byggs bland annat genom användande av tecknade figurer, serier osv. som kopplas till den utannonserade produkten, men också specifika barnklubbar, gåvor, och tävlingar som riktar sig till barn. Det visar sig att i merparten av all direktreklam under den studerade tidsperioden finns över huvud taget inga spår av detta slags incitament. I livsmedelsreklamen förekommer ett fåtal fall. Ett sådant exempel är en glass som utannonseras i Överskottsbolagets annonsblad. Glassen avbildas på första sidan i annonsbladet och har Disneys figurer i form av Nalle Puh och hans vänner på

förpackningen. De tydligaste fallen där försök att bygga varumärkeslojalitet görs står att finna i leksaksreklamen. Där förekommer såväl tecknade seriefigurer, hänvisningar till särskilda webbsajter och klubbar samt uppmaningar till barnen att skriva önskelistor som föräldrarna kan använda sig av i julklappshandeln.

På det stora hela är direktreklamens livsmedelsreklam ganska så osofistikerad och inte särskilt tilltalande i sin utformning. Den är förvisso tydlig i sitt syfte även om den kan te sig rörig och svåröverskådlig. Men, den ser snarare billig och enkel ut än attraktiv och associationsrik. Det är dock inget negativt i detta fallet att reklamen ser billig ut eftersom det kan få mottagaren av reklamen att uppfatta även maten som billig, vilket i sig lockar till köp. Mycket talar ändå för att direktreklamen inte är den reklamkanal man i första hand använder sig av för att påverka barnens matpreferenser och konsumtion.

Internet som reklamkanal

Internet är ett medium som förenar de traditionella mediernas möjligheter när det gäller att underhålla och förföra tittaren eller besökaren. På Internet kombineras färgsprakande grafik med alla tänkbara ljud- och ljuseffekter, musik och rörliga bilder. Till detta kommer möjligheten till direkt interaktion med mediet. Det blinkar, det blixtrar, bilder tonas ned, ändrar form eller försvinner; rörelserna med musen över skärmen ger ständiga belöningar i form av nya sensationer, ljud, upptäckter och erbjudanden som lockar besökaren vidare bland de otaliga valmöjligheter som finns. Att vara ute på nätet är som att befinna sig i en outsinlig ström av upplevelser som vi – om vi vill – bara kan flyta med i, och så får vi se var vi hamnar. ”Internetzappandet” ger därmed en helt annan erfarenhet än tevezappandet (om de ens går att jämföra), som närmast ter sig rutinmässigt, hackigt och nästan statiskt. Vi kommer aldrig längre än det tevetablån och vårt individuella kanalutbud erbjuder.

Teven har länge ansetts vara den absolut kraftfullaste reklamkanalen genom sina möjligheter att kombinera ljud och rörliga bilder. Detta är också ett argument för det reklamförbud vi har för teve. Internet är inget nytt medium, även om det ofta sorteras in under rubriker som ”nya medier”. Vi har levt med Internet i åtminstone femton år, men det finns inte någon lagstiftning som begränsar reklam riktad till barn på Internet, trots dess stora påverkanspotential. Lagstiftningen tycks alltså släpa efter på detta område.

Maten och uppmuntran till konsumtion smygs in

Vad visade då vår undersökning av livsmedelsreklam på Internet? En första fråga vi ställde var om livsmedel över huvud taget förekommer i bild och det visade sig att så ofta var fallet. På de livsmedelsrelaterade sidorna fann vi mat i 70 procent av fallen (vilket inte var särskilt förvånande) medan vi på de icke matrelaterade sidorna (chat, teknik- underhållningssajter) fann mat i ca 32 procent av fallen. Vi kunde emellertid också konstatera att då livsmedel förekommer i bild upptar bilderna en förvånansvärt liten del av det totala sidutrymmet, oavsett vilken sorts sajt reklamen sorterar under. I undersökningen framgick att mat och uppmuntran till konsumtion istället för att tydligt kommuniceras i en annons smyger sig in i andra sammanhang t.ex. i spel riktade till barn, tävlingar, pyssel och olika internetaktiviteter.

När det gäller exponeringen av mat är skillnaden således stor mellan Internet och direktreklam. I direktreklamen ges livsmedlen mycket plats av det totala utrymmet och matreklamen är tydlig i sitt syfte. Internet tycks däremot inte användas i första hand för att exponera produkter och försöka frambringa den typen av enkla låginvolverande köpimpulser som direktreklam och även reklam i butik eftersträvar, utan internetreklamen tjänar troligen mer långsiktiga relationsskapande syften. Dess intention blir därigenom mindre tydlig och alltmer svårtolkad för den som utsätts för den. Vi återkommer till detta senare i framställningen.

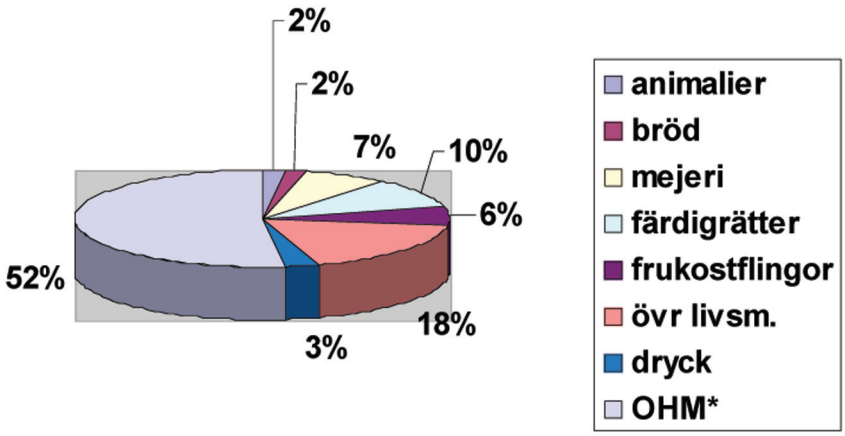

Figur 2. *Livsmedelsreklam (%) på Internet.*
**OHM-index (OHälsosam Mat) anger den sammanlagda andelen onyttig mat av livsmedelsreklamen uttryckt i %. OHM är ett adderat index och inkluderar följande kategorier: godis, choklad, chips, läsk, efterrätter (t.ex. glass, puddingar, krämer) och söta mellanmål, samt kakor och bakverk.*

Undersökningen visar att andelen onyttig mat i livsmedelsreklamen på Internet är hög (se figur 2). Mer än hälften av livsmedelsreklamen på Internet handlade om det vi tidigare benämnt ohälsosamma livsmedel (godis, choklad, chips, läsk, kakor och bakverk, samt efterrätter och söta mellanmål). OHM- index uppgick till 52 procent på de sidor som var livsmedelsrelaterade respektive 53 procent för icke livsmedelsrelaterade sidor (dvs. chat- och underhållningssajter). Med andra ord tycks andelen ohälsosam mat i internetreklamen inte vara beroende av om webbplatsen ägs av en aktör inom livsmedelsindustrin eller om den ägs av annan aktör (åtminstone inte i det undersökta datamaterialet). Den höga andelen ohälsosam mat på Internet kan jämföras med direktreklamen där OHM uppgick till ”endast” 18 procent. Undersökningen visade också att flera av de webbplatser som hade mest material som vänder sig till barn var sådana som hade en omedelbar koppling till ohälsosam mat. Godis är den enskilda livsmedelskategori som förekommer oftast på undersökningens studerade internetsidor (ca 25 procent). Därefter kommer kategorin efterrätter och söta mellanmål (ca 15 procent) varav merparten utgörs av glass av olika slag. Läsk utgör också en måttligt stor produktkategori i reklamen (ca 9 procent).

Värt att notera är att animaliska produkter förekommer sällan samt att frukt och grönt över huvud taget *inte* förekommer i internetreklamen i undersökningen under den studerade perioden. Båda dessa livsmedelskategorier var dock omfattande i direktreklamen, där animaliska produkter utgjorde ca 24 procent av livsmedelsutbudet och frukt och grönt stod för 16 procent av livsmedelsreklamen.

Hur var det då med barnen, förekommer det bilder på barn på Internet och hur adresseras besökaren på Internet? Här visade undersökningen att varken barn eller vuxna förekommer så ofta i bild på de analyserade internetsidorna. Vuxna förekommer dock mer frekvent än barn (på 31% respektive 15% av internetsidorna). Vi kan således konstatera att barn syns mindre frekvent på de undersökta internetsidorna jämfört med direktreklamen, där vi fann bilder på barn i 40 procent av materialet. Att barn sällan förekommer på de analyserade sajterna innebär dock inte att de är helt frånvarande i cybermiljön. I hela 68 procent av sidorna finner vi spår efter barn (t.ex. i form av leksaker, barnteckning, seriefigurer, ”barnhörna”, söta djurbilder, pyssel m.m.). Barnens närvaro märks, även om de inte är synliga i bild, också i själva tilltalet. Två exempel på detta ges nedan.

> Hej vad kul att du hittat vår nya hemsida! Här kan du läsa mer om Karamellkungen och vårt sortiment, blandat med tips på bus och roliga lekar … (www.karamellkungen.se)

> Tjenixen! Välkommen till vår spelhörna. Här finns det ett helt gäng roliga spel. Med jämna mellanrum dyker det dessutom upp nya. Därför är det alltid värt att komma tillbaka. Lira Lugnt! (www.scan.se)

I dessa appeller och uppmaningar framgår det tydligt att avsändaren vänder sig till ett barn.

Familjen Smågodis – barnens vänner på nätet

En annan fråga vi intresserat oss för i projektet är hur varumärkeslojalitet skapas i reklamen. Varumärkesincitament har i undersökningen definierats som förekomst av varumärkesmaskotar, liksom tecknade barnbilder samt seriefigurer kopplade till en produkt. Likaså har erbjudande om medlemskap på internetsida, barnklubbar, inbjudan till tävling kopplad till särskild produkt, erbjudande av varuprov samt särskilt anpassat barnmaterial som inbjuder till interaktion och olika aktiviteter kategoriserats som varumärkesincitament för den unga besökaren på internetsidan.

Analysen visar att i *70 procent av allt analyserat internetmaterial förekommer det någon form av varumärkesincitament som riktar sig till barn*. För det livsmedelsrelaterade internetmaterialet var andelen sidor med spår av varumärkesincitament så mycket som 85 procent, medan andelen för kategorin icke livsmedelsrelaterat material uppgick till 60 procent.

I många fall kombineras olika slags varumärkesincitament. Exempelvis *aktiviteter* riktade till barn (tips om hur man kan göra ett festligt kalas och ladda ned olika sorters kalasinbjudningskort, recept, elektroniska målarböcker, spel m.m.) med exponering av *varumärkesmaskotar* (t.ex. Tigern Tony, Karamell-

Tabell 1. *Förekomst av varumärkesincitament (%).*

Kategori	Livsmedelssidor	Icke livsmedelssidor	Totalt
Maskot	36	0	28
Seriefigur, tecknad bild	33	23	27
Barnklubb, erbjud. om medlemskap	18	7	15
Tävling	29	23	24
Varuprov	2	8	2
Barnaktivitet*	58	87	52

*spel, kalastips, e-kort, pyssel, roliga historier, nedladdningsbart material (musik, reklamfilm, dvd/videoklipp, skärmsläckare, bakgrundsbilder, telefonsignaler, bilder att färglägga).

Bild 2. *Exempel på varumärkesmaskotar: Karamellkungen, Tiger (Milko), Dennis (Scans Hotdog) och Doglass (Hemglass).*

kungen, kalven Calvin, Dumlegubben) och *tävlingsinbjudningar* (Rittävling: rita godismöbler, rösta om bästa reklamfilm, utse din favoritsmak).

Varusmärkesmaskotarna (se bild 2) är många gånger små, söta och oskyldiga till karaktären. De blir inte bara barnets personliga vänner och lekkamrater (Hej kompis! är ett vanligt tilltal) de personifierar och förkroppsligar också den produkt som marknadsförs. Ett tydligt exempel på detta är familjen Smågodis (se bild 3).

Familjen Smågodis består av Pappa Karl F(azer), mamma Marianne, sonen Plopp och dottern Polly, alla med efternamnet Goodisson. De presenteras iförda kläder med de olika chokladprodukternas produktlogotyper och i produkternas typiska färger/mönster. Vi får veta hur gamla de är, deras fritidsintressen, musiksmak och favoritgodis. Pappa Karl F. är försäljare. Han gillar Rolling Stones, läser gärna Mankells böcker och är lagledare i ett fotbollslag på fritiden. Dessutom gillar han att segla och spela innebandy… och så gillar han ”choklad, choklad, choklad i alla möjliga former!”. Mamma Marianne är förskolelärare. Hon gillar alla Liza Marklunds böcker och hennes fritidsintressen är hem & skola samt Friskis & Svettis. Inte helt förvånande gillar hon Marianne-karameller, men också t.ex. Geisha (http://www.smagodis.nu).

Bild 3. *Hemglass erbjuder besökaren att kostnadsfritt ladda ned företagets välkända signaturmelodin till mobiltelefonen (Källa: http://www.hemglass.se) och Familjen Smågodis hos Cloetta/Fazer erbjuder dig utöver spelmöjligheter, "kuliga klippark" på familjen och deras röda (Dumle-)bil.*

Utöver valet av genusrepresentationen i denna familj är familjen Smågodis ett intressant exempel i den meningen att det tydligt visar hur sofistikerad internetreklamen mot barn är. Det kan ibland vara svårt för en vuxen att dra gränser mellan reklam och redaktionellt material på Internet. Hur svårt är det då inte för ett barn att förhålla sig kritisk till de kommersiella krafter de utsätts för på Internet, då reklam, redaktionellt material och underhållning smälter samman och blir till ett.

I det analyserade internetmaterialet finner vi också åtskilliga exempel på hur besökaren lockas att frivilligt interagera med produkten eller varumärket genom olika slags material som kan laddas ned till datorn. Exempel på detta är reklamfilmer, musik, jinglar, datorspel, mobiltelefonsignaler, skärmsläckare, bakgrundsbilder, e-cards m.m. (se bild 3 och 4). Därtill uppmanas besökaren ständigt att skicka vidare det som hon finner till sina kamrater eller bara tipsa om det i kamratgruppen.

"Bjud dina vänner och utmana dem i vem som kan göra störst bubbla" uppmanar Hubba-Bubba under rubriken "Häftigt Smaskigt Coolt!" (http://www.wrigley.se). Likaså finner vi flera exempel där barnet ska skicka information om tävlingar vidare till vänner och bekanta samt utmana kamrater i spelturneringar. Risifrutti har exempelvis ett energispel kallat Fruit Frenzy med uppmaningen "Fixar du att komma in på topp-listan? Passa på att utmana en kompis!" Barnen förvandlas på detta vis till varumärkenas lakejer och går industrins

Bild 4. *"Behöver du en visuell stund för att ändra humöret?" Hämta en cool Coca-Cola skärmsläckare eller ladda ned en bakgrundsbild till din dator (Källa http://www.cocacola.se).*

ärenden. Uppmaningarna kan för den unge konsumenten synas oskyldiga och vänligt upplysande, men handlar knappast om välgärningar från den kommersiella aktörens sida. Här utnyttjas alltså barnen som en kanal för vidare reklampåverkan i kamratgruppen. Kamratpåverkan ("peer pressure") kan till och med upplevas starkare än den massmediala.

Slutord

Föräldrar och samhället i stort månar om sina barn. Barn ska till varje pris värnas mot olika faror och all form av skadlig inverkan på deras hälsa och välbefinnande. I ljuset av den negativa hälsoutveckling vi idag ser hos barn när det gäller ökad risk att drabbas av diabetes II, övervikt och fetma, synes det bekymmersamt att barn i så stor utsträckning uppmuntras till konsumtion av ohälsosam mat.

Projektets två första delstudier visar med all tydlighet att andelen ohälsosam mat i livsmedelsreklamen är hög, i synnerhet på Internet. Vår studie visar att i direktreklamen utgjordes 18 procent av livsmedelsutbudet av ohälsosam mat. När det gäller internetreklam handlade mer än hälften av matreklamen om onyttig mat.

Till skillnad från direktreklamen riktar sig Internet tydligt till barn i marknadsföringen av mat. De största internetsatsningarna och de mest utvecklade

barnsidorna fann vi hos de aktörer som gjorde reklam för ohälsosamma produkter. Internet är den reklamkanal som närmast kan liknas vid teven, som hittills ansetts vara den mest kraftfulla reklamkanalen. Det som kännetecknar Internet är dess förmåga att kombinera ljudeffekter och rörliga bilder med möjligheten till direkt interaktion. Det som kännetecknar marknadsföringen av livsmedel på Internet gentemot barn är att den är otydlig och svår att upptäcka. Reklam kan mycket väl förkläs till en tävling eller ta formen av ett spel där godisbitar ska ätas eller fångas och hamburgare ska stekas i rask takt, ackompanjerat av pulserande musik och diverse ljudeffekter. Reklamen bygger på frivillig interaktion och är ofta till och med placerad under en flik som kallas nöje eller underhållning, vilket gör den än mer svår att förhålla sig kritisk till. Initiativet ligger dessutom hos barnet som besöker webbplatsen och då interaktionen är frivillig upplevs den sannolikt inte som så påtvingad och efterhängsen som till exempel tevereklam. Internetreklamen är på så vis mycket försåtlig.

I de multimediala aktiviteterna exponeras varumärken och väcks associationer kring produkter på ett lustfyllt och förfinat sätt. Syftet med Internetreklamen tycks därmed vara en mer långsiktig relationsskapande påverkan mellan konsument och varumärke där lojaliteter skapas och vänskapsband byggs mellan den unge konsumenten och de ”vänner” som han eller hon möter på Internet.

Alla internetsidor är dock inte lika illavarslande och som alltid finns det även goda exempel som får stå tillbaka på grund av de mindre bra exemplens dominans. Det framgår i vår undersökning att en del livsmedelssajter har tagit ett större ansvar än andra när det gäller barn och hälsa t.ex. genom att tillhandahålla kunskap om kropp och hälsa, vikten av att äta balanserat och motionera. En hel del aktörer uppmuntrar också till lek och rörelse. Det förefaller dock som att livsmedelsindustrin då den vänder sig till en vuxen målgrupp på Internet är mån om att framstå som ansvarstagande, tala om hälsa och vikten av en sund livsstil, men på de sidor som vänder sig till barn framstår inte detta som lika viktigt.

Procordia Food är ett exempel på en stor livsmedelsproducent som insett sin betydelse i befolkningens hälsoutveckling. På deras webbplats finner man följande påstående: ”Med våra produkter, vår kommunikation och vår marknadsföring påverkar vi livsmedelskonsumtionen i Sverige. Därmed påverkar vi också svenska folkets hälsa.” Detta påstående visar med all tydlighet på en medvetenhet om livsmedelsindustrins roll och ansvar. Retorik och praktik är emellertid inte alltid samma sak. Vår undersökning av reklam med fokus på ohälsosamma livsmedel och barn visar att en hel del återstår att göra.

Noter

1 Uttalande av Klas Sjöberg, forskare och läkare vid Universitetssjukhuset MAS, Malmö, vid presentationen av forskningsprogrammet ”Foundations for the innovative communication of information about healthy food”, Lund, 2003-03-31.

2 Nyberg, L. (2001) Barnombudsmannen och SCB i ny rapport: ”Ökande orättvisor mellan barn”, *Dagens Nyheter* (010529).

3 Det svenska tevereklamförbudet gäller tevekanaler som sänder från Sverige och innebär att tevereklam inte får utformas i syfte att fånga uppmärksamheten hos barn under 12 år samt att reklam inte får sändas i direkt anslutning till barnprogram (se t.ex. Jarlbro, 2001).

4 Den totala mängden reklam som ingått i analysen uppgår till *4569 reklamsidor* av varierande storlek.

5 Reklamens omfattning varierade mycket. Det genomsnittliga (m) sidantalet per försändelse uppgick till 18 sidor, men spridningen var stor (std=16,8). I direktreklamen fanns såväl reklamblad omfattande bara en sida, som reklamprodukter (kataloger) på hela 106 sidor.

Litteratur

Beardsworth, A. & Keil, T. (1997). *Sociology on the Menu. An Invitation to the Study of Food and Society*. London: Routledge.

Bjurström, E. (1994). *Barn och TV-reklam. En introduktion till forskningen om TV-reklamens påverkan på barn* (1993/94:29). Stockholm: Konsumentverket.

Bruce, Å. (2004). ”Kostråd under 30 år”. I B. Johansson (red.), *Myter om maten* (s. 31–53). Stockholm: Formas.

Brännström, I. & Lindblad, I.-B. (1993). *Norsjösatsningen i massmedierna. Medieutbud och publikuppfattningar kring en hälsokampanj* (Medier och kommunikation nr 2). Umeå: Institutionen för medier och kommunikation. Umeå universitet.

Brännström, I., Lindblad, I.-B. & Johansson, M. (1990). *Medierna, makten och hälsan – ett lokalt hälsoarbete i svensk dagspress*. Stockholm: Socialstyrelsen.

de Almeida, M. D. V., Graça, P., Lappalainen, R., Giachetti, I. m.fl. (1997). ”Sources used and trusted by nationally-representative adults in the European Union for information on healthy eating”. *European Journal of Clinical Nutrition,* 51 (suppl. 2): 16–22.

Dibb, S., Gordon, S., Powell, C. & Tull, K. (2001). *TV Dinners. What's being served up by the advertisers.* London: Sustain – The alliance for better food and farming.

GfK (2006). *Understanding the Health Gap. Helping to Translate Understanding into Action. Insights from GfK NOP Global Food, Diet & Wellbeing Monitor*. London: GfK NOP.

Haggart, K., Harris, L. & Tugend, A. (1996). *A spoonful of sugar. Television food advertising aimed at children: An international comparative survey.* London: Consumers International.

Hartman, J. (2004). *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori.*(2:a uppl.). Lund: Studentlitteratur.

IRM (2006). *Reklamstatistik från Institutet för Reklam- och Mediestatistik* [www-dokument]. Tillgänglig: <http://www.irm-media.se> (2006-05-17).

Jansson, A. & Danielsson, P. (2003). *Överviktiga Barn*. Stockholm: Bokförlaget Forum.

Jarlbro, G. (2001). *Barn och TV-reklam. Aktörerna, argumenten och forskningen under perioden 1994–2000*. Stockholm: Konsumentverket.

Jörgensen, P. S. (red.) (1992). *Børn og tv-reklame – tre nordiske undersøgelser*. Konsument Nord 1992:4. Köpenhamn, DK: Nordisk Ministerråd.

Livsmedelsverket (2005). *Underlag till handlingsplan för goda matvanor och ökad fysisk aktivitet* [pdf]. Tillgänglig: <http://www.slv.se> (2005-02-08).

Lupton, D. (1996). *Food, the Body and the Self*. London: Sage.

Mennell, S., Murcott, A. & Van Otterloo, A. H. (1992). ”The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture”. *Current Sociology: Journal of the International Sociological Association,* 40(2).

Nordström, Å. (red.) (2001). *Upp till 18 – Fakta om barn och ungdom*. Stockholm/Örebro: Barnombudsmannen och Statistiska centralbyrån (CSB) Örebro.

Sandberg, H. (2004). *Medier & fetma: en analys av vikt* (Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen. Lund Studies in Media and Communication 8). Lund: Lunds universitet, Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap.

Tufte, B. (1999). *Børn og TV-reklame*. Köpenhamn: Danmarks Laererhøjskole.

Tufte, B. (2006). *Tweens as Consumers. – With Focus on Girls' and Boys' Internet Use*. Paper presenterat vid Child and Teen Consumption 2006, Copenhagen. April 27–28, 2006. Copenhagen Business School, Center for Marketing Communication.

Minnesord

Sten Hidal

Gösta Vitestam

GÖSTA VITESTAM BLEV 1967 medlem i Vetenskapssocieteten och var en flitig deltagare i dess sammankomster. Om sitt liv, särskilt dess yngre år, har han lämnat en rikhaltig redogörelse i det bidrag som med titeln ”Österlen – Lund – Österland” ingår i den år 1991 utgivna femte samlingen av *Under Lundagårds kronor*. För enskildheter hänvisas dit, men det finns anledning att återkomma till en del som han skrivit där. Fastän hans liv inte ligger så långt borta i tiden, representerar det ändå på många sätt ett gånget Sverige.

Gösta Vitestam, 1921–2005.

Vitestam föddes den 2 mars 1921 inte så långt från Lund, men hans uppväxtmiljö var genuint oakademisk. Föräldrarna brukade en arrendegård på Österlen, och namnet Vitestam kommer av Vitaby. Som så ofta när det gällde läsbegåvade ynglingar från den skånska provinsen, var det Lunds privata elementarläroverk (Spyken) som kom att möjliggöra fortsatta studier. Men livet igenom förblev Vitestam en bygdens son och var en god illustration till att Lunds universitet har en djupare förankring i hembygdens mylla än vad den mellansvenska systern har.

Detta var före studiemedlens tid, och ekonomin tryggades genom att han blev extra reporter för olika lokaltidningar. ”Det lyckades över förväntan. Jag

fick ständigt uppdrag och skickades att åhöra sådana tråkiga föredrag som ingen annan journalist ville eller orkade genomlida." Parallellt med detta bedrevs från 1944 studier i latin för professor Bertil Axelson, så småningom även i grekiska för professor Albert Wifstrand. Av dessa båda lärare, bäst av Axelson, har han givit förträffliga porträtt i Under Lundagårds kronor. Nu kom ännu en institution in i bilden, som för dagens studenter torde vara mest känd genom orden "min hermodskurs i mord" i härjaresången från spexet Djingis Khan. Den unge latinisten blev lärare i Malmö på Hermods korrespondensinstitut som har betytt så mycket för generationer av svenska elever.

Efter kompletterande studier i historia (för Sture Bolin) och statskunskap (för Nils Stjernquist) blev Vitestam adjunkt på läroverket i Trelleborg, där han kom att verka i fyra år allt medan han bodde kvar i Lund. Han kom alltså att höra till den alltför lilla skara av akademiker som har varit verksam även i ungdomsskolan. Men akademin behöll sin dragningskraft, nu i formen av semitiska språk. Varför han gick över till denna gren av filologin förblir något oklart, men sin kärlek till de klassiska språken behöll han livet ut. Den sammanslagning av institutionerna för klassiska och semitiska språk som på senare år har skett, skulle han ha haft full förståelse för.

Professuren i latin hette på den tiden romersk vältalighet och poesi. Professuren i semitiska språk hade ett nästan lika vackert namn: österländska språk. Den innehades av Sven Dedering, en internationellt känd utgivare av arabiska texter. Honom hade Vitestam haft som lärare i samtliga semitiska språk. Även om han blev arabist liksom sin företrädare, behöll han alltid ett livligt intresse för hebreiskan och var under flera år lärare i bibelhebreiska på den teologiska översiktskursen.

År 1960 kunde Gösta Vitestam ventilera en avhandling med en lång titel: *Kitab ar-radd ala l-gahmiya des Abu Sa'id Utman b. Sa´id ad-Darimi*. Den tyska artikeln i mitten verkar närmast malplacerad. Detta är en utgåva av en muslimsk teologisk författare från Bagdadkalifatets glansperiod. Det rör sig om en del av den stora vederläggningslitteratur som såg dagens ljus i samband med att den mutazilitiska rörelsens spekulativa rationalism blivit förklarad som det stora kätteriet. Med denna text försökte författaren även göra en analys av själva diskussionstekniken. Huvudintresset är rent språkligt, men det hade inte varit möjligt att skriva denna avhandling utan gedigna insikter i den muslimska teologins alla komplicerade aspekter. Vitestam var alltid redo att bemöta dem som talade om att islam är en så enkel religion; något mera komplicerat än den teologiska debatten han fick undersöka var svårt att tänka sig.

Vid denna tid var semitiska språk fortfarande något av ett "lyxämne".

Endast för teologiska studier var hebreiska nödvändigt. Studiet av arabiska hade visserligen gamla anor i Lund, men återigen mera som en viktig bakgrund för hebreiskan; islam var fortfarande något både i teorin och praktiken ganska okänt. Universitetet kunde vid denna tid ännu med jämnmod uthärda små, självständiga institutioner där studenterna fann lärare som hade gott om tid för dem. När jag läste arabiska i Lund ställde Vitestam generöst upp och gav mig privatlektioner när en viss termin den kurs inte gavs som jag ville läsa.

Hans väg till professuren var inte spikrak även om han blev professor redan åtta år efter disputationen. Första gången professuren efter Dedering blev ledig, förklarades alla sökande inkompetenta. Vitestam gav emellertid inte upp och efter ytterligare speciminering kunde han 1968 tillträda professuren som nu bar den kanske sakligt mera korrekta men mindre poetiska rubriceringen semitiska språk. Hans installation i aulan var en av de allra sista installationerna av en enda professor till skillnad mot dagens massevenemang. I sitt välkomsttal kunde Vitestam harangera den då 78-årige biskopen Anders Nygren, en gång den siste prokanslern för Lunds universitet.

I övrigt har Vitestam givit ut ytterligare ett par arabiska texter med inledning och kommentar. Bland dessa märks särskilt en furstespegel som inflöt i Vetenskapssamfundets Acta 1970: *Kanz al muluk fi kaifiyyatat as suluq. The Treasure of Princes on the Fashion of Behaviour ascribed to Sibt ibn al-Djauzi*. Av samma text gav han 2001 ut en svensk översättning. Vitestam var alltid intresserad av det som nu kallas den tredje uppgiften och sökte genom översättningar av valda verk göra den arabiska litteraturen känd. Särskilt ägnade han den klassiska arabiska poesin sin uppmärksamhet. Redan 1967 publicerade han en översättning av det kanske främsta förislamska diktverket *Muallaqa* eller ”Den upphängda” av beduinhövdingen Imru al-Qais (död ca 550). Denna dikt på 81 verser ger en utmärkt bild av den gammalarabiska diktformen *qasida* eller ode.

I sin vetenskapliga gärning var Vitestam strängt specialiserad. Det var den klassiska arabiskan som stod i fokus även om han också givit ut en syrisk text (en översättning av ett brev från kyrkofadern Evagrios Ponticus). Stora områden av det som kan anses tillhöra (den visserligen ohanterligt stora) professuren kom han inte alls eller mycket litet att behandla. Dit hör både litteraturhistorien och den egentliga filologin (mer än det som behövs för en kritisk edition – förvisso mycket nog). Däremot kom han som lärare att behandla större fält. Han var kanske ingen lysande pedagog på lägre nivåer, men han kunde som få andra förmedla ett intryck av Orienten. Och det var kanske väl så viktigt som att slå in grammatiska paradigm i studenter. Sjäv kom jag att under

ett läsår bli hans kollega i den hebreiska nybörjarkursen, där jag kunde se hur omtyckt han var på grund av sitt tillgängliga väsen.

Antalet disputationer i semitiska språk har i Lund aldrig varit stort och Vitestam var inte överlupen av doktorander. Men de som han hade ägnades all tänkbar omsorg. Gösta Vitestam var i hög grad en umgängesmänniska och öppnade ofta sitt gästfria hem.

På många sätt stod Gösta Vitestam för den typ av professorer som inte vill bli inlåsta inom snävt fackmässiga gränser. Detta innebär inte att han inte var vetenskapligt framstående. Redan hans medlemskap i åtskilliga lärda samfund visar detta, inte minst att han kom att bli ordentliches Mitglied der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, något som han var stolt över. Men han insåg att ett universitet är mycket mera än att forska och undervisa. Här vill jag särskilt framhålla att han under hela 34 år var inspektor för Sydskånska nationen vid Lunds universitet. Att vara inspektor har alltid med rätta ansetts som en central uppgift för en professor. Vitestam blev särskilt lyckad i denna roll, och med Sydskånska nationens traditionella upptagningsområde var han sedan barnsben nära förbunden. Det är mycket lämpligt att gillestugan i Sydskånska bär namnet Göstabudssalen.

Men också det borgerliga samhället uppmärksammades. 1967–1988 var han nämndeman vid Lunds tingsrätt (i ett par år på 60-talet satt han dessutom i stadsfullmäktige). Som en kuriositet kan nämnas att hans företrädare Sven Dedering också var nämndeman 1948–1967. I hela fyrtio år var alltså en professor i semitiska språk nämndeman i Lund och kunde på så sätt föra traditionen från en arabisk *qadi* eller domare vidare.

Vitestam förunnades åtskilliga emeritusår vid god hälsa. Så småningom sinade krafterna och den 30 maj 2005 insomnade de semitiska studiernas patriark i Lund.

Carl Martin Roos

Per Nilsson Stjernquist

PERS KARRIÄR VAR anmärkningsvärd. Han gick från hovrättsjurist och juristprofessor till grundare av det nya ämnet rättssociologi. Här skall vi följa hans väg från juridik till rättssociologi.

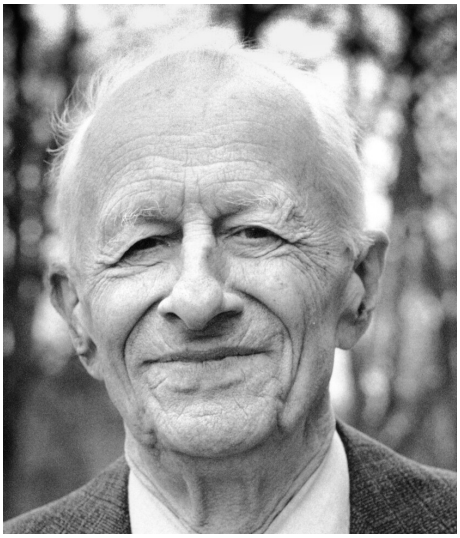

Per Nilsson Stjernquist 1912–2005.

Per tjänstgjorde som hovrättsjurist i Jönköping i början på fyrtiotalet. Han fick ledigt för att skriva sin avhandling för doktorsgraden. Boken heter *Om handräckningsutslag*, ett processrättsligt tema som kanske inte förefaller omedelbart fantasieggande.

Avhandlingen tillkom på kort tid. Källmaterialet är arkivmaterial och doktrin, främst tysk. Per visar sin obestridliga skicklighet i processrätt. Han anknyter när så krävs till handledarens, Karl Olivecronas, idéer. Han behandlar romersk rätt och rättshistoria med ackuratess. Han går igenom tysk, engelsk och nordisk rätt på det aktuella området och tangerar t.o.m. språkvetenskap. Han är en utomordentlig stilist. Texten innehåller inte ett överflödigt ord.

Några rättssociologiska resonemang innehåller avhandlingen inte. Men boken tyder på en stark kritisk förmåga. Per visar övertygande hur illa reglerna på området passar till de behov som finns. En konventionell jurist skulle i stället ha lagt tonvikten på de gällande lagreglerna.

Per går över till civilrätten och författar en specimensskrift i föreningsrätt, *Föreningsfirmans funktion*. Två professurer i civilrätt är lediga. Föreningsrätten är en materia som ligger samhällslivet närmare än den rättsinterna och formella processrätten. Detta innebär en frigörelse från Karl Olivecrona, som spelade en dominerande roll inom fakulteten.

Föreningsrätten handlar om organisation och ekonomi och är liksom aktiebolagsrätt en lämplig språngbräda till samhällsvetenskapliga ämnen. När det gäller organisationer kunde Per dra nytta av sin bror Nils, som gradvis torde ha introducerat honom i amerikansk samhällsvetenskaplig litteratur. Bland civilrättsforskarna knöt Per an till den närmast geniale men alltför tidigt bortgångne Ulf Persson. Ulf var bl.a. intresserad av samhällsvetenskaplig teori och vetenskapsteori.

Litteraturförteckningen liknar inte avhandlingens. Där finns mycket mer engelskt och amerikanskt material än t.ex. tyskt. Common law-systemet skildras särskilt i amerikansk litteratur med en verklighetsnära approach som måste ha tilltalat Per. Av intresse är att Per bland den åberopade litteraturen tar upp klassikern *The modern corporation and private property* av Berle and Means, 1932. För första gången hänvisar Per till ett rent rättssociologiskt arbete.

I den rättsvetenskapliga litteraturen diskuteras ofta innebörden av begreppet ”juridisk person”. Till de teoretiska excesserna hör påståendet att de juridiska personerna var minst lika verkliga som de fysiska. Slutligen slog man fast att den juridiska personen var en föreställd relationspunkt som rättigheter och skyldigheter kunde knytas till.

Men detta räckte inte för associationsrättsforskarna. De ville få fram vad som var det konstitutiva, gemensamma och bärande elementet hos de juridiska personerna. Ett alternativ vore en sammanhållen persongrupp. Men det stämmer inte om man tar enmansbolag och stiftelser in i bilden. Stiftelserna är ju, som danskarna säger, självvägande.

Ändamålet med verksamheten

Några författare ser på ändamålet med verksamheten som det centrala. Inte heller detta slår till. Man räknar nämligen med juridiska personer även då verksamhet inte bedrivs. Detta kan gälla företag som ännu inte har startat sin verksamhet eller som är under avveckling.

En utbredd uppfattning är att räkna uppkomsten av en avskild förmögenhetsmassa som det grundläggande elementet hos en juridisk person. Inte heller detta är riktigt. Det är nämligen inte nödvändigt att t.ex. ett handelsbolag

eller en ekonomisk eller ideell förening har någon avskild förmögenhet när den startar sin verksamhet.

Alla dessa forskare har gått till väga på precis samma sätt, de har genom regelanalys sökt efter den grundläggande komponenten i begreppet juridisk person. Trots ihärdigt letande har man misslyckats. Den till regelsystemet begränsade analysen har inte givit något hållbart resultat.

Pers infallsvinkel är empirisk. Han ställer sig frågan hur det kommer sig att ett system med juridiska personer kan fungera i praktiken. Vad är det som gör att juridiska personer kan sluta avtal med varandra? Vilka metoder används? Det är uppenbart att den juridiska personen använder sin registrerade firma och att det inom den juridiska personen bestäms hur och av vem firman kan tecknas. På så sätt uppstår ett nätverk av avtal mellan juridiska personer på marknaden. Firman är alltså den faktor som får systemet med juridiska personer att fungera.

För att komma fram till denna slutsats behöver man undersöka hur marknaden fungerar i praktiken. Metoden är empirisk, funktionell, sociologisk, kärt barn har många namn.

En jurist med enbart reglerna i sikte saknar ofta förmågan att ta in empiriska synvinklar i sitt resonemang. Därför har forskningsresultaten i *Föreningsfirmans* funktion inte alltid accepterats. Jurister som bara tänker i en dimension förstår inte slutsatserna, men de som kan tänka in även ett empiriskt perspektiv finner slutsatsen självfallen.

Intressant är att Lars Werin, nationalekonomiprofessor och forskare i rättsekonomi fullkomligt naturligt tillägger firmasystemet samma betydelse som Per gör.

Per har nu en plattform att stå på. En arbetsgrupp som stöder honom, en amerikansk rättssociologisk bok att utgå från och ett forskningsresultat som faller utanför den rent juridiska bilden. År 1952 blir han utnämnd till professor i civilrätt. Han tycker sig rustad att låta förändringens vind blåsa. Sin installationsföreläsning låter han trycka i *Statsvetenskaplig tidskrift* för att visa på dess samhällsvetenskapliga hemmahörighet.

Installationstalet ”Samhällsutvecklingen och rättsvetenskapens arbetsfält” är mycket noga utarbetat och man kan se hur Per följer den antika retorikens oslagbara regler när det gäller att övertyga. Inledningsvis hänvisar han litet allmänt till den osäkerhet som finns om rättsvetenskapens uppgifter och metoder.

Sakframställningen börjar han med att påstå att rättsvetenskapen väsentligen har systematiserande uppgifter. Han tänker då på en rättsvetenskap som

producerar handböcker för praktiserande jurister och läroböcker för studerande. Frågor om samhällets struktur eller om reglernas samspel med sociala och ekonomiska faktorer kan tas upp i andra vetenskaper.

Systematisk rättsvetenskap

Per redogör så för den systematiska rättsvetenskapens värde, särskilt i äldre tid. Härefter tar han argumentationsvis upp en diskussion om vad den utökade lagstiftningen i våra dagar betyder för den systematiserande rättsvetenskapen. Per menar att behovet av systematiserande insatser har minskat. Han pekar på nya lagverk under 1900-talet som äktenskapsbalken, nyttjanderättslagen och skuldebrevslagen samt straff- och processrättslig lagstiftning.

Enligt Per blir det bara ointressanta detaljer kvar att diskutera när de flesta frågor lösts i lagstiftningen. ”Det är ej underligt, att det kan vara svårt att rekrytera en vetenskap med *så* blygsam målsättning, med så låg himmel över sitt arbete.”

Enligt Per kan en systematiserande rättsvetenskap dock vara till nytta på områden som fortfarande i huvudsak bygger på rättspraxis, som fastighetsrätt och arbetsrätt. Men det förelåg enligt hans mening redan nu viss svårighet att hitta lämpliga avhandlingsämnen även på dessa områden.

När forskningstillväxten inom ett ämne är låg ligger det nära tillhands att komma till en sådan negativ bild av förhållandena som Per gör. Men med facit i hand ser vi, att redan ett par år efter installationen och just i Lund två viktiga civilrättsliga arbeten kom ut. De motsade eftertryckligt Pers beskrivning av systematisk rättsvetenskap som sysslande med obetydliga detaljer. Jag tänker på Ulf Perssons *Skada och värde* och Gunvor Wallins *Avtal mellan makar*. Här är det inte fråga om att arbeta under låg himmel. Här demonstreras i stället den kraft och klarhet som krävs av de kransade.

Den systematiserande rättsvetenskapen utvecklas alltjämt, ibland i samhällsvetenskaplig riktning, ibland inte. Finns det innovativa handledare och forskarstuderanden är det bara att plocka avhandlingsämnen på kunskapens träd. Forskningsämnenas antal närmar sig det oändliga. – De teoretiska ämnena som rättshistoria och rättsfilosofi passar inte in i Pers beskrivning av juridisk forskning. De ämnena faller ju in under samma kausala paradigm som andra humanistiska vetenskaper.

Jag tror inte att det är fel att delvis förklara brytningen mellan Per och en del av hans juridiska kollegor med hänvisning till hans extremt mörka bild av positivrättslig juridisk forskning i installationstalet. Men även andra faktorer

spelar in. Ordet sociologi nämns inte i talet – det talas i stället om funktionell rättsvetenskap – men det ligger i bakgrunden. Vissa ord har det ju gått troll i.

Sociologi har gärna till syfte grund att t.ex. avslöja samhällets orättvisor och beskriva fattigdom. Jag har hört många högt uppsatta – konservativa – jurister förlöjliga författare och forskningsresultat i sociologi och kriminologi! – Marx, Weber, Durkheim, alla hade de hjärtat till vänster. Detta kändes nog i luften trots att Per i enlighet med tidsandan förespråkade objektiv, positivistisk och opolitisk empirisk vetenskap efter amerikansk förebild och kallade den nya inriktningen funktionell rättsvetenskap.

Pionjärarbeten

Ett fåtal arbeten på gränsen mellan juridik och samhällsvetenskap presenteras i föreläsningen. Först österrikaren Karl Renner, som kritiseras för bristande empiri. Därnäst det svenska pionjärarbetet Schmidt, Gräntze och Axel Roos om arbetstider för jordbruksarbetare, samt som kronan på verket Berle och Means ovan nämnda arbete.

Per slår fast att rättsvetenskapen med sin översikt över rättsväsendet är lämplig att tillsammans med annan samhällsvetenskap studera samspelet i samhällslivet. På detta område finns inte mycket forskning eftersom samhällsvetarna i regel går förbi de juridiska perspektiven. Det är enligt Per skadligt att dra upp alltför bestämda gränser mellan vetenskaperna.

Pers undervisningsskyldighet omfattade associationsrätt och fastighetsrätt. Det fanns behov av läroböcker i bägge ämnesdelarna.

Per följde sina intentioner i installationstalet när han skrev sina läroböcker *Ekonomiska föreningar* och *Den rättsliga kontrollen över mark och vatten I*. Och det gjorde naturligtvis inte saken lättare för honom. Författandet av juridiska läroböcker har annars ofta fått följa återupprepningens princip.

Men läroboksförfattandet medförde att Per förlorade tid. Rättssociologin och närbesläktade vetenskaper växte fram, särskilt i USA och i Norge. Det var hög tid för Per att själv sätta igång forskning i ämnet. En ny marknadsföringsinsats var behövlig. Man får nog säga att installationstalet hade haft en del brister. Framför allt var det svårt att få utrymme för en beskrivning av en framväxande vetenskap inom ramen för en kort installationsföreläsning.

Per förklarar inledningsvis i ett föredrag 1958 att rättsvetenskapen är en dogmatisk vetenskap, en term som kan verka pejorativ men som språkligt är helt rättvisande: det handlar om normsystem. Per ser också på värderingarna bakom den dogmatiska juridiken. Han berömmer juristerna för deras omsorg om

individens frihet, och deras strävan mot rättvisa och rättssäkerhet (särskilt i USA). Detta kan kanske ses som en ursäkt i förhållande till installationstalet.

Per nämner i föredraget den teleologiska metoden, som då var mycket omhuldad bland jurister. Han finner målsättningen att söka lagens ändamål berömvärd men förvånar sig varför juristerna inte empiriskt och systematiskt undersöker lagreglernas ändamål. Nog är det konstigt att man skall behöva konstruera ett tänkt ändamål i stället för att ta reda på de verkliga skälen. På det sättet har den teleologiska metoden, som Per mycket riktigt påpekar, ett dogmatiskt drag.

Vidare slås fast att rättshistoria och rättsfilosofi inte träffas av kritiken mot den positiva rätten. Detta hade Per förbisett i installationstalet.

Pers föredrag 1958 ger en mycket fyllig och klar bild av det tilltänkta vetenskapsområdet. Mycket litteratur citeras, främst från USA. Många författare känner jag igen, som Malinowski och Herbert Simon. Man får klart för sig att rättssociologi i USA inte som hos oss är ett avgränsat ämne. Bidrag till läran om rättens funktion förekommer under många rubriker. En av dem är Public administration.

Nordisk litteratur

Det hänvisas också till nordisk litteratur, till Goldschmidt i Danmark, Brusiin i Finland och Aubert i Norge, tre viktiga personer i Pers nätverk. En stor del av föredraget behandlar den 1952 utkomna studien *En lov i sökelyset* av Aubert, Eckhoff och Sveri. Författarnas undersökning av den norska hembiträdeslagen refereras, analyseras och kritiseras i detalj och med stor entusiasm.

Man kunde tycka att Per efter denna andra och mer gedigna genomgång av ämne, metod och material i rättssociologin kunde vara färdig att utforma ett eget forskningsprogram. Men först fick han tillfälle att publicera ett föredrag i *Rättsvetenskapliga studier ägnade minnet av Phillips Hult*, 1960. Artikeln heter ”Preliminärer till en undersökning om lagars verkningar”. En del litteratur tillkommer här, bl.a. Thorelli. Viktigt är att Per nu sorterar upp rättssociologiska undersökningar efter inriktning.

En vanlig uppgift är att undersöka konformitetsgraden hos rättsregler, om rättsregler följs. Här finns en amerikansk undersökning om felparkering samt de tidigare omnämnda Aubert, Eckhoff, Sveri och Schmidt, Gräntze, Roos om den norska hembiträdeslagen respektive om lantarbetares arbetstid.

Även andra funktioner av en lag kan undersökas, och då gärna oavsiktliga, latenta verkningar. T.ex. diskuterar Thorelli verkningarna av den amerikanska

Sherman Act. Administrativt misslyckades denna lag med uppgiften att hindra kombinations- och koncentrationstendenser. Men genom att lagen fick ett genomslag i allmänna opinionen skapades en konkurrensvänlig inställning som alltsedan dess genomsyrar amerikanskt näringsliv.

Lagens instrument, påföljder och liknande, är ett vanligt diskussionsämne i rättsvetenskapen. Bland rättssociologiska undersökningar nämner Per Beutels undersökning av staten Nebraskas straffbestämmelser mot bad checks.

Inte bara konformitet med lagen har undersökts utan också faktorer som hindrar eller försvårar konformitet. Här tar Per fram Robert E. Lane, som undersökt amerikanska företagares och administratörers hållning till ny arbetsrättslig lagstiftning etc. Inställningen var först negativ men ändrades med tiden i positiv riktning.

Ytterligare material för rättssociologiska undersökningar ger överhuvudtaget ändringar av aktiviteter och förhållanden. Berle and Means klassiska undersökning gav t.ex. besked om att kontrollen över amerikanskt näringsliv förändrats över tiden.

Efter denna genomgång närmar sig Per sina egna frågeställningar, dock utan att konkretisera dem och diskuterar olika typer av lagar och lagregler ur sociologisk synpunkt. Han pekar t.ex. på skillnaden mellan beteendeförändrande och beteendestabiliserande lagar och med en annan infallsvinkel skillnaden mellan handlingsstimulerande och handlingshindrande lagar. Avslutningsvis diskuteras en del spörsmål om teknikaliteter i rättssociologiska undersökningar, om uppläggning av undersökningar, frågeformulär m.m.

I själva verket har Per genom sina föredrag, där pusselbit läggs till pusselbit, dragit upp huvudlinjerna för de läroböcker i ämnet som han själv och/eller hans medarbetare sedermera skulle skriva. Men framför allt ger föredragen bilden av en utomordentligt noggrann förberedelse för det hägrande forskningsprojektet.

Festskriften till Frede Castberg

1963 var Per klar med teorikapitlet till sin undersökning om skogslagstiftningens verkningar. Han publicerade detta i festskriften till Frede Castberg. Artikeln är grupperad kring en modell som visar regler, influenser m.m. Modellen förklaras i texten liksom de olika begrepp som används.

Jag förutsätter att bl.a. artikeln låg till grund för sökande av anslag till projektet. Det var ett stort projekt, tre assistenter avtackas i den färdiga boken. Jag minns från 1963 hur tjocka volymer av skogstidskrifter lagrades utanför Pers

rum på Juridicum i Lund. Av assistenterna var det en som valde att fortsätta på forskarbanan, nämligen Dan Magnusson. Han tackas av Per för särskilt stora insatser i projektet. Dan skrev medan skogsundersökningen pågick sin utmärkta lic-avhandling om ekonomiska föreningar.

1969 låg manuskriptet till undersökningen färdigt. Antagligen av ekonomiska skäl trycktes den först 1973. Per återger Castbergsartikeln som kap. II utan några ändringar. Den hade enligt Per inte väckt något intresse i forskarkretsar och något som rubbade slutsatserna där hade inte kommit fram på senare tid. Erfarenheten visar att en forskare ofta får litet udda reaktioner på sådana besvikna uttalanden.

Att det till en början inte blev någon diskussion om festskriftsartikeln tror jag beror på att modellen var oroväckande komplicerad, åtminstone för jurister. Många av de forskande juristerna – däribland undertecknad – har mycket svårt att ta till sig denna typ av information. Vid urval av värnpliktiga använde man så vitt jag minns liknande modeller för mäta teknisk och matematisk begåvning! Sådana modeller – jfr också Ulf Persson, *Försäkringsrättsliga studier* – ingår såvitt jag vet inte längre i den vetenskapliga arsenalen.

Fem år efteråt tar Antoinette Hetzler upp Pers kastade handske i ett omfattande bidrag till Pers festskrift. Sällan har en forskningsmodell blivit föremål för så omfattande och skicklig kritik. Artikeln var för författaren delvis ett sätt att dokumentera sin kompetens att efterträda Per.

Ett annat slags reaktion på Pers forskningsplan kom, jag tror det var 1963, på DN:s kultursida. Det var en artikel av en av Pers och rättssociologins antagonister, professorn i offentlig rätt i Lund, Håkan Strömberg. Han varnade för dyra satsningar på rättssociologi. De rättspositivistiska forskarna kunde åstadkomma bättre och billigare forskning med hjälp av en skrivmaskin och en klar hjärna. Denna avsedda bredsida är i praktiken ett slag i luften.

Rekryteringen av forskare till den offentliga rätten har nämligen tidvis varit skral. Pengar utifrån till forskning har sällan behövts. Någon större konkurrens mellan den offentliga rätten och rättssociologin om anslag har jag aldrig hört talas om.

Åberopade arbeten av Per Nilsson Stjernquist

Ekonomiska föreningar, 1963.
Föreningsfirmans funktion, Lund 1950.
”Gränsområden mellan rättsvetenskap och samhällsvetenskap”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 61, 1958, s. 141–150.
”How are Changes in Social Behaviour Developed by means of Legislation?”, i *Festskrift till Frede Castberg*, Oslo 1963, s. 153–169.
Laws in the Forests. A study of public direction of Swedish private forestry, Lund 1973.
Ljungman, S. och Per Stjernquist, *Den rättsliga kontrollen över mark och vatten*. Del I, 5 uppl. 1970.
Om handräckningsutslag, diss., Lund 1946.
”Preliminärer till en undersökning om lagars verkningar”, i *Rättsvetenskapliga studier ägnade minnet av Phillips Hult*, Stockholm 1960, s. 413–430.
”Samhällsutvecklingen och rättsvetenskapens arbetsfält”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 55 1952, s. 198–205.

Litteratur

Aubert, W., *Krigsdommene i militaernektersaker*, TfR 1956.
Aubert, W., Eckhoff T. & Sveri, K., *En lov i sökelyset*. Oslo 1952.
Berle, A. & Means G., *The Public Corporation and Private Property*, 1932.
Beutel, F., *Some Potentialities of Experimental Jurisprudence as a New Branch of Social Science*. Univ. of Nebraska Press 1957.
Brusiin, O., *Über die Objektivität der Rechtsspechung*, 1949.
Goldschmidt, W., *Retlig adfaerd. En analyse* …, 1957.
Hetzler, A., ”Some Comments on Lawful-Conforming Behaviour. An Analysis and Revision of Per Stjernquists Model”, i *Festskrift till Per Stjernquist* 1978, s. 291–313.
Lane, R., *The regulation of businessman. Social conditions*…. New Haven 1954.
Malinowski, I., *Crime and Custom in Savage Society*, 1926.
Persson, U., *Försäkringsrättsliga studier*. Lund 1961.
Persson,U., *Skada och värde*, diss. Lund 1954.
Renner, K., *Die Institutionen des Privatrechts und ihre soziale Funktion.* Wien 1929.
Schmidt, F., Gräntze L. & Roos, A., *Arbetstid och semester för jordbrukets utearbetare*. Lund 1946.
Simon, H., *Administrative Behavior, a Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. 1945.
Thorelli, H., *The Federal Antitrust Policy.* Sthlm 1954.
Wallin, Gunvor, *Avtal mellan makar*, diss. Lund 1958.
Werin, L., *Economic Behavior and Legal Institutions. An Introductory Survey*. London m.fl. 2003.

Vetenskapssocieteten i Lund 2006

Styrelse
Praeses: *Sven Strömqvist*
Vice praeses: *Valéria Molnár*
Sekreterare: *Johan Stenström*
Vice sekreterare: *Lynn Åkesson*
Skattmästare: *Christer Denrell*
Medlemmar: *Karin Blomqvist, Christina von Leithner, Eva Helen Ulvros, Olof Åshuvud*
Suppleanter: *Magnus Jerneck, Jesper Svartvik*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans
Ordförande: *Mats Roslund*
Sekreterare: *Göte Paulsson*
Medlemmar: *Hans Andersson, Jan Dahlin, Siegrun Fernlund, Mats Riddersporre, Sten Skansjö*

Årsbokskommitté
Valéria Molnár (sammankallande), *Göte Paulsson, Greger Andersson*

Revisorer
Bo Westerhult, *Kjell Josefsson*
Suppleanter: *Lars Söderström, Mikael Ottosson*

Hedersledamöter
Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler
Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. praeses
Fehrman, Carl, f. 15, 50, professor, f.d. praeses
Stjernquist, Berta, f. 18, 58, professor

Nyinvalda ledamöter

Vid vårmötet 2006 invaldes följande inländska arbetande ledamöter
Aggestam, Karin, PhD Associate
Andersson, Fredrik, professor
Appelros, Erica, teol. dr
Brinck, Ingar, docent
Holmberg, Gustav, fil. dr
Jonsson, Bibi, fil. dr
Julien, Marit, univ.lektor
Persson, Johannes, fil. dr
Sabatakakis, Vassilios, fil. dr

Stiftande ledamöter
Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
Althin, Anders, f. 44, 83, direktör
Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom
Asklund, Lars, 03, arkitekt SAR
Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör
Denrell, Christer, 03, direktör
Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve.
Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c
Grönvall, Anders, fil. lic., f. 37, 82, förste bibliotekarie
Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, f. 22, 57, friherre
Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
Jerenäs, Hans, 03, grosshandlare
Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
Johnson, Sten K., f. 45, 97, direktör
Kamprad, Ingvar, f. 26, 69, direktör
Kennedy, Douglas, f. 12, 73, godsägare
Larsén, Carlhåkan, 02, fil. mag
Larsson, Inger, f. 37, 99, inf.konsult
Larsson, Sven, f. 11, 64, direktör
Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna
Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör
Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör
Lindh, Sten, f. 22, 69, ambassadör
Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor
Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
Luthersson, Peter, 03, fil. dr
Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
Modin, Alvar, f. 20, 85, direktör
Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör
Palmstierna, Jacob, 03, friherre
Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre
Rasmusson, Eric, f. 16, 72, direktör
Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör
Roos, Axel, f. 22, 64, bankdirektör
Sager, Olof, f. 20, 94, univ.lektor
Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna
Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör

Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
Wachtmeister, Carl Gustaf, 03 greve
Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
Westerberg, Gunnar, f. 20, 89, civilingenjör
Wrangel von Brehmer, Margit, f. 16, 81, friherrinna
Wrede, Ulrika, 04, friherinna
Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter
A. INLÄNDSKA
Ambjörn, Lena, f. 58, 04, docent
Andersson, Greger, f. 52, 91, professor
Andersson, Helen, f. 59, 01, teol. dr
Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, docent
Andersson, Lars M., f. 61, 02, univ.lektor
Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
Bauhn, Per, f. 60, 04, professor
Berggren, Lars, 05, docent
Berggren, Lars, f. 51, 96, professor
Blomqvist, Göran, f. 51, 94, fil. dr
Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor
Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, docent
Cederlund, Johan, f. 63, 98, fil. dr
Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent
Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, docent
Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor
Edgren, Lars, f. 53, 95, docent
Egerland, Verner, f. 66, 01, professor
Egonsson, Dan, f. 56, 00, docent
Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor
Elleström, Lars, f. 60, 96, univ.lektor
Eneroth, Kristina, f. 62, 98, univ.lektor
Falk, Cecilia, f. 60, 98, univ.lektor
Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, docent
Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent
Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor
Harrison, Dick, f. 66, 01, professor
Hedling, Erik, f. 55, 99, professor
Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
Holmer, Arthur, f. 66, 02, univ.lektor

Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
Häthén, Christian, f. 54, 97, univ.lektor
Höög, Victoria, f. 55, 01, tf professor
Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor
Johansson, Ella, f. 58, 02, docent
Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr
Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent
Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, fil. dr
Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
Landén, Barbro, f. 54, 99, univ.lektor
Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
Lindahl, Anders, f. 53, 97, univ.lektor
Lindberg, Christer, f. 56, 97, univ.lektor
Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor
Lundin, Susanne, f. 55, 00, docent
Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, fil. dr
Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, docent
Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr
Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor
Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, univ.lektor
Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
Nyberg, Lennart, f. 56, 00, univ.lektor
Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor
Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
Paradis, Carita, f. 53, 03, docent
Persson, Anders, f. 56, 00, professor
Petersson, Bo, f. 60, 00, docent
Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor
Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor
Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent
Roslund, Mats, f. 57, 04, univ.lektor
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor
Salomonsson, Karin, f. 59, 05, fil. dr
Sanders, Hanne, f. 52, 01, docent
Stenberg, Leif, f. 59, 03, docent

Stenström, Johan, f. 51, 01, univ.lektor
Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
Sundberg, Kerstin, f. 51, 98, docent
Svartvik, Jesper, f. 65, 04, docent
Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor
Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, docent
Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
Wengelin, Åsa, 05, fil. dr
Werner, Yvonne, f. 54, 97, docent
Wiberg, Eva, f. 58, 02, docent
Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, univ.lektor
Zander, Ulf, f. 65, 03, fil. dr
Zillén, Erik, f. 60, 03, fil. dr
Åkesson, Lynn, f. 51, 97, docent

B. UTLÄNDSKA
Baldwin, Peter, 04, professor
Duvall-Hargroe, Nancy, 92, professor
Geisler, Ursula, f. 64, 04 Dr Phil.
Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
Kaszinska, Maria, 91, professor
Lauha, Aila, f. 51, 02, professor
Leiss, Elisabeth, f. 57, 03 professor
Liepe, Lena, f. 62, 03, professor
Salomon, Patrick, 04, professor
Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor

Seniorer
Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor
Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor
Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
Andersson, Sven, f. 22, 62, docent, univ.lektor
Ankarloo, Bengt, f. 35, 79, professor
Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
Arvidsson, Rolf, f. 20, 73, docent
Banton, Michael, f. 26, 72, professor
Battail, Jean François, f. 39, 93, professor
Benson, Sven, f. 19, 54, professor
Bergh, Birger, f. 35, 77, professor, f.d. praeses
Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
Beskow, Per, f. 26, 80, docent

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. praeses
Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor
Bjerstedt, Åke, f. 30, 68, professor
Björling, Fiona, f. 44, 81, professor
Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
Board, Joseph B., f. 31, 80, professor
Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor
Bondeson, Ulla, f. 37, 79, professor
Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent
Bosson, James, f. 33, 74, professor
Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor
Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. praeses
Brohed, lngmar, f. 40, 81, professor, f.d. praeses
Bruce, Gösta, f. 47, 84, professor
Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
Bäckman, Sven, f. 30, 76, professor
Callmer, Johan, f. 45, 84, professor
Capelle, Torsten, f. 39, 88, professor
Carlsson, Gösta, f. 19, 59, professor
Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor
Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
Christie, Nils, f. 28, 74, professor
Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor
Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
Durović, Lubomír, f. 25, 74, professor
Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop
Ek, Sven, f. 31, 71, professor
Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent
Engman, Max, f. 45, 94, professor
Enkvist, Nils Erik, f. 25, 59, professor
Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor
Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
Fischer-Jørgensen, Eli, f. 11, 60, univ.lektor
Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
Florby, Gunilla, f. 43, 86, professor
Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor
Foote, Peter, f. 24, 73, professor

Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
Gabrieli, Mario, f. 15, 63, professor
Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
Gellerstam, Göran, f. 40, 92, univ.lektor
Gerhardsson, Birger, f. 26, 72, professor
Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
Glamann, Kristof, f. 23, 63, professor
Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor
Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor
Gärdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor
Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor
Halldén, Sören, f. 23, 65, professor
Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor
Halvorsen, Eyvind, f. 22, 62, professor
Hanson, Hertha, f. 42, 95, docent
Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. praeses
Hansson, Göte, f. 50, 98, professor
Hansson, Karin, f. 37, 92, docent
Haskå, Inger, f. 41, 80, docent
Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
Hast, Sture, f. 24, 76, ordboksredaktör
Henriksen, Aage, f. 21, 74, professor
Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
Hidal, Sten, f. 46, 83, professor
Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor
Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, univ.lektor
Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
Horne, Merle, f. 50, 96, univ.lektor
Huldén, Lars, f. 26, 63, professor
Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. praeses
Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor
Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor
Johansson, Stig, f. 39, 80, professor
Johnsen, Erik, f. 28, 73, professor
Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor
Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
Jungar, Sune, f. 36, 88, professor

Jönsson, Arne, f. 50, 98, univ.lektor
Kapsomenos, Stylianos, f. 07, 50, professor
Kieffer, René, f. 30, 75, professor
Kittang, Atle, f. 41, 75, professor
Kjellman, Nils, f. 11, 60, docent, rektor
Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent
Koblik, Steven, f. 41, 77, professor
Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor
Koch, Wolfgang, f. 47, 93, docent
Korlén, Gustav, f. 15, 50, professor
Kornhall, David, f. 28, 68, docent, univ.lektor
Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor
Kristensson, Gillis, f. 28, 73, docent
Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor
Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
Ladefoged, Peter, f. 25, 70, professor
Lagerroth, Erland, f. 25, 66, docent
Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
Larsson, Edvin, f. 25, 76, professor
Larsson, Lars, f. 47, 84, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor
Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
Lárusson, Magnus Már, f. 17, 66, professor
Leech, Geofrey, f. 36, 83, professor
Lewan, Bengt, f. 32, 80, docent
Lewan, Nils, f. 29, 77, docent
Lidin, Olof, f. 26, 73, professor
Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor
Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor
Lindborg, Rolf, f. 31, 73, professor
Lindell, Ebbe, f. 25, 75, professor
Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor
Lindwall, Lars, f. 35, 85, professor
Ljung, Per-Erik, f. 43, 95, docent
Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
Lundquist, Lennart, f. 38, 77, professor
Lundström, Sven, f. 14, 51, professor
Lyttkens, Hampus, f. 16, 67, professor

Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor
Löwendahl, Gösta, f. 20, 59, docent, univ.lektor
Malm, Allan, f. 45, 87, professor
Malmer, Mats, f. 21, 70, professor
Mangelsdorf, Günter, f. 47, 93, professor
Massengale, James, f. 39, 85, professor
Melander, Göran, f. 38, 83, professor
Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor
Moëll, Christina, f. 50, 02, docent
Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef
Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor
Nilsson, Carl-Axel, f. 31, 78, docent
Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. praeses
Nilsson, Stig, f. 28, 77, docent
Nordin, Svante, f.46, 93, professor
Nordström, Olof, f. 21, 64, docent, univ.lektor
Noreng, Harald, f. 13, 61, professor
Norlin, Kjell, f. 43, 96, univ.lektor
Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor
Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent
Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
Odén, Birgitta, f. 21, 58, professor
Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. Dr,
Ollén, Gunnar, f. 13, 58, professor
Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
Olsson, Bernt, f. 29, 71, professor
Palm, Anders, f. 42, 86, professor
Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent
Petersson, Hans, f. 24, 69, professor
Piltz, Anders, f. 43, 82, professor
Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
Pålsson, Lennart, f. 33, 77, professor
Rabinowicz, Wlodzimierz, f. 47, 96, professor
Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
Register, Cheri, f. 45, 78, professor
Riis, Poul Jørgen, f. 10, 62, professor

Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitätslektor, Dr Phil.
Roelandts, Karel, f. 19, 60, professor
Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
Roos, Paavo, f. 37, 90, univ.lektor
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor
Rudberg, Stig, f. 20, 66, professor
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
Rydén, Per, f. 37, 82, professor
Rystad, Göran, f. 25, 58, professor
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor
Røstvig, Maren-Sofie, f. 20, 65, professor
Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor
Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor
Schaar, Claes, f. 20, 53, professor
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor
Sen, Amartaya, f. 33, 81, professor
Sigurd, Bengt, f. 28, 80, professor
Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, docent
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor
Sjöblom, Gunnar, f. 33, 73, professor
Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
Skansjö, Sten, f. 42, 88, docent
Skogh, Göran, f. 43, 90, docent
Smidt, Kristian, f. 16, 66, professor
Smith, Gudmund, f. 20, 60, professor
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor
Steensland, Lars, f. 41, 94, professor
Stenelo, Lars-Göran, f. 39, 88, professor
Stenqvist, Catharina, f. 50, 96, professor
Stoklund, Bjarne, f. 28, 72, professor
Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
Strömberg, Märta, f. 21, 67, professor
Ståhl, lngemar, f. 38, 74, professor
Sundby, Bertil, f. 19, 61, professor
Swahn, Jan-Öjvind, f. 25, 61, professor
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor

Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor
Svensson, Birgitta, f. 48, 96, docent
Svensson, Christina, f. 45, 98, fil. dr
Svensson, Jan, f. 50, 02, professor
Svensson, Lars Håkan, f. 44, 85, professor
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor
Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor
Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
Thalberg, Björn, f. 24, 73, professor
Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent
Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor
Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
Touati, Paul, f. 50, 95, docent
Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
Tägil, Sven, f. 30, 68, professor
Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor
Ulfsparre, Anna Christina, f. 33, 83, professor
Vallinder, Torbjörn, f. 25, 70, docent, univ.lektor
Wallner, Björn, f. 19, 69, docent, univ.lektor
Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor
Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent
Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor
Westin, Gunnar, f. 11, 52, professor
Westman, Rolf, f. 27, 74, professor
Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent
Wiegelmann, Günter, f. 28, 70, professor
Wieslander, Hans, f. 29, 74, docent, univ.lektor
Wikander, Charlotte, f. 50, 04, docent
Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor
Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
Wilson, David, f. 30, 72, professor
Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
Wirmark, Margareta, f. 36, 90, professor
Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent
Wrede, Johan, f. 35, 72, professor
Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor

Yard, Stefan, f. 49, 99, docent
Zahle, Henrik, f. 43, 90, professor
Zettersten, Arne, f. 34, 72, professor
Åsdahl Holmberg, Märta, f. 19, 58, professor
Åström, Paul, f. 29, 64, professor
Österberg, Eva, f. 42, 75, professor
Österlin, Lars, f. 23, 71, domprost, professor

Bortgångna hedersledamöter
Croce, Benedetto, 1866–1952, senator
Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor
Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor
Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor
Heckscher, Eli, 1879–1952, professor
Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor
Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. praeses
Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor
Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. praeses
Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor
Meillet, Antoine, 1866–1936, professor
Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie
Müller, Sophus, 1846–1934, museidirektör
Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor
Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor
Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. praeses
Werin, Algot, 1892–1975, professor
Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter
Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor
Bendz, Maj, 1909–2006, fru
Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare
Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom
Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör
Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru
Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul
Borelius, Sven 1928–2004, direktör
Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör
Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström, 1859–1941

Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assuransdirektör
Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken
Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör
Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör
Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör
Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul
Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör
Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare
Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare
Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt
Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare
Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare
Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör
Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna
Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve
Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd
Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör
Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör
Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul
Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr
Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör
Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör
Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör
Larsson, Gunnar, 1911–2003, direktör
Lundahl, Nils, 1858–1940, fil. dr
Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör
Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör
Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska
Malmros, Frans, 1925–2003, konsul
Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare
Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghandler, dr phil.
Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör
Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör
Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör
Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna
Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna

Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare
Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat
Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor
Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. praeses
Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat
Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör
Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr
Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare
Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör
Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör
Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru
Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.
Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör
Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler
Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör
Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör
Thott, Greta, 1908–2003, grevinna
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna
Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve
Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör
Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre
Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru
Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör
Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör
Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent
Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent
Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru

Stadgar för Vetenskapssocieteten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskapssocieteten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores.

I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

§ 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidraga till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

§ 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.

Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär sluten omröstning. Vid lika röstetal avgörs valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna

äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie (”Skrifter”) ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND
Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson.* Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman.* Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman.* Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth.* Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell.* Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson,* häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung.* 1940.
12. Gudmundi Olaui Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av G. *Kallstenius.* 1930.
13. *Torsten Wennström.* Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe.* Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist.* Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand.* Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson.* Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér.* Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson.* Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen.* 1937.
21. *Johan Åkerman.* Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen.* Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund.* Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist.* Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg.* I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist.* Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson.* Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren.* Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson.* Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren.* Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg.* Zwei unberücksichtige mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson.* Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm.* Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman.* Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson.* Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth.* Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller.* Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing.* Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson,* Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin.* Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson.* Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre.* Sko klosters medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman.* Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz.* Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing.* Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad.* Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund.* Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage.* Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing.* Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammernfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Wästerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle.* Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund.* Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin.* Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman.* Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.

54. *Göran Rystad.* Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz.* Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén.* Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth.* Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekterism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus.* Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnerfors.* Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth.* Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson.* Bröllops beswärs Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson.* Bröllops beswärs Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis.* Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren.* Tegnérs översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus.* Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus.* Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth.* Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson.* Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson.* Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg.* Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell.* Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge.* Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson.* The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell.* Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard & Constantin Gâdei.* Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren.* Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson.* A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist.* Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm.* 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner.* 1988.

81. *Maturin Cordier.* De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt.* 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner.* 1989.
83. *Sture Hast.* Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund.* Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed. *by Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg.* KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner.* 1995.
88. *Gillis Kristensson.* A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner.* 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertiones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic.* 1998.
91. *Thomas Rydén,* Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund,* Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson,* A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphtongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson,* A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphtongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson,* Metaforen som semantisk händelse. 2003.

Skånsk senmedeltid och renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Gösta Johannesson.* Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad.* Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson.* Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder.* Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.

5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder.* Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhålls inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder.* Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson.* Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind.* Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft.* Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson* och *Göte Paulsson.* Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö.* Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman.* Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. Bjersjöholm. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe.* Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe.* Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bilddokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder* och *Thorsten Andersson.* Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson* under medverkan av *Annette Landen.* 1999.
18. *Ola Svensson.* Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. Da Østdanmark blev Skåne. *Karl-Erik Frandsen* och *Jens Christian Vesterskov Johansen (*red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder* m.fl. Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.

Årsbok 1920–2006

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Artikelförfattare

Ann Heberlein, teol. dr, disputerade 2005 vid CTR, LU på en avhandling i etik, *Kränkningar och förlåtelse* (Thales, 2005). Hon har tidigare skrivit en lärobok i sexualetik, *Den sexuella människan* (Studentlitteratur, 2004) och har nyligen påbörjat ett treårigt postdoc-projekt med arbetstiteln ”Hämnd eller upprättelse? Straffets funktion och berättigande ur ett brottsofferperspektiv”, finansierat av Brottsofferfonden.

Olle Qvarnström, professor i religionshistoria med inriktning på indiska religioner, disputerade 1989 på en avhandling om buddhistisk filosofi och dess förhållande till hinduisk teologi. Forskningen har huvudsakligen varit filologiskt inriktad och behandlat såväl enskilda religiösa traditioner som samspelet mellan dessa utifrån hittills obearbetat källmaterial i form av manuskript (på sanskrit och klassisk tibetanska) och arkeologiskt material. Qvarnström har varit verksam som lärare och forskare vid en rad utländska lärosäten som Harvard, Berkeley och Oxford, och han har även tjänstgjort som professor i religionshistoria vid University of Toronto och Universität Leipzig (indologi).

Henrik Rosenkvist disputerade i nordiska språk hösten 2004, med en avhandling om grammatikalisering, och han forskar för närvarande i projektet Svensk Dialektsyntax, som finanasieras av Vetenskapsrådet. Dessutom undervisar han på bl.a. facköversättarutbildningen. Henrik Rosenkvist har efter disputationen tilldelats Kockska priset, Kockska belöningen samt Svenska Akademiens stipendium till yngre språkforskare.

Helena Sandberg, fil. dr i medie- och kommunikationsvetenskap vid Lunds universitet och Societetens pristagare, disputerade 2004 på avhandlingen *Medier och fetma: en analys av vikt*. Sandberg är lektor vid Enheten för medie- och kommunikationsvetenskap vid Lunds universitet. Hennes forskning är främst inriktad mot hälsokommunikation (medierade budskap om hälsa och ohälsa), reklam, konsumtion samt mat.

Linda Fagerström är verksam som forskare och lärare i konstvetenskap vid Lunds universitet och undervisar även vid Växjö universitet, Malmö högsko-

la samt Högskolan i Halmstad, främst inom specialområdena svensk modernism, genusteori, konstsociologi och offentlig konst. Konstkritiker och medlem i Svenska Konstkritikersamfundet. Pågående forskning behandlar konstnärer som i gränslandet mellan konst och design formgav bokomslag för Albert Bonniers förlag under 1950-talet.